

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра аудиту, ревізії та контролінгу

*До 50-річчя
Тернопільського національного
економічного університету*

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АУДИТУ В УКРАЇНІ

Монографія

*За загальною редакцією доктора економічних наук,
професора Пушкаря Михайла Семеновича*

**ТЕРНОПІЛЬ
TNEU
2012**

УДК 657.6
ББК 65.052.9(4укр)2-218

*Рекомендовано вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол №4 від 29 грудня 2011 р.)*

Рецензенти:

Лазаришена І.П. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування,

Крупка Я.Д. – доктор економічних наук, професор ТНЕУ

Фаріон І.Д. – доктор економічних наук, професор ТНЕУ

Проблеми і перспективи розвитку аудиту в Україні: Монографія /
П 91 За заг. ред. д.е.н., проф. Пушкаря М.С. – Тернопіль: «Карт-бланш»,
2012. – 220 с.

ISBN 978-966-7952-71-6

Монографія підготовлена професорсько-викладацьким складом кафедри аудиту, ревізії та контролінгу Тернопільського національного економічного університету, яка включає статті щодо актуальних проблем аудиту – його теорії (наукового апарату, передумов розвитку, концепції, сфер застосування, змісту різних видів аудиту тощо).

Відправна гіпотеза монографії полягає в тому, що існуюча модель аудиту не відповідає реаліям економічного життя в новій економіці, яка вимагає її змістовного оновлення.

Монографія призначена для наукових працівників, докторантів, магістрів, студентів старших курсів вищих навчальних закладів IV рівня акредитації та практикуючих аудиторів.

За зміст окремих публікацій і дотримання вимог етики вченого відповідальність несуть автори.

ISBN 978-966-7952-71-6

© колектив авторів, 2012
© Видавництво «Карт-бланш», 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1.	
АУДИТ ЯК ГАЛУЗЬ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ.....	6
1.1. Передумови розвитку аудиту	6
1.2. Критерії науковості аудиту	21
1.3. Розвиток концептуальних основ аудиту.....	33
1.4. Становлення та функціонування аудиту	45
РОЗДІЛ 2.	
СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ АУДИТУ ТА ЙОГО ВИДИ	64
2.1. Трансформація аудиту в «новій економіці».....	64
2.2. Сутність, класифікація і замовники аудиторських послуг	75
2.3. Класифікація видів аудиту	83
РОЗДІЛ 3.	
МЕТОДОЛОГІЯ, ПРОБЛЕМИ, НАПРЯМИ ТА МЕТОДИКА	
ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ АУДИТУ.....	96
3.1. Методологія аудиту	96
3.2. Зовнішній аудит	118
3.3. Внутрішній аудит.....	131
3.4. Аудіювання в умовах обмеженого часу	157
РОЗДІЛ 4.	
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АУДИТУ	168
4.1. Взаємозв'язок аудиту з іншими науками	168
4.2. Аудит стратегії розвитку підприємства.....	177
4.3 Аудит ефективності системи управління	189
4.4 Інформація в комп'ютерному середовищі	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	208

ПЕРЕДМОВА

Аудит в Україні відноситься до наук, які знаходяться на стадії формування, коли його теорія не повністю сформована і не адаптована до вітчизняної практики бізнесу, а зарубіжні концепції не відповідають менталітету українців. У той же час ринкова економіка вимагає використання методів аудиту з метою захисту інтересів користувачів від можливих зловживань, зокрема недостовірної економічної інформації, на основі якої менеджери приймають рішення фінансового характеру.

Науковці з аудиту зазначають, що аудит на практиці, у більшості випадків, здійснюють виходячи із суб'єктивних міркувань аудиторів, що позбавлені креативності, а їхні дії ґрунтуються на стереотипних бюрократичних шаблонах. Вінцем усієї роботи служить формальний висновок, який нікому і ні про що не засвідчує. Менеджери не можуть ні розробити заходи, як це практикується за наслідками ревізії, ні зрозуміти за що вони платили аудитору. Практична цінність висновку з проведення аудиту близька до нуля.

Ось чому потрібно інтенсивно працювати, в першу чергу професорсько-викладацькому складу, які формують знання і вміння студентів – майбутніх аудиторів, над теорією та змістом дисципліни «аудит». Не схоластичні та догматичні максими потрібно покласти в основу цієї науки, а мету, концепцію, осмислений категорійний апарат, методи дослідження індивідуальних особливостей кожного підприємства, причинно-наслідкові зв'язки між речами, явищами і процесами фінансово-господарської діяльності, «вузькі» місця у роботі персоналу, упущену вигоду, використання потенціалу, загальну оцінку ведення бізнесу та перспективи розвитку.

Замість висновку, який не містить будь-якої інформації із зазначених питань, доцільно давати деталізований звіт з оцінкою фінансово-господарської діяльності, що містить поради менеджерам щодо поліпшення діяльності. Такий звіт має конфіденційний характер і він призначений для власника та керівника підприємства. Він відрізняється від акта ревізії тим, що не носить репресивного характеру по відношенню до персоналу та не вказує на винних осіб, а являє собою опис порад щодо поліпшення діяльності.

У пропонованій читачу монографії колективу професорсько-викладацького складу кафедри аудиту, ревізії та контролінгу Тернопільського національного економічного університету з позицій необхідного творчого розвитку аудиту розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку

науки, сферу застосування, види аудиту, методологію, напрями та доцільність розширення спектру аудиторських послуг.

Матеріал монографії викладено у проблемному аспекті цілком свідомо, оскільки автори намагалися залучити до дискусії з проблем розвитку аудиту та формування його теорії усіх небайдужих науковців та практиків.

За зміст та його виклад відповідальність несуть автори того чи іншого пункту зі сподіванням на те, що читач оцінить ідеї та пропозиції з точки зору науки і практики. Автори намагалися шукати істину і менш за все дотримувалися шаблонного мислення, що сковує думку і відтворює відоме і сумнівне, що втілене в зашкарублених стандартах з аудиту. Не засохлі стандарти, а вічно зелене дерево пізнання економічного життя слугували стимулом у їхній творчій праці з метою оновлення змісту науки «аудит».

Окремі пункти монографії підготували:

д.е.н., професор Пушкар М.С. (1.1; 1.3; 3.4),

к.е.н., професор Мех Я.В. (3.2),

к.е.н., доцент Кулик Р.Р. (1.4; 3.1),

к.е.н., доцент Голяш І.Д. (1.2; 4.1; 4.3),

к.е.н., доцент Семанюк В.З. (3.3),

к.е.н., доцент Будник Л.А. (2.3; 4.2),

к.е.н., доцент Данилюк І.В. (2.1),

к.е.н., доцент Саченко С.І. (4.4.),

викладач Швець Л.І. (2.2)

РОЗДІЛ 1

АУДИТ ЯК ГАЛУЗЬ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

1.1. Передумови розвитку аудиту

Висвітлення змісту цього пункту вимагає від автора відійти від тих канонів, які склалися в аудиті й засушують і омертвляють живе «дерево пізнання», оскільки більшість авторів «наукових» праць тільки й те роблять, що цитують існуючі стандарти обліку й аудиту. Те, що стандарти існують це добре тому, що вони змушують спеціалістів триматися певної лінії поведінки в організації своєї роботи й використовувати ті поради фахових інституцій з обліку й аудиту, які виправдали себе на практиці. Проте, змінюється світ, ускладнюється середовище, в якому функціонують підприємства, розвивається суспільство і зростають потреби людей, економіка трансформується під впливом різноманітних позитивних і негативних факторів середовища, що *volens – nolens* робить розроблені в минулому стандарти непридатними для їхнього подальшого застосування, а крім цього, суспільне життя ніколи не може бути абсолютно стандартизованим і підігнаним під один ранжир. Різноманіття форм і методів господарського життя, економічних відносин, технологій виробництва, управління тощо неможливо оцінити за допомогою навіть ідеальних стандартів, а оскільки ідеальних стандартів в принципі не може бути, то потрібно розробляти нові та оцінювати діяльність підприємств на основі доцільності тих чи інших відхилень від стандартів враховуючи ситуації та специфіку роботи підприємств. Ось чому питання розвитку аудиту доцільно розглядати не через удосконалення своїх національних чи вживлення в економічний організм нашої держави міжнародних стандартів, а через вивчення тих передумов, які впливають і надалі впливатимуть на формування образу науки й практики про аудит та оновлення його змісту.

Можна вважати аксіомою те, що господарське життя змінюється швидше, ніж будь-які стандарти, що вимагає від аудиторів знання не стільки стандартів, скільки законів функціонування підприємства та їхньої дії на результати роботи персоналу. **Стандарти неминуче тягнуть назад у минуле, в той час, коли постійні зміни в економіці вимагають нових методів оцінки роботи підприємства, що є першою передумовою переінтерпретації змісту аудиту, як науки.**

Хоча аудит змінювався за свою багатовікову історію, однак він не має задовільного наукового підґрунтя через неусвідомленість носіями знань з цієї дисципліни того факту, що наука обов'язково повинна ґрунтуватися на певних принципах діалектики, а не користуватися надбанням метафізи-

чного методу (застиглого у часі знання, стереотипного мислення, нехтування законами руху і змінами в усьому суцюзьому, схоластичному вченні у відриві від зв'язків речей, явищ і процесів, їх взаємодії та взаємопроникнення, народження нових елементів та відмирання старих у будь-яких системах, боротьбі протилежностей, протиріч тощо). Діалектичний метод краще відтворює в мисленні різноманіття реального світу і адекватно природі речей пояснює їх походження та розвиток.

Про діалектичний метод пізнання необхідно більше знати і ним користуватися, оскільки в останні десятиліття активізувалися клерикальні кола і явні шарлатани, які насаджують антинаукові погляди не лише серед рядових членів суспільства, а й серед інтелігенції та науковців.

Діалектика заснована на таких принципах, як:

- **об'єктивність** – під якою розуміють сприйняття дійсності, що існує незалежно від волі та мислення людини, а процес пізнання людини спирається на чуттєво-предметне сприйняття речей, явищ і процесів та вивчення їх різноманітних властивостей з метою практичного застосування.

Діалектика передбачає активну роль людини, як суб'єкта пізнання, щодо спостереження, вимірювання й оцінки фактів у їхній сукупності; виявлення логіки їхнього існування та розвитку; відображення сутностей в логіці понять; розкриття предмету та його сутності, форм існування (в аудиті це стосується «анатомії» життєдіяльності підприємства); вибору адекватних ситуаціями методів досліджень; функціонування предмету в соціокультурному середовищі; розгляду будь-яких процесів і явищ на підприємстві з позицій конструктивізму, логіки розвитку, змін, біфуркацій, протиріч у предметі науки;

- **загальний зв'язок явищ дійсності**, що передбачає виділення, вичленування предмета науки та її меж; розгляд цілого та його складових; окреме вивчення кожного аспекту об'єкта (аналіз) і тенденцій розвитку в цілому (синтез);
- **процес пізнання**, який ґрунтується на системі взаємопов'язаних речей, їх взаємодії на двох рівнях – чуттєво-конкретному (емпіричному) або мисленнево-конкретному (теоретичному).

На емпіричному рівні визначають явище, на теоретичному – сутність речей, явищ чи процесів; розчленування цілого на елементи та їх вивчення як сутності чи явища; врахування часу і простору, в яких відбуваються певні події та виявлення закономірностей, тенденцій, умов, обставин у розвитку предмета дослідження.

Діалектичний метод пізнання дійсності дає можливість зрозуміти яким чином змінюється парадигма аудиту. Парадигма означає науковий термін, який має такі значення: теорія, модель, уявлення, поняття, система

поглядів. Як зазначає Стівен Р. Кові: «В найбільш загальному сенсі це «бачення світу» не в розумінні зору, а в розумінні сприйняття, тлумачення. Парадигму можна уявити у вигляді карти місцевості. Але карта – це не місцевість. Карта – це просто опис предметних аспектів території. Якраз це і є парадигма. Це – теорія, пояснення або модель будь-чого»¹.

Поняття парадигми дає ключ до усвідомлення процесу розвитку науки про аудит в загальному, принциповому, історичному аспектах. З цього приводу Томас Кун зазначає: «Якщо науку розглядати як сукупність фактів, теорій і методів, зібраних в підручниках, які знаходяться в обороті, то в такому випадку – вчені, це люди, які більш чи менш успішно вносять свою частку в створення цієї сукупності. Розвиток науки при такому підході – це поступовий процес, коли факти, теорії та методи складаються у всезростаючий запас досягнень, що являють собою наукову методологію і знання... звідси виходить, що історик, який цікавиться розвитком науки, ставить перед собою два головні завдання. З однієї сторони, він повинен визначити, хто і коли відкрив або винайшов кожний науковий факт, закон і теорію. З іншої сторони, він повинен описати і пояснити наявність маси помилок, міфів і засобів, які перешкоджали швидкому нагромадженню складових сучасного наукового знання»².

Якщо перше завдання в розділі щодо історії аудиту окремі автори книг намагаються вирішити (і то не завжди на належному рівні), то друге завдання, наскільки про це можна судити з наукових праць, практично не досліджується. Внаслідок цього підручники з аудиту пишуть нецікаво, в них автори наводять без належних коментарів зміст окремих стандартів. Зміст підручників і посібників рясніє такими словами, як «аудитори повинні», «зобов'язані», «треба», «потрібно», «необхідно» тощо і не містить аргументів чому, для чого, навіщо, кому, за яких обставин здійснюють ті чи інші процедури, що свідчить про низький їхній рівень як з методичного, так і педагогічного боку. Зрозуміло, що за такою літературою неможливо підготувати фахівця хоча би на задовільному рівні. Але доцільно нагадати колегам, що цивілізаційний процес, під яким розуміють поступовість розвитку суспільства в напрямі до більш ускладненого устрою держави, взаємовідносин, глобальних зсувів в економічному житті, високих технологій, матеріальної і духовної культури вимагають від наукового співтовариства активізації досліджень у галузі контрольних наук, з метою підняти їх до висот дійсної науки, а не її імітації. Поки що аудит і його ос-

¹ Стівен Р. Кові. Семь навыков высокоэффективных людей / Стівен Р. Кові. – Львов: «Світ», 2001. – С. 18

² Кун Т. Структура научных революций/ Томас Кун; пер. с англ.- И.З. Налетова. – М.: АСТ Москва, 2009. – С. 10.

нова – економіка в цілому, інформаційна система, в тому числі й облік, не стали наукою і знаходяться на стадії мистецтва.

У другій половині ХХ ст. і на початку ХХІ ст. склалися певні передумови для формування обліково-аналітичних наук у світі й Україні про що піде мова далі.

Перш за все, звертаємо увагу на те, що вчений зобов'язаний враховувати фактор прискорення науково-технічного прогресу, який неминуче в тій чи іншій мірі впливає на методологію, стиль мислення науковця і зміст науки. Науково-технічний прогрес полягає у досягненні знання людиною про оточуючий світ й економіку, яке отримано у всій сукупності наук природничого, технічного та гуманітарного циклів, а ці досягнення вимагають від науковців якнайшвидшої адаптації до конкретної науки з тим, щоб існуючий зміст замінити на кращий. Заміні підлягає теорія науки і практика через висунення творчих ідей та методів виконання роботи з більшою ефективністю, що можливо лише на основі міждисциплінарних досліджень і запозичення методів досліджень та знання з цілого ряду інших наук – від філософських і соціокультурних до природничих.

Аудит, як науку, належить творити не саму по собі, а враховуючи потенціал її розвитку – науково-технічний, промислово-технологічний, культурний, безпековий. Особливу роль відіграє освіта, яка формує знання, інформацію, інтелект людини, що випереджає існуючу практику. На жаль, аудит на практиці зводиться до банального підтвердження (і то із застереженнями зважаючи на обмеження в часі та ризик) тих записів у регістрах обліку та звітності, які робили в силу своїх службових обов'язків бухгалтери підприємств.

Така звужена мета науки, що зводиться до підтвердження правильності записів у фінансовому обліку, не гідна людських і фінансових ресурсів, витрачених суспільством на підготовку фахівців і функціонування аудиту, оскільки цю роботу можуть виконати інші контрольні служби.

Очевидним є висновок про те, що мета аудиту має набагато глибше коріння, ніж підтвердження показників фінансової звітності. З економічної точки зору витрати часу і коштів на будь-яку роботу виправдані тоді, коли ефективність від неї перевищує витрати або ми отримуємо соціальний ефект.

Якщо взяти до уваги, що аудиторі підтверджують правильність облікових записів наведених у звітності (майже у 100% випадків), то можна уявити собі яка користь підприємствам від існуючого аудиту. Аудитора навіть не цікавить відповідність системи обліку (якщо є така система взагалі, оскільки системою називають складне ціле, в якому виділяють підсистеми, зв'язки, взаємодію і взаємозалежність між ними та сукупність різних елементів у підсистемах з їх зв'язками, ієрархією, упорядкованістю) умовам зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства. Аудит в

Україні відображає реалії ХІХ століття, коли після відміни кріпосного права в Росії у 1861 році почало формуватися індустріальне суспільство. Трохи більше 50 років проіснувало воно (до 1917 р.), а сформоване соціалістичне суспільство (1917 – 1991 р. р.) не потребувало ні науки, ні практики аудиту. Ось чому аудит не став зрілою наукою. Що стосується міжнародних стандартів, то вони також ґрунтуються на ідеях ХІХ ст. і відстають від економічного життя про що пишуть, як це не дивно, не бухгалтери й аудитори, а представники бізнесу – менеджери і підприємці (не плутати звичайних людей, яких називають підприємцями і до яких в Україні зараховують гамузом фізичних і юридичних осіб, і осіб з ініціативними здібностями, які складають в загальній чисельності працюючих лише кілька процентів і для яких характерні такі ознаки: 1) усвідомлений напрям дій; 2) відкритість до інновацій і готовність до перемін, коли зміни розглядають не як загрозу, а як сприятливу можливість; 3) систематичний замір або, по крайній мірі, оцінка ефективності дій компанії в галузі новаторства і підприємництва та готовність до поліпшення показників діяльності; 4) визначення політики щодо організаційної структури, яку потрібно уточнювати, якщо масштаб діяльності збільшується, принаймі, на 40%, укомплектованість кадрами, удосконалення форм і методів управління, оплати праці тощо; 5) знання того, що при підприємницькому управлінні робити не потрібно³. П. Друкер зазначає: «Підприємства, які нехтують інноваційною політикою неминуче морально застарівають, йдуть на спад і вибувають з боротьби за споживача»⁴.

Незважаючи на активізацію видання наукової літератури (на російській та українській мовах зарубіжних видатних авторів), за 20 років незалежності України так і не змінено свідомості та взаємовідносин між людьми щодо «розкриття та залучення їхнього духовно-інтелектуального потенціалу шляхом впровадження нанотехнологій, ринкових змін, аби досягнути нових укладів економіки, цивілізованого розвитку на загал. Для цього треба не лише зменшувати ентропію (невизначеність, хаос) наших дій, а вкрай потрібні знання, інформація, що збільшують негентропію (гармонійність, організованість, цілеспрямованість) національної ідеї як універсальної цінності спільноти...»⁵.

Такий стан речей стосується також аудиту, який не виконує своєї місії – давати різносторонню і повну інформацію про діяльність підприємства не лише в ретроспективному, а й перспективному аспекті. Він зосередже-

³ Питер Ф. Друкер. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М.: Book chamber international, 1992. – С. 198

⁴ Питер Ф. Друкер. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М.: Book chamber international, 1992. – С. 198.

⁵ Вовканич С. Аксіологічний підхід до процесів модернізації промислового потенціалу в системі сучасних складових української національної ідеї (негентропійно-методологічна візія) / С. Вовканич, С. Шульц // Світогляд. 2011. – № 4. – С. 22.

ний на чисто формальному, бюрократичному, безтолковому підтвердженні облікових записів, які ніяким чином не впливають на подальшу діяльність підприємства і суспільства.

Суспільну інформацію оцінюють обсягом і якістю (зменшення невизначеності щодо властивостей, закономірностей, трендів змін у речах, процесах і явищах) інформації про середовище, в якому живуть і працюють люди.

Інформацію можна поділити на такі рівні:

- **прикладну** (поширюють через заклади освіти, культури, науки, зосереджує увагу на тому, що вже відомо з поправками на найновішу інформацію, що генерується під впливом науково-технічного прогресу);
- **спеціальну** (розкриває причинно-наслідкові зв'язки та властивості у різних сферах людської діяльності. Така інформація у значній мірі носить інноваційний характер. У навчальному процесі необхідно вчити самостійно добувати таку інформацію. Не репродуктивний тип навчання, а творчий (креативний) повинен стати в центрі уваги при підготовці магістрів. На жаль, через низьку підготовку економістів загалом і аудиторів зокрема, підготовка магістрів знаходиться на вкрай незадовільному рівні);
- **наукову**, яка концентрує увагу користувачів на нових знаннях, що ґрунтуються на нових методах організації діяльності, стратегії розвитку науки і практики (ідеї, концепції, теорії, методи, парадигми) і вказують шлях подальшого розвитку науки, техніки, культури.

Науково-технічний прогрес зняв проблему збору й обробки даних, які в комбінації за будь-якими критеріями, необхідними для користувачів, можна перетворити в інформаційні ресурси. На жаль, бухгалтери не досліджують з достатньою глибиною ні запитів користувачів на необхідну для них інформацію, ні критеріїв, за якими потрібно отримувати інформацію, а послуговуються надбанням середніх віків з методів обробки даних та отримання стандартної інформації, яка досить бідна за своїм змістом і непридатна для оперативного і стратегічного управління виробничими системами.

Інформаційні ресурси аудитори практично не аналізують з метою діагностики якості роботи підприємства, пошуку «вузьких» місць, визначення ефективності використання ресурсів і здійснення господарських процесів, а часто організують дискусії з приводу тлумачення окремих слів, чи дій аудитора видаючи їх за наукову діяльність. Інакше, як профанацією науки, це неможливо назвати. Дискусії безперечно необхідні, зокрема стосовно мети аудиту, розширення його методів за рахунок методологічної експансії (запозичення з інших наук), визначення видів аудиту, генерування інформації, що всебічно характеризує діяльність підприємства тощо, але вони повинні спрямовуватися на вирішення найважливіших проблем науки і практики.

Існування та розвиток аудиту та аудиторської діяльності безумовно пов'язані з системою обліку, яка виступає в якості об'єкта дослідження з точки зору ефективності підготовки і використання його інформаційних ресурсів у системі менеджменту, а не перевіркою правильності арифметичних дій і підрахунків з боку бухгалтерів. Сучасна парадигма аудиту зміниться з кількох причин:

- зміни облікової системи, яка ускладнюється за рахунок виділення в ній підсистем фінансового, управлінського і стратегічного обліку, кожний з яких має свою специфічну методологію, функції і завдання з отримання оперативної, тактичної та стратегічної інформації про діяльність підприємства.

Для управління необхідна інформація різного роду, яка за критерієм часу характеризує діяльність підприємства у минулому (фінансовий облік), сучасному (управлінський (операційний) облік) та майбутньому (стратегічний облік) періодах. Така облікова система в теоретичному аспекті розроблена на небагатьох підприємствах України;

- слідом за системою обліку повинен змінитися й аудит в такому ж напрямі, який буде давати висновок не лише про відповідність даних облікових реєстрів і головної книги даним фінансової звітності, а й про достатність обсягу облікової інформації для менеджерів різного ієрархічного рівня починаючи від окремих підрозділів підприємства до індивідуальних запитів кожного з управлінців.

Підтвердження даних фінансового обліку стане лише однією із складових аналізу діяльності підприємства у роботі аудитора. Аудитор не повинен кичитися своєю незалежністю, як це прописано в усіх регуляторах аудиторської діяльності, а служити і бути залежним від суспільних інституцій. А зараз виходить, що усі залежні від чогось, а один аудитор ні від кого незалежний;

- підвищення культури, яка вимагає від аудиторів знання загальноприйнятих принципів поведінки, щоб стати ефективними фахівцями. Стівен Р. Кові⁶ до таких принципів відносить справедливість; чесність і щирість; людську гідність (право на життя, свободу, щастя, служіння (внесок у загальну справу); якість і досконалість; потенційні можливості (усвідомлення того, що ми знаходимося на початковій стадії розвитку і можемо рости і розвиватися, що передбачає терпіння, виховання і одухотворення). Акцент у формуванні поведінки аудиторів зміщується з чисто професійних етичних норм до психологічних. Ці принципи діють як природні закони і є складовою людини, частиною людської совісті, мислення.

⁶ Стівен Р. Кови. Семь навыков высокоэффективных людей / Стівен Р. Кови.- Львов: изд. «Світ», 2001.- С. 33

Справедливість формує уяву про рівність і правосуддя, чесність і щирість – довіру і міжособові стосунки. Людська гідність – усі люди рівні і мають рівні права. Служіння вимагає віддачі у роботі у повну силу.

Якість і удосконалення означає постійне вдосконалення знань в галузі науки та застосування їх на практиці.

Потенційні можливості пов'язують з розвитком здібностей людини через креативність мислення.

Особливо важливим моментом для аудитора було і є вміння слухати (слово «аудит» пов'язано зі слуханням). Стівен Р. Кові зазначає: «Слухати – це означає бути терплячим, відкритим, мати бажання зрозуміти, тобто мати властивості високорозвинутого характеру. Набагато простіше діяти з низького емоційного рівня даючи при цьому поради високого рівня»⁷.

Користування наведеними принципами С.Р. Кові має переваги перед офіційними (бюрократичними) вимогами Кодексу етики професійних бухгалтерів (IFAC – International Federation of Accountants), підготовлений Радою з міжнародних стандартів етики для бухгалтерів, який набрав чинності з 1 червня 2011 р. Ховаючись за високим статусом міжнародної організації розробники Кодексу етики професійних бухгалтерів у вихідних даних цього регламентного документа⁸ зазначають з непомірними амбіціями: « Рада МСЕРБ розробляє та публікує високоякісні стандарти з етики та інші стандарти для професійних бухгалтерів, що становлять суспільний інтерес, для застосування в усьому світі», в той час коли цей громіздкий документ, викладений на 123 сторінках тексту, який можна прочитати лише через лупу, нічого спільного не має з етикою, як філософською категорією. Це збірник порад щодо робочого циклу бухгалтера і аудитора.

Через надмірну зарегульованість і обсяг цей документ не якісний, багатослівний, запам'ятати зміст якого неможливо. Ми висловлюємо свою думку з приводу якості Кодексу, про що просять розробники цього «високоякісного» твору. Розробники самовпевнені у своїх знаннях економіки, а насправді не видно цього знання та світових тенденцій у розвитку облікової системи й аудиту. Вони надто вузько розуміють етику, складність функціонування економічних систем, користуються віджившими категоріями, які не ґрунтуються на досягненнях науки і техніки, оскільки про управління, інформацію, психологію, менеджмент, маркетинг, кібернетичний, системний і синергетичний методи дослідження навіть не згадують. Враження від цього документа таке, нібито його писали 100 років тому. Просто дивує, як можна не бачити колосальних зрушень в економіці та

⁷ Стівен Р. Кові. Семь навыков высокоэффективных людей / Стівен Р. Кові.- Львов: изд. «Світ», 2001.- С. 37.

⁸ Кодекс етики професійних бухгалтерів 2009 Міжнародної федерації бухгалтерів / Переклад з англ. за ред.. С.Я.Зубілевич.- К.: ФПБАУ, 2010.- 123 (XX) с.

розвитку суспільства і поширювати на весь світ такі ідеї. Видно, що автори орієнтувалися не на науку або здоровий глузд, а переслідували іншу мету, про яку можна лише здогадуватися (загальмувати розвиток, зробити національні економіки неконкурентоздатними, одне рекомендувати слабким економікам, а інше робити в розвинутих країнах та ін.?).

Невже автори Кодексу не знають про формування «нової» економіки, інформаційного (постіндустріального) суспільства, яке років сорок – п'ятдесят тому стало визначати тренд розвитку найбагатших країн Америки, Європи, Азії? Якщо знають, то чому свої рекомендації подають на досвіді давно минулих періодів, а не виходячи з потреб майбутнього?

Інформаційне суспільство відрізняється від індустріального одним суттєвим елементом, який зумовлює революційні зміни у продуктивних силах і виробничих відносинах держави, який називають інформацією. Цей елемент не відносять до фізичних факторів розвитку економіки, таких як запаси матеріальних ресурсів і основні засоби або людських (персонал підприємства) та фінансових (грошові потоки), оскільки він за своєю природою не має матеріальної форми, а породжується на основі спостережень, вимірювання наукових фактів та узагальнення властивостей об'єктів реального світу в певних категоріях теорії.

Для ефективного управління сучасною економікою обов'язковою умовою стає передбачення майбутнього стану об'єктів дослідження, що виступає стимулом розвитку науки – прирощення нових знань, отримання більшого обсягу інформації для активного впливу на практичну діяльність людей. Передбачення майбутнього неможливе без узагальнення минулого та сучасного і виявлення закономірностей розвитку, які дають можливість, у певних межах наукових концепцій, передбачити лінію поведінки речей, явищ і процесів у майбутньому.

В аудиторській діяльності передбачення майбутнього практично не застосовують, а якщо поодинокі грамотні аудитори і вивчають динаміку й передбачають вивчення розвитку підприємства, то роблять свої висновки у конфіденційних звітах для керівників, а у своїй масі висновки аудиторів відносно майбутнього недостатньо обґрунтовані, оскільки базуються лише на вивченні сучасного стану економіки (за останній рік) не беручи до уваги тенденції розвитку за минулі періоди (кілька останніх років).

Незважаючи на розвиток інформаційної науки знання економістів у сфері стратегії розвитку дорівнюють майже нулю. У навчальних планах з підготовки бухгалтерів, аудиторів, ревізорів та інших фахівців інформатику зводять до знань технічних і програмних продуктів, а зміст цієї науки, як виробництва інформаційних ресурсів для користувачів не розглядають в якості спеціального предмета (стратегічного обліку, інформатики). Це гальмує розвиток обліку й аудиту, які повинні би формувати інформаційне поле та розширення обсягу інформації для бізнесу. Більш того, бухгалтери не вбачають

різниці між «даними», які означають хаотичні повідомлення про сукупність фактів господарської діяльності, зафіксованих у документах, та «інформацією», яку отримують на основі упорядкованих даних за певними критеріями і використання методів їх обробки за допомогою математичних методів (як правило, арифметики), оскільки вищу математику в обліково-контрольних науках хоча й вивчають, але не застосовують у своїй діяльності.

Характерною ознакою даних є їхня властивість з обмеженого обсягу отримати безмежний обсяг інформації за допомогою комбінування даних і критеріїв групування. Так, якщо ми маємо масив різнорідних даних із 100 позицій, які обробляють за 20 критеріями, то результатом є масив інформації, який нараховує 2000 позицій (100 x 20). Розширення обсягу інформації не тільки бажане, а й обов'язкове в інформаційному суспільстві, оскільки змінюється вектор розвитку економіки у напрямі від матеріальних факторів виробництва до інформаційних та комунікаційних, що ілюструє табл. 1.1:

До базових параметрів відображених у табл. 1.1 доцільно додати й такий параметр, як спосіб обробки даних. В індустріальному суспільстві – це рахівниця і прості механічні пристосування для виконання арифметичних дій в ручному режимі, а в постіндустріальному – персональні обчислювальні апарати з необмеженими швидкостями і можливостями отримання інформації за інтелектуальними програмами обробки даних.

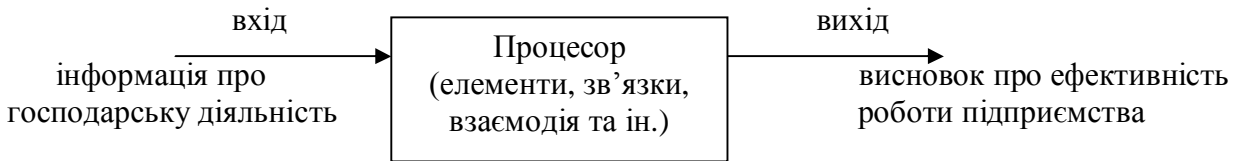
Таблиця 1.1

Базові економічні, соціальні та екологічні параметри формації⁹

№ п.п.	Базові параметри	Формація	
		індустріальна	постіндустріальна
1	Природна субстанція	енергія	інформація
2	Домінуюча роль людини	трудова	соціальна
3	Функція природи	економічна	соціальна, екологічна
4	Тип споживання	матеріально-енергетичний	інформаційний
5	Фактори виробничої системи	машина	інформація
6	Фактори структуризації суспільства	капітал	інформація
7	Координуючі сили в суспільстві	буржуазія	інтелектуальна еліта
8	Форма виробничих відносин	економічні угоди	вільна праця
9	Динаміка відносин «людина – природа»	намагання покорити природу	гармонізаційні відношення
10	Основні причини екологічної кризи	руйнування відтворювального потенціалу, перевиробництво енергії	перевиробництво інформаційних ресурсів, інформаційне порушення природи

⁹ Мельник Л.Г. Предпосылки формирования информационного общества / Л.Г. Мельник // Социально экономические проблемы формирования информационного общества; под. ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 85–86.

З точки зору інформатики аудит є системою, яку кібернетика описує за допомогою таких понять, як вхід, вихід і процесор:

Для непосвяченої людини процесор є «чорним» ящиком, тобто таке пристосування про внутрішню будову та послідовність станів елементів якого у нас немає ніякої уяви, а лише відомо те, що ми отримуємо на виході цього пристрою – результати його дії. Людина, для якої конструкція «чорного» ящика відома, аналізує яким чином у відповідності до процесора вхідні дані перетворюються у вихідну інформацію. «Чорний» ящик неможливо запрограмувати з допомогою алгоритмів, оскільки «алгоритм – це раз і назавжди складена програма дій, в якій все наперед передбачено. Виражаючись популярно, алгоритм – це точне, відтворюване, визначальне – крок за кроком, – яким шляхом потрібно вирішувати дане завдання»¹⁰. Аудит вивчають, а також використовують його як набір алгоритмів, що й передбачено стандартами, а не з точки зору «чорного» ящика, коли починають з визначення того, що ми хочемо отримати на виході із системи аудиту та конструювати процесор, який потребує уточнення обсягу даних на вході та методів обробки з таким розрахунком щоби на виході отримати бажану інформацію.

Завданням науки про аудит повинно бути конструювання «чорного» ящика, здатного досягнути мети – отримання такого обсягу інформації про діяльність підприємства, який би допоміг менеджерам високого рангу поліпшити роботу в майбутньому, а констатація факту про те, що у минулому в обліку правильно застосовані алгоритми й складена фінансова звітність нічого не змінює та не змінить у стані речей, явищ і процесів підприємства. Ми повинні знати чого ми хочемо, до чого прагнемо і яку користь будемо мати від аудиту і лише після цього можна визначити елементи процесора та механізм їх функціонування.

Розвиток інформаційної науки призводить до переоцінки ролі інших наук на сучасному етапі розвитку економіки, таких як облік, аналіз, контроль, ревізія, аудит, планування, менеджмент, маркетинг та інших. Зокрема, якщо оцінити роль обліку в інформаційній системі підприємства, то звертає на себе увагу його крайній консерватизм, що робить систему відносно закритою для впливу зовнішнього середовища. Проте зовнішнє се-

¹⁰ Лем С. Сумма технологии [пер. с пол.] / Станислав Лем.- М.: АСТ Спб: Terra Fantastica, 2008. – С. 159.

редовище впливає на господарську й фінансову діяльність підприємства, а інформації про це у системі фінансового обліку недостатньо для аналізу й оцінки роботи та визначення відхилень за рахунок дії факторів зовнішнього і внутрішнього збурення (біфуркації).

Бухгалтери, в силу своїх консервативних поглядів на загальну систему обліку, неспроможні адаптуватися до вимог менеджменту, який потребує не лише історичної інформації фінансового обліку, а й оперативної (генерує підсистема управлінського обліку) та прогнозної (генерує підсистема стратегічного обліку). **Призиви до бухгалтерів з проханням осучаснити існуючу систему обліку за рахунок уведення спеціалізованих підсистем не дають ніякого ефекту, тому автор вбачає вихід з такої ситуації у відмові в перспективі від так званого «бухгалтерського» обліку, який є синонімом фінансового, і об'єднати останній з підсистемами управлінського і стратегічного в єдиній службі інформаційного менеджменту¹¹.** Ця служба переінтерпретує завдання бухгалтерії з чисто процедурних питань обробки даних та складання фінансової звітності (ці завдання обмежують кут зору обліковців технічною стороною здійснення записів на рахунках) на питання інформатики та процесі інформатизації персоналу підприємств. **Облагородження мети обліку має принципове значення для його подальшого розвитку, а створення інформаційного менеджменту замість «бухгалтерського» обліку спонукає до розробки теорії обліку з новим наповненням.** Разом з оновленою системою обліку зміниться зміст економічного аналізу, ревізії, аудиту та інших дисциплін економічного циклу.

Як одну з передумов розвитку аудиту ми вбачаємо у впроваджені на середніх і великих підприємствах системи контролінгу, як концепції стратегічного управління. В цій концепції інформаційною базою виступає стратегічний облік. Таку екзотичну науку почали розвивати в Тернопільському національному економічному університеті з 1993 року, коли вперше її було уведено в навчальний план підготовки бухгалтерів з обліку за ініціативи завкафедрою проф. Пушкаря М.С. та за підтримки декана облікового факультету Сапачова М.І. Отже, майже 20 років тому контролінг отримав статус навчальної дисципліни, але стратегічний облік, як складова контролінгу, знаходиться в зародковому стані. З цього факту можна ще раз переконатися у науковості «бухгалтерського» обліку, який не змінився в принципових аспектах від тієї моделі, яку описав Лука Пачолі у «Трактаті про рахунки і записи». Було би нелогічним і наївним бажанням оновити, перш за все, теорію, а на цій основі практику облікової роботи в умовах «заскоружлості» розуміння мети облікової системи та її змісту. Ось

¹¹ Матвієнко О.В. Основи інформаційного менеджменту. Навч. посіб. / О.В. Матвієнко. – К.: ЦНЛ, 2004. – 128 с.

чому немає стратегічного обліку, як підсистеми, що відслідковує траєкторію розвитку підприємства (бізнесу) і в той же час з 70-х років ХХ ст. розвивається, як наука, стратегічне планування, стратегічне управління, стратегічний аналіз, стратегічний аудит, стратегічний маркетинг та інші. Як можна оцінити той факт, що ці стратегічні науки існують без стратегічної інформаційної бази, яку просто зобов'язані виконувати облікові працівники? В умовах конкуренції, інноваційної моделі економіки неможливо успішно функціонувати будь-якому підприємству без інформації про зовнішнє середовище, яку повинен генерувати стратегічний облік. Без інформації стратегічного обліку вести мову про стратегічне управління – нон-сенс, профанація. Проте, переважна більшість науковців не займаються проблемами стратегії, більш того, стають в опозицію до тих, хто намагається зробити свій скромний внесок у цю справу. Їхнє кредо (лат. *credo* – вірю) – символ віри; основи світогляду, переконань – облік фіксує лише те, що відбулося, а це є відлунням середньовіччя! У відповідності до сучасного тлумачення слова «облік» – **«це система реєстрації показників процесів якої-небудь діяльності у їх кількісному та якісному виявах з метою контролю, спрямування тощо»¹²**.

Автор акцентує увагу на слові «облік», оскільки тлумачення цього слова не знайдене у тому морі «сірої» літератури з «бухгалтерського» обліку, коли наводиться кліше американців початку 70 років минулого століття – бухгалтерський облік – це процес виявлення, визначення, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень. Що можна зрозуміти з цього набору слів? Про що йде мова? Багатослів'я, а змісту мало!

Те саме можна сказати й про аудит, коли глибокодумно заявляють, що це означає слухати. Кого слухати, чому слухати, про що слухати, яка мета та зміст цього слова?

Це означає, що облік і аудит не відійшли у своєму розвитку від стадії мистецтва (а може ремесла?) і не наблизилися до стадії наукового знання, саме тому потрібно не повторювати банальності (навіть у дисертаціях), а підвищувати ерудицію претендентів на вчені ступені і звання.

Важливою проблемою є дослідження розвитку обліку й аудиту, які тісно взаємопов'язані спільним об'єктом – діючим підприємством з точки зору отримання й аналізу інформації, як продукту про його господарську діяльність у статичній й динамічній різноманітних економічних показників.

¹² Новий тлумачний словник української мови / уклад.: Радченко І.О., Орлова О.М.- К.: ПП Голяка В.М., 2010. – С. 431

Не формальна перевірка залишків на рахунках і статтях фінансових звітів повинні знаходитися в центрі інтересів аудиторів (це у роботі повинно займати 10-20%), а діагностика роботи підприємства, його успіхи та невдачі (80%).

Аналіз роботи, успіхи, слабкі зони бізнесу, вплив мінливого середовища на результат діяльності, загрози і можливості, ефективність використання ресурсів, бізнес-процесів, якість управління, життєвий цикл продуктів і діяльності підприємства, стратегія розвитку, перспективи та інші сторони, яких більше не названо, ніж наведено у цьому переліку, повинні стати об'єктом дослідження аудитора. Але необхідно зазначити, що існуюча система освіти неспроможна підготувати такого фахівця через низький рівень навчальної та методичної літератури, який відбиває реалії минулого і не відображає складності сучасних вимог економічного життя.

Нормативні акти Міністерства освіти вимагають творчих (креативних) завдань для підготовки магістрів, а навчальні плани закладів освіти повторюють ті самі дисципліни, з яких студенти здавали екзамени і заліки на четвертому курсі. Тематика дипломних робіт не виходить за межі стандартних тем обліку, ревізії, аудиту, за які бакалаври отримали оцінку на державному екзамені.

Мій багаторічний досвід роботи в Тернопільському національному економічному університеті й знайомство з навчальними планами споріднених закладів освіти (з 1971 р.) дозволяє зробити висновок про те, що в Україні немає концепції змісту освіти магістрів з облікових дисциплін і п'ятий курс не дає додаткових знань з фахової підготовки. Без вирішення цієї проблеми на перспективу зміст освіти залишиться, у своїй основі застарілими (повторення дисциплін бакалаврату без підвищення їхнього інтелектуального рівня). Додатковий рік навчання перетворюється у заробляння коштів для закладів освіти.

Інтелектуалізація аудиту може відбутися внаслідок врахування впливу на діяльність підприємства факторів зовнішнього середовища, оскільки концентрація уваги на внутрішньому середовищі дає однобоку інформацію про минулі події, які фіксує і відображає у звітності фінансовий облік. Зовнішнє оточення впливає у значно більшій мірі на перспективи розвитку підприємства, ніж внутрішнє, і воно здійснює вирішальний вплив на поведінку менеджерів вищого рівня, які вимушені розробляти плани, враховуючи дію зовнішніх умов на внутрішні фактори виробництва. Збагнути діалектику взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів на прийняття управлінських рішень не так просто, але «економіка знань» вимагає цього й сприяє розвитку науки про облік, аналіз, ревізію, аудит та інших.

І, нарешті, передумовою розвитку аудиту потрібно назвати урізноманітнення його методів додавши до існуючих методів ціле сімейство економіко-математичних, графічних та експертних з глибокою їхньою дифе-

ренціяцією за видами (лінійного – програмування, багатofакторних моделей, лінійної алгебри, теорії ймовірності, теорії графів, масового обслуговування, управління запасами з використанням математичних залежностей, регресійного аналізу та ін.).

Принциповим питанням є організація процедурних аспектів технології аудиторської діяльності. Стало штампом здійснення аудиту за темами, які наводять у навчальній літературі з обліку – грошові кошти, запаси, оборотні активи, оплата праці, виробництво і формування собівартості, збут, фінансові результати, кредити, капітал, зобов'язання, фінансова звітність. Незважаючи на те, що забалансовий облік має надзвичайно важливу роль, на нього взагалі не звертають увагу, хоча зловживань у ньому може бути не менше, ніж у витратах на виробництво. Дивує те, що аудит не здійснюють за іншими процедурами – такими, що застосовують у розвинутих країнах. Можна це пояснити рекомендаціями міжнародних стандартів, які ґрунтуються на підтверджені інформації фінансового обліку, що сковує ініціативу аудиторів із застосування інших підходів до аудиту виходячи із ситуацій, в яких його приходиться виконувати.

Зокрема, не проводять аудит за бізнес-процесами, оскільки фінансовий облік підпорядкований вимогам ведення за стандартами, а не логіці пізнання процесів, облік яких потребує іншої методології збору й обробки даних.

Бажано організувати аудит за циклами – постачання, виробництво, збут, інвестування, що дозволило би виявити резерви часу і економію коштів за умови раціональної організації таких циклів.

Управлінський облік може дати додаткову інформацію про ефективність використання ресурсів (техніко – економічні, технологічні, інноваційні та інші аспекти) і рівень організації та управління господарськими процесами.

Управлінський і, особливо, стратегічний облік можуть дати інформацію про використання економічного потенціалу підприємства, яку в аудиті оцінюють методом порівняльного аналізу з іншими подібними підприємствами, що важливо для виживання в конкурентному середовищі.

Доповнення аудиту іншими методами дослідження ефективності діяльності можливе за двох умов:

- розширення меж обліку за рахунок формування в ньому нових підсистем – управлінського й стратегічного в доповнення до фінансового обліку;
- автоматизації збору й обробки даних та збільшення до максимального рівня обсягу інформації для користувачів.

Реалізація пропозицій щодо удосконалення систем обліку й аудиту неможлива без врахування психології носіїв знань – бухгалтерів й аудиторів. Подолання психологічного бар'єру несприйняття нових ідей передба-

чає виховання фахівців у дусі неопозитивізму, коли в основі знань лежить відкритість до поліваріативних рішень, міжпредметних зв'язків, методів досліджень, безмежність ситуацій, в яких відбуваються і функціонують елементи господарської діяльності, заміщення старих уявлень новими про складність середовища та його зміни тощо.

Потрібно систематично і цілеспрямовано впливати на мислення науковців та практикуючих аудиторів через підвищення їх кваліфікації з метою формування здорового скептицизму до стандартів, очищення судження від шаблонів, догматичних норм і правил, які сковують політ фантазії у творчому процесі. Судження аудитора повинно стосуватися загального стану справ на основі синтезу його складових, а не дріб'язкових помилок чи неточностей. Лише таким чином можна досягти гармонії між аудиторами та замовниками і сприяти зростанню довіри з їх боку. Передумови для зміни парадигми аудиту в «новій» економіці визріли, залишилася справа за малим – «онаучнити» це мистецтво через глибокі наукові розробки молодими і здібними науковцями, які живуть наукою, а не заробляють на проживання завдяки їй та нічого не змінюючи у змісті і методах досліджень.

1.2. Критерії науковості аудиту

Процес становлення та розвитку вітчизняного аудиту неможливо уявити без гармонізації із світовим досвідом, усвідомлення його образу, структури елементів і орієнтирів при формуванні парадигми, яка би відповідала вимогам постіндустріального суспільства. Враховуючи те, що наука про аудит в Україні знаходиться в зародковому стані, про що свідчить відсутність теорії, виникає необхідність вивчення процесу становлення і функціонування аудиторської науки та визначення тих проблем, які визначатимуть майбутнє цієї галузі науки на тривалу перспективу. Зрозуміло, що на цьому етапі виникають проблеми теоретичного характеру, які спрямовують думку дослідників у такому напрямі:

- формування знань про закономірності розвитку аудиту;
- використання історичного досвіду для розробки теорії і практики аудиту на різних етапах розвитку економіки;
- креативного сприйняття аудиторської науки, яка проходить шлях еволюційного розвитку.

У сучасних умовах стосовно аудиту науковці застосовують різні методи дослідження, зокрема ті, які відображають онтологічну, управлінську, інформаційну, гносеологічну та інші аспекти пізнання, що дозволяє подолати примітивне розуміння та тлумачення не тільки сутності аудиту, а й процесу його становлення та розвитку.

З онтологічної точки зору аудит притаманний суспільно-господарському буттю, в якому ця наука відображає економічні відносини всередині підприємств та у суспільстві. У зв'язку з цим онтологічний аспект полягає в розкритті взаємозв'язків та відносин буття у процесі становлення та розвитку аудиту.

З управлінської точки зору аудит є функцією менеджменту, підсистемою менеджменту та елементом процесу менеджменту, тому управлінський аспект є інтерпретацією процесу розвитку аудиту з позиції науки про управління.

В аудиті виявляється його інформаційна сутність, яка полягає в отриманні даних про стан справ на підконтрольних об'єктах. Отже, інформаційний аспект становлення та розвитку аудиту передбачає його вивчення з точки зору необхідності здійснення пізнавальних процесів щодо господарської діяльності в умовах трансформації економіки.

Гносеологічний аспект становлення та розвитку аудиту полягає в тому, що він дає можливість дослідити економічну реальність, яка пізнається у порівнянні з бажаним станом, еталоном чи з іншими підприємствами. З точки зору гносеології виникнення і розвиток аудиту призвели до існування трьох його форм: науки, практичної діяльності та навчальної дисципліни. Виокремлення таких форм є умовним, проте воно передбачає приведення існуючих знань про розвиток аудиту до системи, зручної для практичного використання. Гносеологічний підхід використовуємо для дослідження процесу становлення і розвитку аудиторської науки та звернемо увагу на проблемних питаннях, які виникають при цьому.

Згідно з філософським визначенням, наукою є процес творчої діяльності з отримання нового знання, а результатом цієї діяльності є цілісна система знань, яка ґрунтується на певних принципах. Очевидно, що таке визначення можна віднести й до аудиту, який, без сумніву, можна назвати наукою¹³.

Критеріями науковості, які відрізняють науку від інших форм пізнання є об'єктивність, системність, практична спрямованість, орієнтація на передбачення, суворота доказовість, обґрунтованість і достовірність результатів. Зазначені критерії використовують також і в аудиті, оскільки вони пов'язані із його принципами.

Будь-яка наука, як єдина система знань, поділяється на певні галузі, тому аудит можна вважати окремою самостійною галуззю економічних наук, що проходить шлях свого еволюційного розвитку.

Для доведення цього твердження звернемося до філософських трактувань науки, відображених у працях відомих вчених: Г. В. Ф. Гегеля, О.

¹³ Вікіпедія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Наука>.

Конта, К. Маркса, К. Поппера, П. Фейерабенда, Т. Куна і переконаємось, що аудит відповідає критеріям науки. Зокрема, Г. В. Ф. Гегель (1770 – 1831) розглядав науку в контексті об'єктивної, духовної діяльності, яка саморозвивається. Становлення аудиторської науки протягом тривалого часу демонструє діалектику цього розвитку.

Г. В. Ф. Гегель відійшов від емпіричного і безпосереднього виявлення наявних ознак науки і зробив спробу теоретично обґрунтувати феномен науки та розглянути її у складі цілісної системи. Він зазначав, що знання може вважатися науковим тільки тоді, коли воно описує об'єктивні закономірності, у зв'язку з чим, історія розвитку має не випадково-хаотичний, а внутрішньо-закономірний характер¹⁴.

Наукові знання в аудиті теж характеризуються закономірностями:

- будь-які дослідження діяльності підприємства закінчуються висловленням тверджень відносно економічних дій і подій, що відбулися протягом минулих періодів;
- оцінку відображення фактів господарської діяльності аудиторі здійснюють за правилами, передбаченими в регулятивних законодавчих актах та інструкціях, якщо це стосується фінансового обліку;
- об'єктом аудиту є господарська діяльність підприємства, яка зафіксована в обліку у відповідності до правил обробки даних і перетворення їх в інформацію наведену у фінансовій звітності;
- збирання і оцінка доказів є об'єктивним процесом, хоча суб'єкт завжди вносить певний елемент суб'єктивності по відношенню до об'єкта;
- систематичність аудиторської перевірки, що вимагає регулярності та плановості в роботі (розробка планів і програм проведення аудиту);
- повідомлення користувачам інформації про результати аудиту з метою усунення небажаних відхилень на підконтрольних об'єктах;
- взаємозв'язок обліку й аудиту, оскільки аудит ґрунтується на обліковій інформації, а звіти аудитора враховують у системі обліку з метою приведення інформації до стану, що викликає довіру до неї з боку користувачів.

О. Конт (1798 – 1857) вказував на те, що єдиним джерелом справжнього знання є система часткових наук, які тільки спільними зусиллями можуть дати позитивний результат. О. Конт розумів під наукою систематизовані знання, а оскільки аудит в певній мірі має такі знання, хоча й в нерозвинутому стані, то він є частиною економічних наук, що вивчає достовірність тієї інформації, яку генерує система обліку. Застосовуючи принцип історизму, О. Конт доводив, що жодна ідея не може бути зрозу-

¹⁴ Гегель Г.В.Ф. Система наук. Ч.1 / Г.В.Ф. Гегель. – СПб: Наука, 1999. – с. 124-127.

мілою без знайомства з її історією, що зумовлює актуальність вивчення питання становлення та розвитку аудиторської науки в даний час¹⁵.

У концепції К. Маркса (1818 – 1883) наука відображена як специфічна, відносно самостійна, диференційована сфера людської праці. К. Маркс був першим, хто перетворив ідею про виникнення і розвиток науки в обґрунтовану філософсько-соціологічну концепцію. Відповідно до цієї концепції, аудит можна вважати окремою наукою, або частиною економічних наук, оскільки він являє собою соціально-історичне явище, ґрунтується на сформульованих К. Марксом теоретичних і методологічних принципах, базується на фактах, досвіді, які передбачають формулювання практичних висновків¹⁶.

К. Поппер (1902 – 1994) висунув два критерії віднесення тверджень до наукової теорії:

1) практика, як критерій істини;

2) будь-яка теорія, якщо вона претендує на статус наукової, повинна пояснювати більшість практичних ситуацій, але не всі з них.

Так звана "фальсифікаційна" модель розвитку науки К.Поппера знайшла відображення у праці вченого "Логіка і зростання наукового знання" у 1934 році. Розвиток науки у цій моделі визначається як циклічний процес конструювання теорій на основі висунення гіпотез, їх емпіричної перевірки, яка спростовує старі та сприяє появі нових припущень.

Наукове знання трактується К.Поппером як таке, що має гіпотетичний характер і не позбавлене помилок. К.Поппер вказував, що воно не може бути повністю підтвержене, але може бути звільнене від хибних гіпотез, тому принцип фальсифікації (спростування) визначається найважливішим критерієм демаркації між наукою та «метафізикою», а більш глибоке розуміння проблем та формулювання нових гіпотез трактується як прогресивний розвиток наукового знання¹⁷.

Усе це стосується й аудиторської науки, оскільки її розвиток демонструє не лише спростування помилкових гіпотез, а й доведення правильних припущень, які поглиблюють основний зміст науки.

Наведемо приклади розвитку аудиторської науки, які відповідають моделі К.Поппера. По-перше, теорія аудиту вимагає наявності критеріїв для порівняння у процесі перевірки. Однак, для проведення аудиту прогнозової фінансової інформації даних критеріїв не існує, хоча піддавати сумніву емпіричну достовірність результатів такої перевірки немає підстав.

¹⁵ Вікіпедія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arion.ru/wiki/OgjustKont>.

¹⁶ Каутський К. Економічне вчення Карла Маркса / К. Каутський. –К.:Держполітвидав УРСР, 1957. – 215 с.

¹⁷ Поппер К. Логіка і зростання наукового знання / К. Поппер; [пер.з англ.]. – М.:Прогрес, 1983. С. 34–35

По-друге, аудиторська діяльність вимагає орієнтації тільки на суттєві характеристики, хоча визначення суттєвості в аудиті є вкрай відносним, оскільки одні й ті ж показники можуть бути суттєвими для одного суб'єкта господарювання і несуттєвими – для іншого.

По-третє, метою будь-якої аудиторської перевірки є висловлення аудитором впевненості стосовно досліджуваних питань. Філософія визначає впевненість як стан розуму, в якому він дає міцну згоду судженню без остраху можливості помилки. При перевірці фінансової звітності формулювання підсумкової думки аудитора відображається у таких видах звітів: безумовно-позитивному, умовно-позитивному, негативному, відмові від надання звіту. Вважаємо, що про висловлювання впевненості в умовно-позитивному звіті не може бути й мови, хоча, сучасні погляди на знання у філософії та інших науках не вимагають абсолютної впевненості.

По-четверте, будь-яка інформація в процесі аудиту підлягає кількісній оцінці і в той же час, допускаються якісні характеристики ступеня ризику, рівня суттєвості та оцінки внутрішнього контролю. Усе це означає, що з точки зору критеріїв К.Поппера аудит є, без сумніву, наукою.

П. Фейерабенд (1924 – 1994) у своїй роботі «Вибрані праці з методології науки» стверджував, що наука розвивається у відповідності зі зміною поглядів вчених¹⁸.

Як свідчать історичні факти, з моменту зародження ідеї і до сучасного теоретико-прикладного розуміння аудиту пройшло багато часу. У зв'язку з прагматичним характером знань, що нагромадився в даній галузі, розвиток ідей проходив через заперечення та відкидання поглядів попередників, а не у вигляді впорядкування наявних основ. За цією причиною можна стверджувати, що аудиторська наука постійно розвивається, але не в адитивній формі, а як переінтерпретація відомих елементів знання.

Т. Кун (1922 — 1995) у праці «Структура наукових революцій» висунув ідею парадигми. Парадигма, згідно з трактуванням Т. Куна, є не тільки теорією, а й способом дії в науці при вирішенні дослідницьких завдань. Перехід від однієї парадигми до іншої являє собою наукову революцію. Наукова революція, як вважає Т.Кун, є періодом розпаду парадигми, конкуренції між альтернативними парадигмами і, як наслідок, перемога однієї з них¹⁹.

Дослідження окремих етапів розвитку аудиту свідчить, що кожен з них характеризується певною парадигмою, а зміна старих парадигм новими означає новий рівень у пізнанні фактів та інтелектуальну революцію в розвитку теорії аудиту.

¹⁸ Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд; [пер.с англ.]. – М., 1986. С. 52

¹⁹ Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; [пер.с англ.]. – М.: Прогресс, 1975. – С. 22-24.

Однак, критики поглядів Т.Куна звертають увагу на те, що значні успіхи в науці можливі й без відмови від наявних парадигм. Окрім того, розвиток науки не є негайною зміною монополії однієї парадигми іншою, оскільки в реальній дійсності частина парадигм збігається або продовжує конкурентне існування.

У сучасному філософському розумінні парадигма є вихідною концептуальною схемою, моделлю постановки проблем і їх вирішення, використання методів дослідження, які домінують протягом певного історичного періоду в науці.

Дослідження історичного розвитку аудиторської науки, дає можливість виявити закономірності та обґрунтувати зміну його парадигм.

Практика аудиту має більше, ніж 150-літню історію, однак як наука, він почав активно розвиватися починаючи з кінця ХІХ століття. У своєму історичному розвитку він пройшов ряд етапів, вивчення яких необхідне для його подальшого удосконалення.

У розвиток теорії і методів аудиту значний внесок зробили англійські вчені. Сучасний аудит зобов'язаний їм появою анкет, які дали можливість суттєво скоротити трудомісткість перевірок.

Першим ідеологом і теоретиком аудиту був англійський вчений Л.Р Діксі, який у 1882 г. визначив аудит як роботу, пов'язану з підтвердженням правильності й об'єктивності балансу на основі перевірки документів та інвентаризації цінностей. Концепція аудиту Л.Р. Діксі полягає у розкритті вільних і мимовільних помилок бухгалтерів, які впливають на показники фінансових звітів²⁰. Творчість Л.Р. Діксі стала початком емпіричного рівня в аудиті.

У подальшому концепція Р.Л. Діксі була розвинута в працях А.Т. Ватсона, В.Ф. Фостера, І.Ф. Шера, Р. Годдарда.

Пізніше, підтримуючи концепцію Л.Р. Діксі, в університеті Норвегії Т. Руудом було запропоновано застосування прямого послідовного підходу до проведення аудиту, який вимагає підтвердження отримання даних обліку та їх порівняння з даними фінансової звітності. При використанні такого підходу, згідно з поглядами Т. Рууда, необхідно дотримуватись такої послідовності:

- порівняння даних фінансової звітності з обліковими регістрами;
- порівняння даних облікових регістрів з обліковими документами;
- перевірка логічного взаємозв'язку звітних даних, наведених в різних регістрах обліку;
- пряме порівняння облікових даних з фактичним майновим станом підприємства²¹.

²⁰ Loureance R. Dickce Auditing / R. Loureance, 1905. P. 195-206

²¹ Ruud T.E. Auditing as verification of financial information. / T.E. Ruud. – Norwegian University Press, 1989. P. 46–48

У межах даної концепції в теорії аудиту стали застосовувати два альтернативні підходи прямого послідовного підходу:

- 1) від документів до звітності;
- 2) від звітності до документів.

Під впливом британської практики виник аудит у США. Однак, темпи розвитку бізнесу в США суттєво відрізнялися від британських, тому для Америки англійські методи стали неприйнятними, оскільки британський стиль перевірки потребував багато часу і засобів. Американський аудит внаслідок специфіки надшвидких темпів зростання американського бізнесу кінця XIX – початку XX століття вимагав швидших темпів проведення перевірок, порівняно з британським, і відповідно – прогресивних технологій аудиту. Для задоволення практичних потреб аудиту в США почали проводити теоретичні дослідження, які дали можливість аудиторам застосовувати нові методики, які підняли аудит на більш якісний рівень.

Теоретичний рівень наукового мислення в аудиті пов'язаний з ім'ям американця Р. Монтгомері, який висунув ідеї, принципи, постулати, сформував понятійний апарат та розвинув нову наукову концепцію, що означувала початок формування аудиторської науки.

Прогресивні наукові погляди Р. Монтгомері у 1912 році були оприлюднені в книзі «Аудит: теорія і практика», яка при наступних перевиданнях (аж до наших днів) одержала назву «Аудит Монтгомері».

Заслугою Р. Монтгомері було те, що він розмежував поняття загального аудиту та аудиту фінансової звітності, започаткував використання тестів при проведенні перевірки, увів у науковий обіг понятійний апарат аудиту та інші пропозиції, що стало основою теорії аудиту²².

Американські аудитори почали впроваджувати пропозиції Р. Монтгомері із застосування «тестового аудиту», збору свідчень про діяльність фірми в партнерів по бізнесу з метою перевірки здійснених фактів господарської діяльності. Зокрема, почали враховувати інтереси інвесторів, приділяти більше часу оцінці активів і пасивів та відійшли від переважаючої в англійській школі детальної перевірки фактів та зосередили увагу на правильності формування показників фінансової звітності.

Згодом, у другій половині XX століття значний внесок у розвиток наукових досліджень у галузі аудиту внесли американці Р.К. Маутц і Х.А. Шараф, які в 1961 р. у книзі «Філософія аудиту»²³, яка витримала сімнадцять перевидань, сформулювали вісім постулатів аудиту:

1. Звітність повинна бути перевірена.

²² Дефлиз Ф.Л. Аудит Монтгомері / [Ф.Л.Дефлиз, Г.Р.Дженик, В.М.О'Рейлли, М.Б.Хирш]; под ред. Я.В.Соколова. – М. : ЮНИТИ, 1997. – 542 с.

²³ Mautz R.K. The Philosophy of Auditing / R.K. Mautz, H.A.Sharaf.- American Accounting Association, 1961.- P.39.

2. Не повинно бути конфлікту інтересів між аудитором і адміністрацією.
3. Фінансова звітність та підтверджуючі її документи не містять таємниць для аудитора.
4. Об'єктивність звітних даних прямо пропорційна ефективності внутрішнього контролю.
5. Звітність повинна бути заповнена відповідно до стандартів.
6. Аудиторська перевірка не може бути останньою.
7. Судження аудитора залежить тільки від його компетенції.
8. Професійні обов'язки аудитора повинні відповідати їхньому посадовому статусу.

З часом були сформульовані нові постулати. Один з них був запропонований американцем Д.К. Робертсоном, а інший – голландським вченим Т. Лімпергом. Відповідно до першого постулату інформація, що підлягає перевірці, є більш корисною, ніж та, що їй не підлягає, а другий постулат пов'язаний з тим, що річний бухгалтерський звіт, не перевірений аудитором, не заслуговує достатньої довіри, а надійність облікової інформації може бути визнана в основному задовільною після перевірки її зовнішнім аудитором. Наведені постулати увійшли в теорію аудиту.

Важливою для розвитку аудиторської науки є книга Д.К. Робертсона «Аудит», у якій розглянуто фактори, що визначають потребу в аудиті та обґрунтовано основні функції аудиту. Наукові розробки Д.К. Робертсона ґрунтуються на тому, що аудит як система перебуває на стадії наукового мислення, але поки що не має розвинутої теорії, і знаходиться на перехідному етапі від емпіричного до теоретичного рівня²⁴.

Необхідність створення теорії аудиту відображена у працях англійця Р. Адамса. Його заслугою є розробка концепції, яка включає:

- використання самоорієнтованого методу, що передбачає високу ерудицію, кваліфікацію та знання теорії пізнання аудитором;
- розподіл аудиторської діяльності на аудит фінансової звітності та супутні послуги, оскільки вони відрізняються за об'єктом і методами дослідження;
- виконання завдань з надання впевненості, (на даний час вони передбачені Міжнародними стандартами контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг);
- формування соціально-економічного підходу в аудиті²⁵.

На початку 70-х років ХХ століття у США почалася розробка стандартів аудиту, які мали суттєвий вплив не тільки на аудиторську практику, а й

²⁴ Робертсон Дж.К. Аудит [пер.с англ.] / Дж.К. Робертсон. – М.: КРМГ и Контакт, 1993.- 496с.

²⁵ Адамс Р. Основы аудита / Р. Адамс; [пер.с англ.]; под ред.Я.В.Соколова.- М.: ЮНИТИ, 1995. – 398 с.

на її теорію. Наукові дослідження в аудиті стали більш формалізованими, оскільки вони почали ґрунтуватися на певних обмеженнях.

Аудиторська наука є багатогранною, а тому вона не повинна обмежуватися набором правил, викладених в його постулатах, концепціях та стандартах. У зв'язку з цим, М. Шерер та Д. Кент у публікації «Аудит і звітність» в 1983 році розширили межі наукових досліджень, по-новому підійшовши до визначення завдань аудиту, які зводяться не лише до підтвердження звітності, аналізу її адекватності та виявлення дієвості внутрішнього контролю, як це вважалося раніше, а й до перевірки ефективності діяльності підприємства, яка залежить від якості роботи управлінського персоналу²⁶.

Розвитком цієї теорії став біхевіористичний підхід, відповідно до якого, об'єктами дослідження аудитора стала поведінка управлінського персоналу та стимули, що визначають ефективність персоналу. У зв'язку з цим аналізують вплив отриманих в обліку економічних показників (стимулів) на поведінку виконавців (їхня реакція на стимули).

90-і роки ХХ століття характеризуються значним поширенням аудиту у більшості європейських країн, а також його виникненням в Україні.

Необхідність аудиту в нашій країні стала наслідком кардинальних змін в економіці, пов'язаних з її ринковою трансформацією. Стосовно даного питання існує кілька протилежних точок зору науковців. Окремі теоретики-аудитори вважають, що побудова вітчизняного аудиту почалася не з «фундаменту», а з «даху», тобто не супроводжувалась вимогами щодо можливості його існування, а саме: приватною власністю, демократичними свободами та усупільненням виробництва і капіталу. Інші науковці стверджують, що аудит міг бути створений тільки «знизу», тобто за волею обставин і бажанням клієнта, а не за вказівкою державних органів. Втім, уважаємо, що будь-яка проблема завжди має кілька точок зору. Проблема становлення і розвитку аудиторської науки не є виключенням. При цьому суперечливі питання виникають не через недостатнє розуміння теоретиками проблеми, а через протиріччя, які закладені в історії виникнення та в процесі становлення сучасного аудиту.

В останні 20 років спостерігається активний розвиток аудиторської науки в Україні, про що свідчать наукові доробки таких науковців: Ф.Ф.Бутинця, Г.М. Давидова, З.В. Гуцайлюка, М.В. Кужельного, А.М. Кузьмінського, О.А. Петрик, В.С. Рудницького, В.Я. Савченка, В.В. Сопка та інших.

Зокрема, в одній з перших наукових праць, колективній монографії «Аудит: практическое пособие», яка підготовлена відомими вітчизняними вченими і практиками аудиту: А. Кузьмінським, Н. Кужельним, О.Петрик,

²⁶ Sherer, M. Auditing and Accountability. [Електронний ресурс] / M.Sherer, D.Kent.- London, UK, 1983. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/liter/69961>.

В.Савченко та ін. започатковано процес наукового дослідження в галузі аудиторської діяльності²⁷.

У працях професора Ф.Ф.Бутинця визначено та в значній мірі обґрунтовано теоретичні аспекти аудиту, запропоновано загальну схему теорії і практики аудиту у складі системи взаємопов'язаних методичних аспектів²⁸. Незважаючи на великий внесок у розробку теорії аудиту, Ф.Ф.Бутинець вважає аудит розділом науки про господарський контроль.

Першим в історії розвитку аудиту в нашій країні, хто визнав аудит наукою, був професор В.С.Рудницький. Він висловив дуже важливу думку, зазначив, що аудит доцільно розглядати у двох проявах: як окрему економічну науку та як практику²⁹.

У монографії професора О.А.Петрик «Аудит: методологія і організація» уперше досліджено питання виникнення та еволюції аудиту як науки і як професії. У монографії зроблено висновок про те, що процес становлення теорії аудиту не завершений, а отже наукове бачення аудиту постійно змінюється³⁰.

Будь-яке знання стає наукою тоді, коли об'єкт дослідження вимагає теоретичного узагальнення, на основі якого можна вирішувати складні проблеми практики. Наука виникає з появою проблем, а проблеми, згідно з етимологією – це завдання, які передбачають наявність двох, як мінімум, ситуацій: однієї – реальної, існуючої і другої – бажаної. Для того, щоб наука була корисною, аудитори повинні навчитися розуміти і вирішувати свої завдання, розглядаючи їх як проблеми.

Спробу вирішити проблеми аудиторської діяльності з позиції науки зроблено у монографії Г.М.Давидова «Аудит: теорія і практика»³¹. Вважаємо, що ця наукова праця має надзвичайно важливе значення для формування та подальшого розвитку теорії аудиту.

Аналізуючи в цілому масив досліджень з аудиту вітчизняних науковців і практиків можна зробити висновок про те, що багато з них уважають, що аудит, як наука, вже себе утвердив і за цією наукою майбутнє, але існує ще ряд суперечливих моментів та невирішених проблем, які вимагають їх подальшого наукового обґрунтування. У значній мірі, це пере-

²⁷ Кузминский А. Аудит: практическое пособие / А.Кузьминский, Н.Кужельный, О.Петрик, В.Савченко. – К.: Учетинформ, 1996. – 283 с.

²⁸ Бутинець Ф.Ф. Аудит: підручник [для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів] / Ф.Ф. Бутинець.- Житомир: ПП«Рута», 2002.- 672 с.

²⁹ Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту / В.С. Рудницький.- Тернопіль: Економічна думка, 1998.- 192 с.

³⁰ Петрик О.А. Аудит: методологія і організація [монографія] / О.А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2003.- 260 с.

³¹ Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика / Г.М. Давидов. – Кіровоград: ТОВ "Імекс-ЛТД", 2006. – 323 с.

більшення, оскільки окремі спроби розробити теорію науки, на жаль, до цього часу не увінчалися успіхом.

Однією з проблем, на яку доцільно звернути увагу, є відсутність симбіозу методів різних наук, який сприяв би розробці теорії аудиту та розвитку його нових наукових напрямків: маркетингового аудиту, податкового аудиту, екологічного аудиту, аудиту якості, кадрового аудиту тощо.

Зокрема, маркетинговий аудит пов'язаний з дослідженням маркетингового середовища підприємства, оцінкою ефективності його збутової діяльності, а також виявлення проблем і прихованого потенціалу, які перешкоджають досягненню оперативних і стратегічних цілей.

Податковий аудит вимагає перевірки достовірності податкової звітності та її відповідності нормам діючого законодавства. Цей вид аудиту досліджує податкові ризики підприємства, а тому він вимагає одночасної компетенції фахівців з аудиту та оподаткування.

Екологічний аудит спрямований на перевірку відповідності до законів з охорони довкілля та попередження негативного впливу певних видів діяльності, заходів, умов, системи управління підприємством на навколишнє природне середовище й отримання інформації з цих питань. Він спрямований на підвищення екологічної безпеки та екологічно чистих технологій суб'єктів виробництва.

Аудит якості набирає особливої актуальності в нашій економіці. Він вимагає перевірки окремих елементів системи якості суб'єкта господарювання з метою встановлення її відповідності вимогам стандартів якості ISO 9000. У процесі такого аудиту вивчають вимоги всіх нормативних документів, аналізують шляхи підвищення якості, перевіряють дотримання технологічних параметрів, оцінюють якість готової продукції.

Кадровий аудит являє собою перевірку відповідності організаційних та кадрових змін на підприємстві. Він здійснюється з метою формалізації корпоративної культури, оптимізації організаційної структури і системи управління персоналом підприємства та вимагає наявності в аудитора системи знань з менеджменту персоналу.

Проникнення аудиту в інші наукові сфери свідчить про необхідність розробки і використання синергічного підходу до дослідження об'єктів аудиту, що свідчить про початок нового етапу в розвитку аудиторської науки, при якому теорія формується, виходячи з потреб ринкової економіки.

Підсумовуючи наведені аргументи стосовно сутності аудиту, виділимо п'ять парадигм, які відображають процес становлення та розвитку аудиторської науки (рис.1.1.).

Як свідчить рис.1.1., еволюція аудиторської науки визначається зміною парадигм:

1. *емпіричної парадигми*, яка свідчить про початок емпіричного рівня наукової стадії в аудиті, започаткованого Л. Діксі;
2. *конструктивної парадигми*, яка пов'язана із розробкою Р. Монтгомері конструкції теорії аудиту та аудиторської науки в цілому;
3. *аксіоматичної парадигми*, яка вплинула на формування аудиторської науки, виходячи із сформульованих тверджень, що не потребують доведення (аксіом): постулатів Р.К. Маутца, Х.А. Шарафа, Д.К. Робертсона, Т. Лимперга та міжнародних стандартів аудиту;

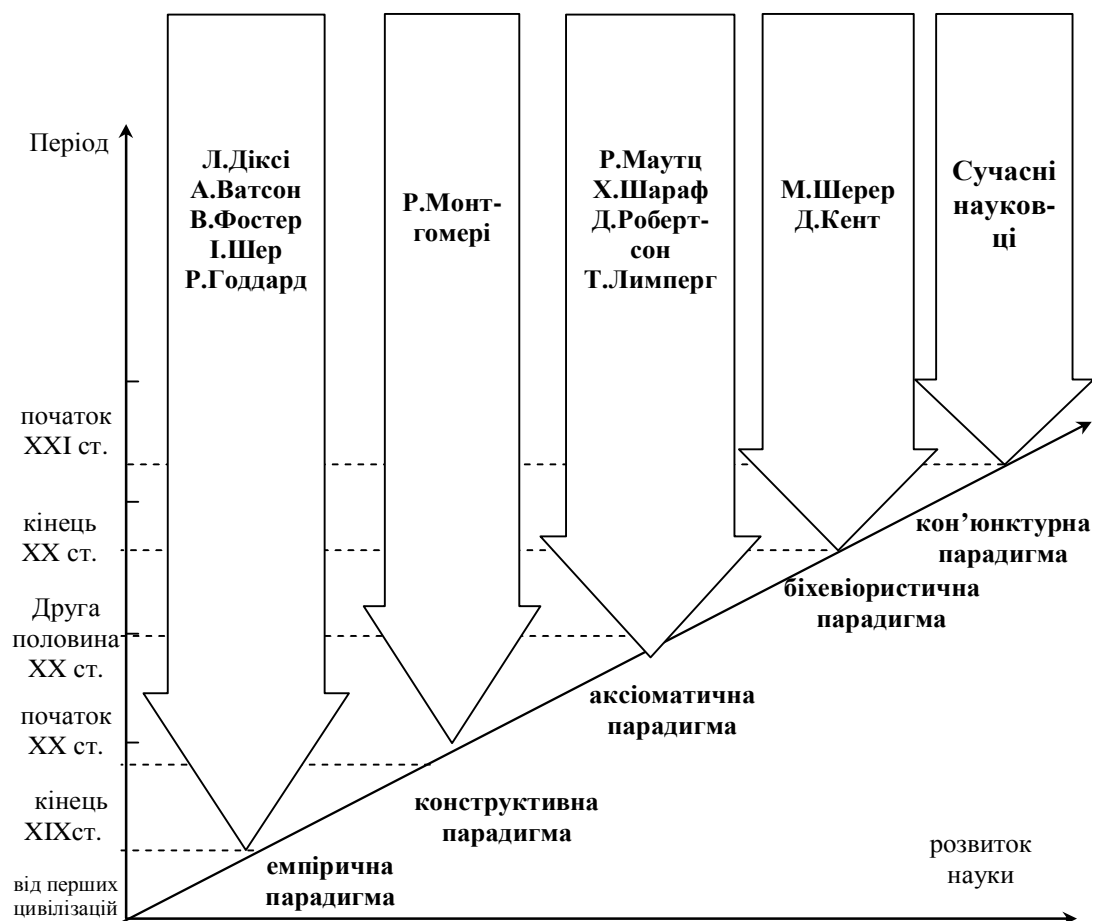

Рис. 1.1. Парадигми аудиторської науки

4. *біхевіористичної парадигми*, яка, у відповідності з поглядами М. Шерера і Д. Кента, спрямувала розвиток аудиторської науки у сферу вивчення ефективності діяльності підприємства, що залежить від поведінки управлінського персоналу та визначається відповідними стимулами;
5. *кон'юнктурної парадигми*, яка формує аудиторську науку, враховуючи потреби ринкової економіки та сприяє появі нових наукових напрямків у результаті симбіозу різних наук.

Парадигми науки регламентують аудиторську діяльність, а практика, в свою чергу, теж впливає на розвиток аудиторської науки та вносить в неї своє коригування. Тому вважаємо, що становлення аудиторської науки

вже відбулося, проте процес еволюційного розвитку, при якому система теоретичних знань стає більш досконалою та адекватною до потреб практики, відбувається і на даний час.

1.3. Розвиток концептуальних основ аудиту

Аудит у вітчизняній практиці почали використовувати лише з переходом України до ринкової економіки, а тому вітчизняна наука спирається на праці зарубіжних авторів. В розвинутих країнах Європи й Америки ця наука виникла в епоху бурхливого розвитку капіталізму в останні 100-150 років як реакція на хвилю негативних явищ в економічній сфері, коли виявилася потреба у перевірці фінансового стану підприємств і гарантування правдивості наявної у фінансових звітах інформації та безпечності вкладення капіталу в бізнес окремими інвесторами. Аудит розвивався як самостійний вид контрольної діяльності, але що його породило і яку роль він відіграє в суспільстві до цього часу не розкрито до кінця. Існують лише версії про те, що його використовували навіть в далекі історичні часи. Зрозуміло, що його виникнення найтіснішим чином пов'язано з розвитком цивілізації, але досліджень з проблем витоку аудиту з використанням історичного, логічного чи дедуктивно-аналітичного підходу у вітчизняній літературі немає, крім роботи Я.В. Соколова³², а окремі міркування дослідників аудиту цієї проблеми малодоказові.

Так, професор Г.М. Давидов указує на те, що передумовами виникнення аудиту, як науки, стали:³³

- потреби виробництва, необхідність задоволення всезростаючих запитів людей привели до виникнення аудиту і одночасно з цим групи людей, які професійно займалися аудитом;
- довготривалий процес професійної діяльності аудиторів, поступового накопичення знань, необхідність задоволення постійно зростаючих потреб практики.

Віддаючи належне автору, який узагальнив питання теорії та практики аудиту в монографії, таки потрібно зазначити, що він все ж таки не розкрив передумов виникнення науки про аудит, зокрема не з'ясовано, що це за потреби виробництва? І які це запити людей чи їх груп? Яким чином одночасно з передумовами з'явилися професійні аудитори? Ні на одне з цих питань немає відповіді, а тому в науковому відношенні, ці сентенції мало що дають. Це не вина автора, а загальна біда фахівців з обліково-аналітичних дисциплін, оскільки переважна більшість бухгалтерів мис-

³² Соколов Я.В. Очерки развития аудита / Я.В. Соколов, А.А. Перехов. – М.: ИД ФБК – Пресс, 2004. – 376 с.

³³ Давидов Г.М. Аудит: теория і практика: Монографія / Г.М. Давидов. – Кіровоград: ТОВ «ІМЕКС-ЛТД», 2006. – С. 237.

лять метафізично без використання всього різноманіття наукових методів дослідження. Для дослідження передумов розвитку аудиту доцільно використовувати не лише твори фахівців, які працюють у сфері аудиту, а й праці авторів з історичної, соціальної літератури та інших наук, також запозичувати такі методи досліджень як цивілізаційно-історичний, логіко-дедуктивний та історико-соціальний, які можуть пролити світло на умови формування науки про контроль, у тому числі й про аудит та час їхнього зародження.

В історичній та соціально-економічній літературі можна знайти окремі свідчення про те, на якому етапі розвитку людства виникли передумови для розвитку аудиту. І не зовсім коректним є твердження, що в цій літературі можна знайти достатньо свідчень про виникнення передумов для появи аудиту, а тому не можна погодитися з тим, коли Г.М. Давидов зазначає, що «на донауковій стадії розвитку мислення в аудиті під впливом практики складається категоріальний склад, логічна структура аудиторського мислення з виділенням у ньому порядку проведення аудиту, термінів і категорій...»³⁴, адже донаукова стадія – це така стадія, «яка через її власні характерні переконання і упередження робить наголос на деякій особливій стороні досить широкій за обсягом і бідній за змістом інформації»³⁵.

Аудит, як наука не міг виникнути і сформуватися в аграрному типі виробництва.

Тому й називається стадія донауковою, що в ній відсутній пізнавальний апарат – категорії, концепції, теорії, методологія та інші атрибути науки. «Лише з першим прийняттям парадигми (вона формується в той період, коли виникає певна маса людей, що працюють у певній галузі знань, а їхні ідеї поширюються внаслідок створення спеціальних журналів, організації наукових товариств, виділення спеціальних курсів в академічній освіті»³⁶. Парадигма знаходить своє відображення у підручниках: «Проте за наявності підручника творчо мислячий учений може почати своє дослідження там, де воно закінчилося, і, таким чином, зосередитися виключно на самих тонких і екзотеричних явищах природи (включаючи економічні явища – М.С.), які цікавлять його групу. Діючи так, учений бере участь, перш за все, у змінюванні методів, еволюція яких досить мало вивчена, але сучасні результати їх використання очевидні для всіх і сковують ініціативу багатьох».³⁷

³⁴ Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика: Монографія / Давидов Г.М.. – Кіровоград, 2006. – С. 237

³⁵ Кун Т. Структура научных революций / Т.Кун; [пер.с англ.]. – М.: Прогресс,1975.- С. 40.

³⁶ Там само. – С. 43.

³⁷ Там само. – С. 44.

У світлі вчення Т. Куна досить дивним є позиція вчених-аудиторів щодо розвитку науки. З одного боку, вони зайняті наведенням порядку в науці, що відображає положення так званої «нормальної» науки, яка не вимагає передбачення нових явищ, а ті явища, які не вписуються в цю коробку, ігнорують взагалі. «Учені в руслі нормальної науки не ставлять собі за мету створення нових теорій, звичайно до того ж вони не терпимі також до створення таких теорій іншими»³⁸. З іншого боку, їх зусилля спрямовані на розробку тих явищ і теорій, які парадигма заздальгідь передбачає, що й стає підґрунтям для закріплення стереотипів мислення і гальмом розвитку науки.

Незважаючи на обмеженість пізнавальних джерел і методів, використаних у монографії Г.М. Давидова щодо розробки наукової теорії аудиту, вона має цінність, як успішна спроба узагальнити ті незначні пропозиції різних авторів, які прагнули зробити внесок в розробку теорії аудиту і заповнити «білу пляму» нормальної науки, яка до цього була мало схожа на науку, оскільки позбавлена розвиненого теоретичного базису. Дослідження теорії спирається на закони пізнання та філософське осмислення буття речей, явищ, процесів, які входять складовими у науку і заповнюють той вакуум, що утворився в пізнанні сутності контрольної діяльності. Надалі потрібно розвивати в цій галузі знань саме теоретичні основи, а не лише описувати практику, яка є стандартною й малоінтелектуальним надбанням, що в кінцевому результаті гальмує процес пізнання і робить неадекватними надбання науки запитам економіки постіндустріального суспільства.

Розкриваючи механізм взаємодії потреб дійсності, практики і знання в аудиті, М.Г. Давидов робить узагальнення щодо ступеня розвитку набутих знань цієї науки на основі ідей зарубіжних авторів з аудиту – Л. Діксі, Р. Монтгомері та Д. Робертсона, зміст яких полягає у таких напрямках практичної й теоретичної діяльності:³⁹

- у розкритті вільних і мимовільних помилок (Л. Діксі)
- аудитор вільний у своїх ідеях і на підставі інструкцій розробляє свої власні процедури (Л. Діксі)
- концепція тестового аудиту (Р. Монтгомері)
- судження аудитора (Р. Монтгомері)
- немає потреби в абсолютно точних даних (Р. Монтгомері)
- принцип сутєвості (Р. Монтгомері)
- помилки, фальсифікації (Р. Монтгомері)

³⁸ Кун Т. Структура научных революций / Т.Кун; [пер.с англ.]. – М.: Прогресс,1975.- с. 49.

³⁹ Давидов Г.М. Аудит: теория і практика: Монографія / Г.М. Давидов. – Кіровоград, 2006. – с. 236.

- концепції Д. Робертсона
- концепції Р. Адамса

Аналіз праць наведених у цьому переліку авторів свідчить не про формування ними теорії аудиту, оскільки її елементи лише названі (їх взаємодія та взаємозв'язки, як єдине ціле, не сформульовані), а лише про розкриття практичних дій аудиторів. У цьому немає вини класиків аудиту, тому що рівень знань був обумовлений недостатнім розвитком теорії пізнання. Оскільки аудит – найближчий родич обліку й аудиторі за освітою є бухгалтерами, то й спосіб мислення бухгалтерів накладався на спосіб мислення аудиторів внаслідок того, що в сутності цих наук спільним є об'єкт дослідження – облікова система підприємства. Насправді між обліком і аудитом, як окремими науками, мало спільного. Облік являє собою механізм вимірювання, групування й обробки фактів господарської діяльності і формування показників фінансової звітності в той час, як аудит на основі облікової інформації дає оцінку діяльності облікової служби щодо фінансових звітів з точки зору правдивості відображеної в них інформації.

Обліковці виконують рутинні дії з процедур обробки даних та відображення інформації в регістрах і звітності, а діяльність аудиторів пов'язана з творчим підходом до вивчення ситуацій, в яких формується інформація та правильності отримання інформації про події господарської діяльності. Потрібно врахувати і те, що за умов обмеження часу на виконання роботи і ризик невиявлення помилок у звітних даних клієнта аудитор дає висновок. Який має не абсолютний, а ймовірний характер.

До цього часу бухгалтери обмежені процедурами й алгоритмами у своїй роботі, виконують рутинну роботу і тому в більшості випадків вони є клерками, які обробляють стандартні дані, а тому й позбавленні творчості, в той час, як робота аудитора повинна бути творчою, судження аудитора відіграє вирішальну роль у висновках не лише якості роботи облікової служби, а й різноманітних сторін діяльності підприємства щодо минулих, сучасних і навіть майбутніх подій господарського життя.

Що стосується сучасного аудиту (філософські установки і ціннісні фактори цивілізації з приводу отримання інформації користувачами, постулати і принципи аудиту, використання методів інших наук в аудиті, соціально-економічна концепція аудиту), то Г.М. Давидов аргументовано доводить, що практика ще не з'ясувала і не готова прийняти ідеї сучасного аудиту через відсутність теоретичних уявлень про сутність науки та її структуру. За дослідженнями автора структура науки про аудит включає такі аспекти з характеристикою їх змісту (табл. 1.2)⁴⁰.

⁴⁰ Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика: Монографія / Г.М. Давидов. – Кіровоград, 2006. – С. 258.

На жаль, автор лише констатує зміст структури, а деталізацію змісту, як окремих елементів теорії пізнання та їх застосування (інтерпретації) в аудиті не розкриває, хоча саме в характеристиці змісту закладається розуміння та тлумачення базису науки, який не розкрито у навчальній літературі. Проте, навіть така постановка проблеми структури науки заслуговує схвалення і чекає свого дослідника на поглиблення рівня знань сутності аудиту як науки (потрібно, щоб таке очікування не затягнулося надовго).

Таблиця 1.2

Аспекти структури	Зміст (характеристики)
Логічний	1) підстави, 2) закони, 3) принципи, 4) специфічні поняття – «філософські установки і ціннісні фактори», 5) постулати, 6) поняття і категорії, 7) теорії, 8) концепції, 9) ідеї.
Мовний	Мовна знакова підсистема аудиту – референціально-емпірична. Референціально з точки зору використаних об'єктів аудиту і емпірична з точки зору застосування емпіричних термінів у науці.
Методологічний	Епістемологічний підхід, при якому увага зосереджується на системі наукового економічного знання.
Функціональний	1) теоретичне знання; 2) емпіричне знання; 3) парадигмальне знання української школи аудиту; 4) інструментальне знання і навички за технологією дослідницької роботи, методи наукових досліджень; 5) інструментальне знання, основою якого є стандарти аудиту.
Змістовний	Структура наукового економічного знання в аспекті його змісту визначається диференціацією наукових парадигм і сформованих на їхній основі наукових напрямків, шкіл і традицій.

Підсумовуючи результати дослідження Г.М. Давидов наводить схему конструкції науки про аудит (рис. 1.2.)⁴¹.

Принциповим у цій схемі є виділення таких елементів як:

- функції науки – вироблення і систематизація знань та позначення науки;
- передумови виникнення науки – потреби виробництва, людей та виникнення професії;
- система знань (1. сутність – елементи і передумови аудиту, метод опанування і володіння предметом, форма діяльності аудиторів; 2. мета (розробка теорії методики аудиту); 3. структура наукового знання (логічна, мовна, методологічна, функціональна, змістова)).

⁴¹ Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика: Монографія / Г.М. Давидов. – Кіровоград, 2006. – С. 266.

Аудит, як наука, вимагає систематизації знань, які автором згруповано в чотири блоки – сутність наукового знання (передумови й елементи, предмет і метод, форма діяльності та мовна система аудиторів); мета (розробка теорії, методик аудиту); структура наукового знання (логічна, мовна, методологічна, функціональна, змістова), логічна система (об’єкти, суб’єкти, предмет, методи), які в сукупності розкривають сутність аудиту.

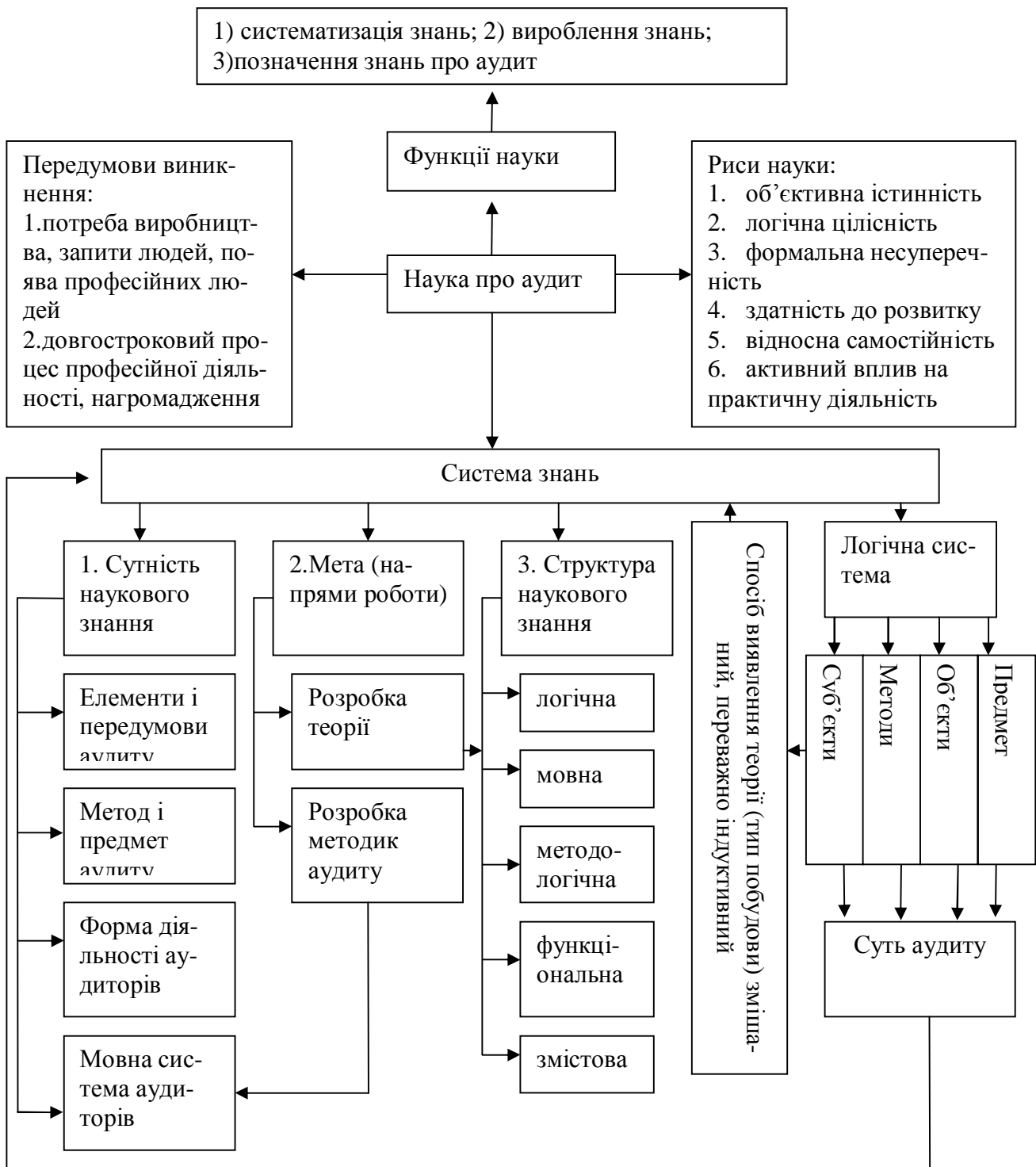

Рис. 1.2. Конструкція науки про аудит (за Г.М. Давидовим)

Наведена конструкція має той недолік, що в ній не до кінця структуровані елементи, а окремі з них віднесено до різних угруповань (сутність показано у системі знань та у логічній системі, логічна система одночасно показана у структурі наукового знання та логічній системі, сутність аудиту ідентична з логічною системою і одночасно трактується як елемент системи знань і передумова аудиту, метод володіння предметом, форма діяльності аудиторів і мовна система аудиту). Зрозуміло, що це у певній мірі є недоліком, оскільки не проясняє, а затуманює зміст запропонованої концепції науки і робить її дещо незавершеною для реалізації на практиці. Інший підхід характерний для теоретичного узагальнення процесу аудиту застосовував Р. Монтгомері, який можна реконструювати на основі книги «Аудит Монтгомері»⁴². Схему реконструкції процесу аудиту представлено нами за змістом книги, в якій у явному вигляді не дано теоретичних засад, але їх окремі елементи та зв'язки між ними можна з'ясувати, хоча вони розосередженні в різних розділах.

Порівняно з підходом Г.М. Давидова аудит Монтгомері розкриває в логічній послідовності процес аудіювання, що цілком закономірно, оскільки Монтгомері був практиком і піонером у становленні нової науки про аудит. З одного боку, це мало переваги на той час, коли важливо було дати добре описану методіку здійснення аудиторського процесу практикуючими аудиторами, а з іншого – відсутність теорії позначилася на загальному розвитку науки, яка поки що знаходиться на допарадигмальній стадії розвитку і скоріше нагадує мистецтво, ніж науку. Недостатня увага з боку науковців до теорії призводить до емпіризму в процесі викладання аудиту, як набору малообґрунтованих міркувань з теорії та практики круто змішаних на суб'єктивізмі викладачів. Монтгомері структурував елементи аудиту в порядку, показаному на рис. 1.3., на якому показано теоретичну базу аудиту в період його становлення (визначення мети, процедур, рівня ризику), що було достатнім на початку ХХ ст., але не відповідає вимогам розвитку науки в ХХІ ст.

За минулий період отримано певний досвід практики функціонування аудиту в світі та значно збагатився арсенал методів пізнання, а тому теорія аудиту повинна бути суттєво доповнена новими елементами. Що стосується практичної сторони аудиту фінансової звітності, то Р. Монтгомері розробив досить струнку та ефективну концепцію аналізу структури внутрішнього контролю та методів перевірки звітності й об'єктів господарської діяльності, які пройшли перевірку часом і є актуальними в наші дні.

⁴² Аудит Монтгомері / Ф.Л. Девиз, В.М. О'Рейли, М.Б. Хирш; Пер. с англ. под. ред. Я.В. Соколова. – М.: Аудит ЮНИТИ, 1997. – 542 с.

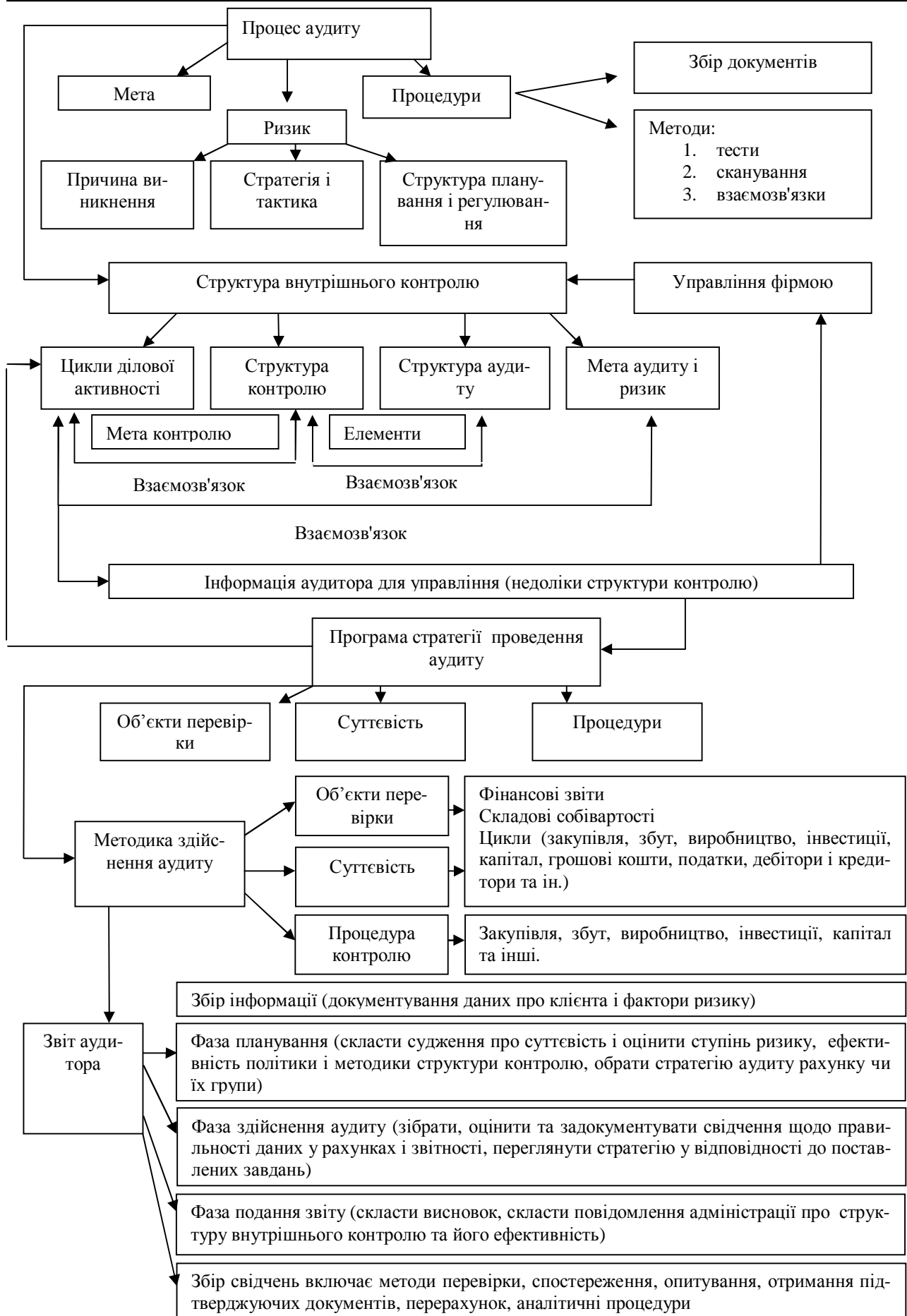

Рис. 1.3. Процес аудиту Р. Монтгомері (реконструкція Пушкаря М.С.)

Геніальність родоначальника аудиту в тому й полягає, що його ідеї служили і служать людству такий тривалий період. Проте, парадигма аудиту завжди розвивається на основі поступових змін в економічних системах країн світу. Не залишається незмінним і облік, який трансформується докорінно під впливом досягнень науки та техніки, особливо у зв'язку з появою комп'ютерної техніки, що дозволяє створити його ідеальну систему. Така система дає можливість розкрити з достатньою глибиною сутність явищ і процесів господарської діяльності у просторовому, часовому, особовому, інформаційному, управлінському та інших вимірах у динаміці й отримати великий обсяг інформації для управління бізнесом. Ідеальна система обліку дає можливість поглибити знання про мікроекономічні процеси підприємства і фактори впливу на них внутрішнього і зовнішнього середовища, що викликає реакцію менеджерів і спонукає їх розробляти заходи з усунення негативного впливу оточення на економічну безпеку підприємства.

Концепція аудиту Монтгомері не була свого часу формалізована і не знайшла теоретичного обґрунтування (Монтгомері не був науковцем, а з позиції практика важливо було дати методіку здійснення аудиту).

З точки зору науки про контроль, яка формувалася в епоху модернізму і в світлі вчення Е.Канта, важливо мати добру методіку і не дуже перейматися проблемами теорії. Ось чому теорія залишилася в зародковому етапі до наших днів. Про тенденцію недооцінки теорії аудиту свідчать публікації вітчизняних і зарубіжних авторів. Серед багаточисленних публікацій лише поодинокі розкривають проблематику теорії, зокрема книга проф. Миронової О.А. та Азарської М.О.⁴³, яка акцентує увагу на таких питаннях як сукупність та види аудиту, його концепція (логічна структура, постулати, принципи, категорії, методи, об'єкти), нормативна база, моделі, стандарти, етапи проведення, контроль якості та узагальнення й реалізація результатів аудиту не дає завершеної теорії з елементами і зв'язками між ними, а тому можна зробити висновок, що розробка теорії в Росії знаходиться на тому ж рівні, що й в Україні.

Особливо вражає в прогнозах курсу з аудиту те, що в них взагалі ігнорують проблему розвитку основного об'єкта – систему обліку з її підсистемами і тим ідеалом до якого потрібно прагнути. Якщо аудитор є адвокатом інвестора чи власника підприємства, то, принаймі, треба дати оцінку стану обліку, що вимагає порівняти фактичний стан з ідеальним. А якою повинна бути ідеальна система обліку?

Кардинальні зміни у системі обліку, які можна очікувати в найближчі десятиліття, будуть відбуватися на основі синтезу підсистем фінансового, управлінського і стратегічного обліку з використанням комп'ютерної техніки та різноманітних

⁴³ Миронова О.А. Аудит: теорія и методология / О.А. Миронова, М.А. Азарская. – М.: Омега, 2007. – 176 с.

програм обробки даних, що на порядок поглибить пізнання та розуміння сутності, тенденцій та закономірностей розвитку складного механізму функціонування підприємства у швидкозмінному і багатовекторному середовищі.

Ідеальна система обліку – це ідеальний шлях до розширення комп'ютерних технологій отримання інформаційних ресурсів для менеджменту, який у повсякденному житті поки що позбавлений необхідної інформації, отриманої в реальному часі, а тому йому приходится приймати рішення в умовах високого рівня невизначеності та ризику.

Як зазначив проф. Соколов Я.В. «бухгалтери й аудитори зобов'язані поступово переходити від установки ретроспективної до установки перспективної».

Зміни в системі обліку відбуваються об'єктивно, оскільки вони є проявом загальної форми буття будь-яких об'єктів, явищ, процесів, відношень тощо. Зміни означають перехід із одного стану в інший у результаті руху і взаємодії об'єктів між собою, вони показують вектор розвитку ситуацій на підприємстві, що й вимагає системи спостереження за ними.

Зміни протиставляються відносній стійкості властивостей, структури чи законів існування тіл, речей, явищ, систем. Зміни є результатом порушення стійкості зв'язку під впливом різних факторів середовища в об'єктах господарської діяльності.

Зміни, які пов'язані з господарською діяльністю, вимагають вимірювання – пізнавального процесу, що визначає певні характеристики матеріальних об'єктів (маса, довжина, координати, вартість, ціна, прибуток та ін.).

На систему обліку покладена місія спостереження та вимірювання змін в об'єктах господарської діяльності з подальшою обробкою даних спостереження й отримання інформації, яку готують на запит користувачів. Проте, сучасний облік представлений, в основному, підсистемою фінансового обліку, функція якого зводиться до обробки стандартних даних і підготовки фінансової звітності загального користування за стандартним набором економічних показників діяльності підприємства за певний історичний період (від кварталу до року). За цією звітністю практично неможливо здійснювати процес управління явищами й процесами в реальному часі, в кращому випадку можна лише аналізувати зміну фінансового стану підприємства за квартал чи кілька кварталів, але дані такого аналізу показують лише зміни статичних залишків майна, капіталу й зобов'язань, зафіксованих на певну звітну дату. Такий статичний аналіз свідчить про поліпшення (погіршення) фінансового стану і не дає можливості визначити динамічні процеси навіть в цілому по підприємству не говорячи про окремі структурні підрозділи. Ось чому потрібно формувати звітність не за залишками сум на рахунках чи субрахунках, вводити новий порядок формування фінансової звітності на основі оборотів по рахунках. Потрібно розширити сферу обліку і відображати операційну діяльність (управлінський облік) та стратегію розвитку підприємства (стратегічний облік).

Знання подальших перспектив розвитку системи обліку в постіндустріальному суспільстві необхідні як передумова удосконалення концепції аудиту й аудиторської діяльності, для яких ця система є об'єктом дослідження й умова його існування та функціонування. Без дослідження системи обліку існування аудиту втрачає сенс, а тому концепцію аудиту потрібно розглядати у зв'язку з обліком та його трансформуванням від простих форм організації до складних динамічних систем.

У зв'язку із змінами у системі обліку підлягають уточненню концептуальні основи аудиту в частині теоретичної бази, організаційної структури та методології дослідження господарської діяльності підприємства.

Теоретична база науки про аудит вимагає розробки образу науки через модель, яка може вплинути на практичну діяльність і визначати її корисність для бізнесу, що передбачає розкриття сутності аудиту, структури та аксіології (цінності) для економіки країни та підприємств, а через його образ можна сформулювати мету, завдання, методи дослідження тощо.

На сучасному етапі розвитку економіки мета аудиту потребує уточнення, оскільки вона полягає не лише в підтвердженні правильності складання фінансової звітності (це одне із завдань до того ж не основне), а в сприянні бізнесу в організації структури внутрішнього контролю, який би гарантував ефективну роботу персоналу підприємства на всіх етапах технологічного процесу виробництва й управління ним. Мета визначає завдання аудиту та тих користувачів інформації, яким подають рекомендації щодо удосконалення контролю за діяльністю підприємства.

Для теорії аудиту важливо сформулювати закони, принципи, регулятори (методи), технологію, організацію, розширення методів аудиту (рис. 1.4.).

На рис. 1.4. показано зв'язок між теорією і практичною діяльністю аудиторів. Теорія висвітлює шлях пізнання об'єкта дослідження, показує ті елементи і зв'язки між ними, що визначають глибинну сутність цієї науки.

Аудит, як наука, формує інформаційне поле економіки, позбавлене обману і шахрайства у сфері бізнесу і фінансів, тому він надалі буде виконувати свою позитивну роль обслуговуючи інтереси інвесторів, державних органів та суспільства в цілому.

Мета аудиту полягає в отриманні різноманітної інформації для користувачів, але в нашій країні ця мета гіпертрофована через її регламентацію державою в односторонньому спрямуванні – підтвердженні правильності показників фінансової звітності, у той час, коли ринковому середовищі потрібно посилити функцію сприяння створенню раціональної системи внутрішнього контролю на підприємстві. Від мети залежить сукупність актуальних завдань науки і практики, проте, в аудиті, як і в обліку, науковці не розрізняють ці завдання, що гальмує розвиток як теорії, так і практики.

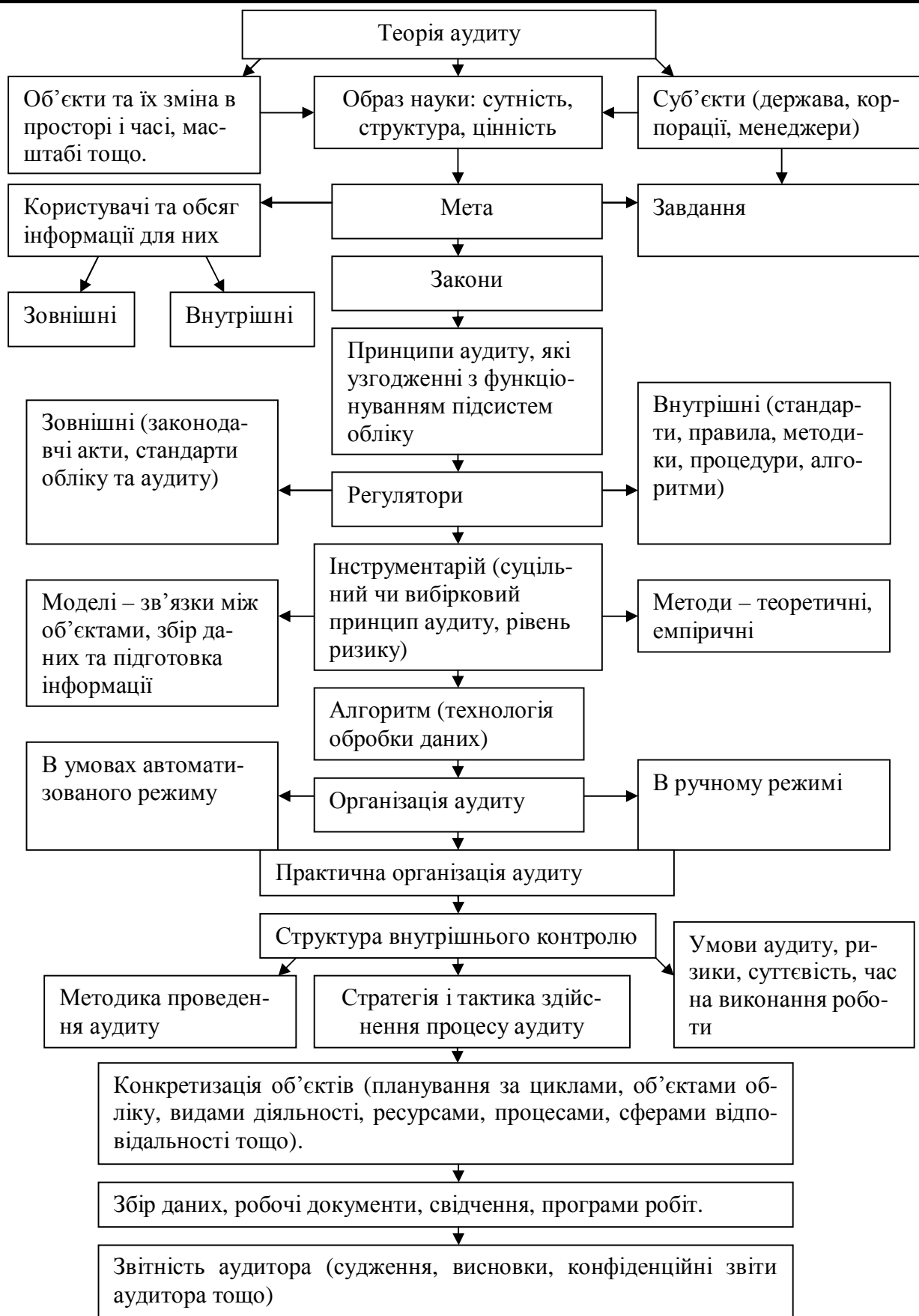

Рис. 1.4. Концептуальні основи аудиту (розробка М.С. Пушкаря)

До цього часу ведуться дискусії з приводу принципів функціонування аудиту і шукають їх абстрагуючись від принципів обліку. Логічно припустити, що такі методи повинні бути узгодженні з принципами обліку, який виступає у широкому тлумаченні як центральний синтезований об'єкт аудиту.

Якщо аудит – наука, а не мистецтво, то настав час здійснити аналіз її сучасної парадигми та відкрити закони, що управляють розвитком цієї наукової галузі знань.

Аналіз літературних джерел (монографій, підручників, посібників, наукових статей і тез наукових конференцій) свідчить про відсутність концептуальних основ, які б систематизовано охоплювали проблематику цієї науки.

Автор здійснив спробу окреслити проблему та хоча б наближено до істини висвітлити її та запропонувати одну із можливих версій вирішення сподіваючись на активне обговорення у середовищі науковців щодо створення теорії аудиту, що дасть поштовх для подальших наукових досліджень, які поглиблять існуючу сферу аудиторської діяльності.

1.4. Становлення та функціонування аудиту

Бізнес у всіх країнах розвивається у протиборстві між комерційною вигодою і дотриманням закону. Не упустити перше, не порушуючи другого, – ось Сцилла і Харібда цивілізованого ринку⁴⁴. Щоб вибрати вірний напрям, необхідно точно знати стан власних справ, що неможливо без кваліфікованого і незалежного аудиту.

Аудит сприяє здійсненню фактів господарської діяльності з дотриманням вимог законодавства, раціонального використання ресурсів і попередження чи зниження ризику в господарській діяльності. Як зазначає Я.В. Соколов у передмові до книги Р. Адамса, "аудит став засобом, який підвищує довіру до звітності та, певною мірою, гарантує добропорядність відносин між суб'єктами, які беруть участь в господарських процесах, дозволяє економічними методами забезпечити стабільність економічного життя"⁴⁵.

Ухвалення в Україні у квітні 1993 р. Закону «Про аудиторську діяльність» надало легітимності цій формі незалежного фінансового контролю і стало імпульсом її інтенсивного розвитку. За 20 років незалежності сфор-

⁴⁴ Проблемы организации аудиторской деятельности в Российской Федерации [Електронний ресурс] / Зевайкина А.Н. // Аудитор. – 2005 – №7. –Режим доступу до журн.: <http://gaap.ru/articles/52544/>.

⁴⁵ Адамс Р. Основы аудита / Р. Адамс; пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995. – С. 8-9.

мовано систему аудиту подібну країнам з ринковою економікою. Крім прийняття Верховною Радою вищевказаного Закону, з відповідними змінами і доповненнями, Аудиторською палатою України введено Міжнародні стандарти аудиту (МСА), визначено порядок проведення атестації фахівців на право здійснення аудиту і занесення до Реєстру суб'єктів аудиторської діяльності, визначено суб'єктів господарювання, які підлягають обов'язковому аудиту та ін.

Разом з тим, як відзначає О.Петрик, відбулися суттєві зміни на світових фінансових ринках, у банківському секторі, корпоративних відносинах та фінансових системах (держави та окремих господарюючих суб'єктів). Відтак змінилися інформаційні запити держави, інвесторів, акціонерів, суспільства та інших зацікавлених сторін щодо змісту та достовірності показників фінансової звітності та інших даних, необхідних для прийняття рішень на різних рівнях управління⁴⁶. Тому визначення концепції сучасного розвитку аудиту в Україні стає актуальним і є об'єктивно необхідним, оскільки не обумовлено станом і перспективами розвитку національної економіки та оцінкою її здатності інтегруватись у світовий економічний простір.

У найбільш узагальненому вигляді термін концепція можна визначити як: спосіб розуміння трактування якогось явища, основну точку зору, основну ідею висвітлення, провідний задум⁴⁷, система поглядів⁴⁸.

Сучасні економічні словники трактують концепцію як генеральний задум, що визначає стратегію дій при здійсненні реформ, проектів, планів, програм⁴⁹, як комплекс положень (ідей, принципів), що дають цілісне уявлення про будь-яке явище і подію, що сприяють їхньому розумінню і визначають методологію й організацію практичної діяльності⁵⁰.

Осмислення практики застосування аудиту в умовах ринкової економіки вказує на наявність проблем, що існують у сфері становлення сучасної теорії аудиту та потребують наукового аналізу, зокрема, щодо його сутності, мети, завдань, функцій, різновидів і т. ін.

Проблеми аудиту досліджують багато вчених. Праці таких зарубіжних авторів, як А. Аренс, Дж. Лоббек, Р. Адамс, Дж.К. Робертстон, Ф.Л. Дефліз, Г.Р. Дженік, В.М. О'Рейлі, М.Б. Хірш, перекладені на російську

⁴⁶ Петрик О. Оновлений Закон України «Про аудиторську діяльність»: яким йому бути?. / Петрик О // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – №5. – с. 39.

⁴⁷ Ссоветский энциклопедический словарь. Гл. ред. А. М. Прохоров, М.: – Сов. Энциклопедия, 1983. – С. 603

⁴⁸ Краткий словарь иностранных слов. М.: – Сов. Энциклопедия, 1985. – С. 197

⁴⁹ Райцберг Б. А., Лозовський Л.Ш., Стародубцева Е. Б. Современный энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-м. 1998. С. 201

⁵⁰ Словарь-справочник менеджмента / Под. ред. М. Г. Лапустина. – М.: ИНФРА-М, 1996. – С. 307

мову, формують певну базу теорії та практики аудиту. Питанням організації та методики аудиту присвячено багато досліджень провідних вчених України, зокрема М.Т. Білухи, С.Ф. Голова, З.В. Гуцайлюка, Г.М. Давидова, Н.І. Дорош, С.Я. Завгороднього, С.Я. Зубілевич, М.В. Кужельного, А.М. Кузьмінського, О.А. Петрик, К.І. Редченка, О.Ю. Редька, В.С. Рудницького, В.Я. Савченка, В.В. Сопка, Б.Ф. Усача та ін. А також праці російських вчених В.Д. Андрєєва, С.М. Бичкової, В.І. Подольського, В.В. Скобари, Я.В. Соколова, В.П. Суйца, А.А. Терехова, А.Д. Шеремета та інших, в яких автори розглядають різноманітні підходи до методики та методології аудиту. Але теорії аудиту до цього часу немає, лише можна відзначити певну спільність поглядів вітчизняних вчених на визнання в теорії окремих постулатів, принципів і категорій, які становлять елементи концепції аудиту.

Слід зазначити, що ряд актуальних питань аудиторської діяльності поки що мало вивчені і залишаються поза полем наукових досліджень. Динамізм розвитку аудиту в нашій країні, не опрацьованість ряду положень функціонування аудиту в умовах транзитивної економіки і, перш за все врахування специфіки аудиторської діяльності різних категорій користувачів до результатів і можливостей тісної інтеграції з іншими підсистемами управління – зумовлює необхідність формування цілісної концепції аудиту в українській економіці перехідного періоду.

Існує ряд альтернативних підходів до визначення сутності та функцій аудиту, що вимагає наукового обґрунтування і уточнення понятійного апарату. Недостатньо вивчені окремі види аудиторської діяльності, що призводить до того, що в нормативних документах при характеристиці супутніх послуг не відображають нових видів, зокрема, таких як розробка і оцінка інвестиційних проектів, оцінка активів тощо.

На практиці це приводить до серйозних проблем, пов'язаних з формуванням методики аудиторських перевірок окремих фактів господарської діяльності та оцінки якості аудиту.

Визначення концепції розвитку аудиту в Україні актуально у зв'язку з тим, що за минулі роки з моменту юридичного визнання аудиту, сталися певні зміни в соціально-економічному та політичному житті країни, які, в свою чергу, призвели до змін в аудиті, який став невід'ємним атрибутом економіки. Разом з тим, Закон «Про аудиторську діяльність» далекий від ідеалу та досконалості, за багатьма параметрами не відповідає європейським нормам і сучасній світовій практиці аудиторської діяльності, останнім змінам її регулювання⁵¹. При визначенні концепції аудиту слід враховувати не тільки проблемні питання, недоліки і труднощі розвитку, які, до ре-

⁵¹ Петрик О. Оновлений Закон України «Про аудиторську діяльність»: яким йому бути? / Петрик О // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – №5. – с. 39.

чі, характерні для будь-якого соціально-економічного явища, й аудиту зокрема, а й ті аспекти, які сприяють розумінню і систематичному висвітленню процесу аудиторської діяльності.

У грудні 2009 р. на офіційному сайті Верховної Ради України було оприлюднено законопроект № 5375 «Про аудиторську діяльність» від 25 листопада 2009 р.⁵². Провідну роль у розробці цього варіанта законопроекту відіграла громадська організація – Рада незалежних бухгалтерів та аудиторів в Україні.

Аудиторська палата України у 2010 р. також активно включилась у законотворчий процес, наслідком чого стала розробка Комісією АПУ з моніторингу та законодавчого регулювання аудиту нового варіанта проекту Закону України «Про аудиторську діяльність» Цей документ було розміщено для ознайомлення та обговорення на офіційному сайті Аудиторської палати України 29 квітня 2010 р.⁵³.

Зазначені спроби привести у відповідність вітчизняний аудит до сучасних вимог розвитку економіки, особливо перед прийняттям нової редакції закону, потребують відповіді на ряд питань, зокрема:

- чи потребує взагалі змін вітчизняний аудит? Якщо так, то чи змінюється сутність аудиту і чому?
- у чому полягає сутність сучасного аудиту?
- які пріоритети у розвитку вітчизняного аудиту і які зміни відбулися на ринку аудиторських послуг?
- чим відрізняється незалежний аудитор від представників державної податкової служби чи ревізорів КРУ, коли ті й інші проводять аудиторські перевірки?
- чи необхідно розширювати межі обов'язкового аудиту?

Не абсолютизуючи значення аудиту в Україні саме з національних позицій, можна стверджувати, що зміни потрібні. Проте, орієнтуючись на них, слід пам'ятати, в який час ми живемо і працюємо. В Україні законодавча творчість не знає меж і, як наслідок, або закони не спрацьовують, або суперечать один одному. Як приклад, дивне співіснування двох обліків – бухгалтерського та так званого податкового, використання принципів обліку для транснаціональних корпорацій і національних положень (стандартів) обліку, довільне трактування чинного законодавства (особливо податкового) податковими службами.

Ці та інші фактори певним чином впливають і на аудиторську діяльність. Крім них можна виокремити і такі як:

⁵² Проект Закону про аудиторську діяльність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36587

⁵³ Проект Закону про аудиторську діяльність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/files/temp/213930089.doc>

- невизначеність законодавчого поля підприємництва;
- значний фіскальний тиск і як наслідок "податковий" аспект аудиторських замовлень;
- корумпованість відносин у всіх сферах життя;
- відсутність реального ринку цінних паперів та низька корпоративна культура;
- невисока кваліфікація та підготовка бухгалтерів;
- недосконалість правового поля аудиту;
- неякісний переклад МСА і відсутність адаптації їх до особливостей розвитку вітчизняної економіки (наприклад, як у випадку із П(С)БО).

Відносно останньої причини то слід зазначити, що починаючи із 2004 року в Україні АПУ прийняла в якості національних стандартів аудиту та етики стандарти IFAC (Міжнародна Федерація Бухгалтерів), в яких у тому ж 2004, 2005 та 2006 і 2007 роках були внесені зміни, але із самого початку існували й існують проблеми використання МСА в українській аудиторській практиці. По-перше, це семантична проблема неадекватного перекладу основних термінів, наведених у стандартах, реаліям вітчизняної практики. Так, наприклад, терміни «бухгалтер-практик», «професійний бухгалтер» або «бухгалтер громадської практики», які зрозумілі професійній спільноті Заходу, абсолютно не мають аналогів в українській обліковій практиці та правовому полі⁵⁴.

По – друге, ряд положень МСА базується на зарубіжній загальноприйнятій системі бухгалтерських принципів, які часто суперечать діючим українським принципам обліку. Не кажучи вже, як зазначає Сопко В.В., про так зване «українське ноу-хау», тобто податковий облік⁵⁵, коли його аудит взагалі не може регулюватися міжнародними стандартами.

По-третє, базові принципи аудиторської діяльності спираються на етичні норми, а стандарти є певними правилами їхнього застосування. В умовах корумпованості влади та кримінальності економічних відносин в країні практична реалізація таких принципів, вочевидь, може призвести до фінансового краху суб'єкта аудиту.

По-четверте, зарубіжна аудиторська практика базується на принципі компетентності, що означає знання аудитором методики перевірки чи виконання інших аудиторських послуг, тому стандарти аудиту слугують лише певним «протоколом» дій для досягнення мети. Вітчизняний аудит носить відтінки фіскального контролю (лише без «сумних» для об'єкта

⁵⁴ Редько О.Ю. Перспективи розвитку національного аудиту в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2008_10_2/redko.pdf – Заголовок з екрану.

⁵⁵ Независимое будущее независимого украинского аудита [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=524> – Заголовок з екрану.

наслідків), тому існує потреба підвищення професійного рівня аудиторів, зокрема, щодо методики проведення аудиту. Адже більшість аудиторів виконують перевірки, які практично нічим не відрізняються від звичайної документальної ревізії. Досить рідко здійснюється розрахунок суттєвості відхилень, практично не застосовується вибірка, а аудиторський ризик якщо і розраховується, то формально. Тому навіть такий «виграшний» для аудиту принцип, як «суттєвість» в українському аудиті практично трансформується або в суцільну перевірку первинних документів, або в порівняння з наслідками діяльності об'єкта перевірки за Кримінальним Кодексом, перш за все за статтями господарських злочинів.

Українській парадокс полягає в тому, що якість аудиторських послуг від цього не знижується, і в цілому, їх замовники задоволені результатами аудиторських перевірок. Це є зайвим доказом того, що в країнах перехідного періоду від тоталітарної до ринкової економіки пряме застосування методичних прийомів та правил і норм МСА неможливе і потребує певної адаптації до особливостей розвитку вітчизняної економіки.

Аудит – категорія історична, він розвивається разом з розвитком суспільства, його економічної системи як складової ринкової економіки та притаманних їй суспільних відносин. З початком трансформаційних процесів в Україні аудит, як інститут, а не просто інструмент економічного контролю, виявився потрібним з перших років становлення ринкової економіки. Нові закони ринкових стосунків та відносини власності сформували суспільну потребу, яка спонукала до запровадження аудиту. Розвиток теорії аудиту з позицій його розширеного трактування як інституту економічного і суспільного контролю та важливого елемента ринкової інфраструктури, є шляхом, який поглиблює пізнання суті ринкових перетворень та вдосконалює господарську практику⁵⁶, тому слід розвивати нові напрями дослідження наукових основ теорії аудиту, що може збагатити теоретичні знання про цей важливий вид економічної діяльності.

Традиційний підхід до визначення сутності аудиту базується на тому, що це система незалежного фінансового контролю і специфічний вид підприємницької діяльності. Дійсно, цей аспект наглядно проявляється в умовах ринкової економіки, але аудит неправомірно обмежувати рамками лише практичної діяльності аудиторів та аудиторських фірм, які надають певні послуги суб'єктам господарювання. Розвиток аудиту слід розглядати як комплексну систему, що поєднує в собі такі складові: особливий вид підприємницької діяльності, професія, галузь економічної науки. Кожна з

⁵⁶ Костирко І.Г. Інституціоналізація аудиту і ринкова інфраструктура.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchtei/2009_1/NV-2009-1_38.pdf – Заголовок з екрану.

цих характеристик має свої ознаки, сутнісну структуру і, в той же час, всі вони між собою взаємопов'язані, тому нелогічним і, по меншій мірі, некоректним є застосування терміну «аудит» державними контролюючими органами.

Як наслідок, в суспільстві тепер існує 14 різновидів контрольних дій, які мають назву «аудит», а саме: аудит фінансової звітності учасників ринку фінансових послуг; аудит річної фінансової звітності господарських товариств, що оприлюднюється; екологічний аудит; податковий аудит; кабінетний аудит; енергетичний аудит; аудит фінансового стану засновників; аудит сертифікації; державний фінансовий аудит та інспектування; аудит з метрології; аудит з акредитації; аудит з охорони праці; аудит ефективності використання коштів.

В зв'язку з цим виникають питання: так скільки ж може бути аудиторів?, чим вони відрізняються від перевірок фінансової інспекції, Податкової адміністрації, Рахункової палати? І чи є в країні єдина, якщо не система, то хоча б концепція фінансового контролю? А ще варто до цього додати і таке риторичне питання – а як же і з «святая» святих принципом „незалежності” аудитора?

Використання терміну «аудит» державними контролюючими органами і ототожнення, таким чином, аудиту з ревізією є неприпустимим і неправильним незважаючи на наявність ряду загальних рис і елементів у їх організації та методології. Питання відмінності аудиту від ревізії та інших форм державного контролю розглядається вітчизняними вченими-економістами такими як: А.В. Бодюк⁵⁷, В.П.Суйц, А.Н. Ахметбекова, Т.А. Дубровина⁵⁸, Б.Ф. Усач⁵⁹, А.Д. Шеремет⁶⁰. Виділяють такі основні критерії відмінностей як мета, характер діяльності, методи, основа взаємовідносин, управлінські зв'язки, принцип оплати послуг, практичні завдання, порядок оформлення результатів. Принципово важливі відмінності між аудитом та ревізією (податковою перевіркою), за аргументацією більшості вчених, полягають у меті перевірки (ревізія спрямована на оцінювання переважно минулої діяльності підприємства, а аудит – на висловлення думки щодо достовірності фінансової звітності, на визначення ефективності, надійності та стабільності бізнес-процесів і діяльності підприємства в цілому).

⁵⁷ Бодюк А.В. Методологічні та нормативно-правові аспекти аудиту підприємницької діяльності: Монографія / Адам Васильович Бодюк. – К.: Кондор, 2005. – с. 38-45.

⁵⁸ Суйц В.П. Аудит: общий, банковский, страховой: Учебник / Суйц В.П., Ахметбекова А.Н., Дубровина Т.А.– М.: ИНФРА – М, 2002. – с.35-37.

⁵⁹ Усач Б.Ф. Аудит: Навч. посіб. / Богдан Федорович Усач. – К.: Знання-Прес, 2002. – с. 20-22.

⁶⁰ Шеремет А.Д. Аудит: Учебник. / Шеремет А.Д., Суйц В.П. – 4-е изд., перераб. и доп. –М.: ИНФРА-М, 2004. – с.47-50.

В Законі «Про аудиторську діяльність» у статті 3 зазначено, що «аудиторська діяльність – підприємницька діяльність, яка включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг»⁶¹. У свою чергу, наголошується, що «аудит – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів» і «здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими фірмами, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення»⁶¹.

У положенні статті 6 законопроекту АПУ правомірно наголошується ще й на тому, що «суб'єкт господарювання, відомості про якого не внесені до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів, не може використовувати в своєму найменуванні слово "аудиторська" та похідні слова від слова "аудит»⁶².

Крім цього є ще цілий ряд аргументів, які підкреслюють неможливість такого ототожнення, зокрема:

1. Роль аудитора полягає в тому, що перевіряючи звітність суб'єкта господарювання, він у своєму висновку повинен відповісти на питання – чи достовірна звітність чи ні у всіх суттєвих аспектах? Останнє досить важливе, оскільки стверджувати, що звітність повністю позбавлена яких би то не було помилок, аудитор не може за визначенням. Інакше йому потрібно було б працювати замість бухгалтерської служби підприємства, тобто робити повторно «з нуля» бухгалтерський облік власноручно. Тільки у такому випадку аудитор може бути упевненим в достовірності звітності «від» і «до». Тому при формуванні остаточної думки від аудиторів, у відповідності із Міжнародними стандартами аудиту, не вимагається абсолютного рівня впевненості та чітких висновків.

2. Аудитори не наділені владними повноваженнями на відміну від органів державного фінансового контролю. За наслідками аудиту аудитор не встановлює винуватців, а здійснена ним оцінка не є підставою для застосування штрафних санкцій, вона може не призвести до подальших коригуючих дій з боку замовника, тобто аудитор працює та формує своє су-

⁶¹ Про аудиторську діяльність в Україні: Закон України. – Верховна Рада України, 14.09.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>

⁶² Проект Закону про аудиторську діяльність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/files/temp/213930089.doc>

дження «знеособлено»⁶³, що викликано, в першу чергу, необхідністю дотримання аудитором професійного принципу конфіденційності, хоча позиція Міжнародних стандартів аудиту з цього питання не є такою однозначною. Так, в МСА 240 «Відповідальність аудитора за розгляд шахрайства під час аудиту фінансових звітів» зазначається, що юридична відповідальність аудитора може варіюватися в різних країнах, і в деяких обставинах обов'язок конфіденційності може відмінитись нормативно-правовими актами, законом або судовим рішенням. Так, наприклад, в деяких країнах аудитор зобов'язаний повідомляти контролюючим органам про наявність шахрайства або відповідним органам влади про викривлення у випадках, коли управлінський та найвищий управлінський персонал не приймають відповідних коригувальних дій (п.102)⁶⁴, але у вітчизняній аудиторській практиці такі обов'язки не передбачені. Крім того, аудит є складовою завдань з надання впевненості, виконуючи які, практик дає висновок, призначений підвищити ступінь довіри майбутніх користувачів, які не є відповідальною стороною щодо результатів оцінки або порівняння предмету завдання з відповідними критеріями (п. 7 Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості)⁶⁵. Отже, аудит слід розглядати як соціально-нейтральний інститут.

3. Такі дефініції, як: суттєвість, впевненість, рівень впевненості, надання впевненості, узгодженість критеріїв, ризик не виявлення та відсутність відповідальності за невиявлення обману або суттєвої помилки, професійне судження тощо, відсутні в практиці роботи органів державного фінансового контролю.

4. Майже в кожному міжнародному стандарті аудиту є окремі параграфи, які детально описують суб'єктивні фактори, що спричиняють невідзначеність за своєю суттю (наприклад, параграф 7 в МСА 570 «Безперервність»⁶⁶), тобто які, так би мовити, заздалегідь виправдовують або пояснюють помилку аудиту. В діяльності органів державного фінансового контролю такого не може бути. Невиявлена помилка при перевірці підприємства – це неналежне виконання «контролером» своїх обов'язків і нікого

⁶³ Давидов Г.М. Дослідження функцій аудиту в системах соціально-економічних відносин та фінансового контролю / Г.М. Давидов, Н.С. Шалімова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_29_1/statti/64.htm

⁶⁴ Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року / Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківська, С.О. Куликов. – К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2007. – С. 307.

⁶⁵ Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року / Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківська, С.О. Куликов. – К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2007. – С. 194.

⁶⁶ Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року / Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківська, С.О. Куликов. – К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2007. – С. 556

не буде цікавити те, що «розмір і складність структури суб'єкта господарювання, характер і умови його діяльності, а також ступінь впливу зовнішніх факторів впливають на судження про результати подій або обставин» (останній абзац п.7 МСА 570).

5. В якості результату аудиту можна визнати не лише факт видачі аудиторського висновку певного виду або факт відмови від його видачі, а й таку дію як припинення аудиторської перевірки, що в принципі неможливо в діяльності органів державного контролю. Умови та обставини, за яких аудитор може дійти висновку про неможливість продовження аудиту, містяться в МСА 240 «Відповідальність аудитора за розгляд шахрайства та помилок під час аудиторської перевірки фінансових звітів» (пп. 103-106)⁶⁷ та МСА 250 «Врахування законів та нормативних актів при аудиторській перевірці» (п.39)⁶⁸.

6. Результати аудиту – це лише докази для інших суб'єктів, які вони використовують при здійсненні своїх функцій. Діяльність аудиторів, що видають аудиторські висновки різних видів, можна порівняти з діяльністю рейтингових агентств, які присвоюють різноманітні рейтинги. Останні також можуть висловлювати свою думку стосовно фінансового стану певних економічних суб'єктів, наприклад, банківських установ, але нікому не приходить на думку назвати їх суб'єктами контролю і використовувати термін «аудит».

Сказане наводить на думку про те, що намагання окремих економістів у зміст терміну "аудит" вводити мету і завдання різних форм державного контролю – помилкове і неправомірне.

Значення (роль) аудиту в класичних працях з аудиту, в першу чергу, пояснюється тим, що аудит підвищує цінність інформації, оскільки надає їй більшої достовірності та зменшує інформаційний ризик (А. Аренс, Дж. Лоббек⁶⁹, Ф.Л. Дефлиз, Г.Р.Дженик, В.М. О'Рейли, М.Б. Хирш⁷⁰). І це справедливо, але необхідно мати на увазі, що стосується це всієї інформації, а не тільки облікової, як це трактується українським законодавством. Як відзначають Аренс А. і Лоббек Дж. «аудит – це процес, за допомогою якого компетентний незалежний працівник накопичує і оцінює свідчення

⁶⁷ Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року / Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківська, С.О. Куликов. – К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2007. – С. 307-308.

⁶⁸ Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року / Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківська, С.О. Куликов. – К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2007. – С. 331

⁶⁹ Аренс А. Аудит. / А. Аренс, Дж. Лоббек; [пер. с англ.]. – М.: Финансы и статистика, 2003. – с.17-18.

⁷⁰ Аудит Монтгомери /Ф.Л. Дефлиз, Г.Р.Дженик, В.М. О'Рейли, М.Б. Хирш.; пер.с англ. под ред. Я.В.Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997 – С. 26-31.

про інформацію, яка підлягає кількісній оцінці і належать до специфічної господарської діяльності, щоб визначити і виразити у своєму висновку ступінь відповідності цієї інформації встановленим критеріям»⁷¹.

З цих позицій зовсім по-іншому слід розглядати аудит як невід’ємний елемент інфраструктури ринкової економіки. Це загальне поняття, характерне для всіх видів недержавного, незалежного контролю і йому можна дати таке визначення: аудит – це процес, за допомогою якого проводиться збір і обробка даних про факти господарської діяльності з метою їх незалежної і об’єктивної кількісної та якісної оцінки, визначення відповідності встановленим критеріям і надання зацікавленим користувачам достовірної інформації про об’єкти дослідження.

Зрозуміло, що дане визначення не претендує на абсолютну точність, і завершеність. Як і для інших наук, аудиту властивий кумулятивний характер, тобто, на певному історичному етапі ця наука підсумовує в концентрованому вигляді свої минулі досягнення і кожний отриманий результат, якщо він об’єктивний, входить в її скарбницю, не заперечується подальшими дослідженнями, а лише переосмислюється і уточнюється в результаті розвитку самої науки та вдосконалення аудиторської практики. Але не так, як це практикується, коли в науковій літературі налічується близько 73 визначень поняття «аудит», і як справедливо зазначає Бутинець Ф.Ф., «навіть чи таке «різноманіття» збагачує науку. До того ж ця ситуація і практиків заплутує. А значить, справа мужів науки зібратися разом і прийти до однозначності в цьому питанні»⁷². Тобто, як відзначалося вище, у зв’язку із зміною умовах господарювання визначення суті аудиту потребує уточнення.

У підтвердження цієї тези слугує і переорієнтація ринку аудиторських послуг в Україні. Так, за результатами опитування, проведеного серед провідних аудиторських компаній України, що здійснюють свою діяльність на ринку аудиторських послуг щодо частки кожного окремого виду аудиту на ринку, загальний аудит займає понад 30%, послуги в галузі міжнародних стандартів обліку – близько 15%, понад 45% – послуги, що супроводжують аудит (консультування з питань оподаткування, фінансового обліку, узгодження процедур по податковій звітності). Аудит страхових організацій, банківський і інвестиційний аудит разом займає не більше 10% всього ринку⁷³.

⁷¹ Аренс А. Аудит. / Аренс А., Лоббек Дж.; пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 2003. – с. 7.

⁷² Независимое будущее независимого украинского аудита [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=524> – Заголовок з екрану.

⁷³ Духненко В. Инструмент защиты и доверия / В. Духненко, О. Дуброва // Сайт рейтингового агентства «Эксперт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/expetra.com>.

Аналіз офіційних звітів аудиторських фірм свідчить, що окремі з них взагалі не займаються аудитом, а надають тільки консалтингові та інші послуги, в той час коли світові тенденції розвитку аудиторських послуг вказують на скорочення аудиторськими фірмами обсягів консалтингових послуг або виділення з них суб'єктів, що надають такі послуги, в окремі структури.

Вітчизняне законодавство не обмежує аудиторські фірми в такому переорієнтуванні їх діяльності на відміну від законодавства зарубіжних країн, де в багатьох із них існує система контролю якості роботи аудиторів, що відстежує процентне співвідношення аудиторських і супутніх послуг. Якщо частка аудиту складає менше 60% від загального доходу аудиторської компанії то її позбавляють права називатися аудиторською, мовляв, оскільки вона не спеціалізується на аудиті з підтвердження фінансової звітності, то у неї недостатньо практичного досвіду в цій галузі, а значить, невисока і кваліфікація співробітників.

Таким чином, наведені докази свідчать про значне переорієнтування ринку аудиторських послуг і переважну спрямованість діяльності більшості аудиторських організацій на перевірку правильності розрахунку й сплати податків. Це, в свою чергу, вказує на те, що фактично в Україні за більш ніж півтора десятиріччя склалася система не фінансового аудиту, спрямованого на перевірку правильності витрат коштів, відбиття у звітності фінансової інформації про активи, пасиви, зобов'язання та прибуток, підтвердження або не підтвердження правильності ведення обліку відповідно до Міжнародних стандартів та вітчизняних П(С)БО, а система податкового аудиту орієнтована на зниження податкових ризиків організацій.

Головна причина відмінності вітчизняного аудиту від зарубіжного полягає у різних підходах щодо організації управління бізнесом. Так, за рубежом у переважній більшості випадків реалізується принцип відокремлення капіталу, як фінансового ресурсу, від процесу управління останнім. Такий підхід дозволяє сконцентрувати під єдиним управлінням значні фінансові ресурси стимулюючи зростання ефективності вкладень. При цьому менеджер несе відповідальність перед власниками за результати діяльності компанії, що змушує його здійснювати її не тільки ефективно, з одержанням максимального прибутку, виходячи з якого виплачуються дивіденди власникам, а й прозоро. У цьому випадку аудитор виступає як захисник інтересів власника, а його висновок і аудиторський звіт є гарантими відбиття всієї суттєвої інформації, необхідної власникам для прийняття управлінських рішень.

На противагу зарубіжному варіанту у вітчизняній практиці нерідко власник організації самостійно здійснює управління, при цьому він зацікавлений винятково у максимізації власних доходів від бізнесу, не визнаючи обмежень щодо способу їх одержання. У такому випадку аудитор ви-

конує функції по виявленню і зниженню податкових ризиків, властивих організації, а також наданню консультацій з питань "оптимізації" податкових платежів. Саме за рахунок зниження податкових платежів власник нерідко отримує основну частину свого прибутку.

Першочергове значення послуг податкового аудиту пояснюється ще й тим, що взаємини з податковими органами приховують в собі багато загроз для бізнесу вітчизняних підприємців. Окрім цього, на невеликих і середніх підприємствах фінансова звітність нерідко зводиться до відтворення даних податкової звітності. Відповідно там, де повноцінний фінансовий облік не ведеться, керівник не мотивований платити аудиторам за його перевірку.

Хоча, як справедливо зазначає Редько О.Ю. «у сучасному українському суспільстві аудитор повинен виступати не як захисник від податкової інспекції, а як діагност можливих проблем і терапевт, що дає правильні поради, як їх уникнути, на відміну від податкового інспектора або ревізора КРУ Мінфіну, які, по суті, – хірурги в галузі обліку й фінансів»⁷⁴.

Важливе значення для розуміння ринку аудиту в Україні має стан обліку та звітності українських підприємств. Якісно фінансовий і податковий облік ведеться, як правило, на великих підприємствах, оскільки власникові необхідно практично в on-line режимі знати, як йдуть справи в компанії. Невеликі і середні підприємства, нерідко, обмежуються податковим обліком і в результаті баланс підприємства стає формальним документом, який не відображає реальний стан справ та практично не має значення для бізнесу. Основна причина – небажання підприємства розкрити у фінансовій звітності фактичний зміст операцій, оскільки вони проводяться з метою оптимізації оподаткування. Як наслідок, єдиним об'єктивним джерелом інформації про стан справ на підприємстві стає конфіденційний управлінський облік.

На якість ведення обліку, істотно впливає передісторія, зокрема те, що облік нам дістався по спадку від СРСР, де він був строго регламентований. В подальші роки облік постійно реформувався, «але до цього часу наш баланс – таблиця із строго пронумерованими позиціями»⁷⁵. Це принципово відрізняється від міжнародного обліку, де бухгалтер може вибирати форми і способи відображення фінансової звітності. Консерватизм у вимогах до фінансової звітності приводить до того, що навіть компанії, які прагнуть вести фінансовий облік в повному обсязі, не завжди можуть

⁷⁴ Аудит "поза законом" [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=18&ArtID=337>.

⁷⁵ Алексеенко Д. Бурный рост рынка аудита в Украине прекратился, и он постепенно переходит в стабильную фазу развития / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=18&ArtID=720>-Заголовок з екрану.

сформувати звітність, яка би була джерелом необхідної інформації про бізнес.

Особливістю вітчизняного обліку є вироблення багатьма компаніями такої облікової політики, яка дає можливість якомога більше дистанціюватися від держави, адже ефективність бізнесу в Україні сильно залежить від влади. Так, наприклад, у холдингах, які не оформлені юридично, не проводиться реальна консолідація звітності, що дозволяє їм не показувати взаємозв'язок різних бізнес-процесів. Таким чином, підприємці страхуються від надмірного інтересу податкових органів до їх діяльності. В результаті у звітності окремих підприємств, які є центрами витрат, з'являються фінансові «ями», а інші навпаки виявляються надприбутковими. У таких ситуаціях балансу вірити не доводиться.

Також поширеною проблемою українського обліку є превалювання форми над суттю. Так, часто активи (де-факто) існують, приносять дохід, але в балансі (де-юре) їх може не бути через відсутність будь-яких документів, тому для власників це значно спотворює картину бізнесу.

Крім того, слід зазначити, що традиційна корпоративна фінансова звітність, яка створена в період індустріальної епохи і відображає потреби бізнесу того часу (базувалася переважно на вартості матеріальних активів), віджила. Сучасний бізнес епохи Інтернету високотехнологічний і в структурі його вартості домінує вартість нематеріальних активів (які крім традиційних складових повинні включати і такі субстанції, яким немає аналогів у фінобліку, наприклад, кваліфікація і вартість «мізків» співробітників, унікальність технології та ін.), яку, виходячи з показників традиційної звітності, неможливо оцінити адекватно і складно за допомогою традиційного аудиторського інструментарію. А це значить, що для оцінювання сучасного бізнесу потрібні нові підходи. Саме тому зараз у зарубіжних країнах все активніше розвивається напрям «due diligence», який передбачає усесторонню діагностику фінансового стану компанії. Хтозна, може в цьому і полягає майбутнє аудиту?

Переорієнтація ринку аудиторських послуг в Україні викликана також тим, що раніше була затребувана проста перевірка звітності, а тепер вітчизняні підприємства часто залучають аудиторів для проведення спеціального аудиту і постановки в компанії внутрішнього аудиту. «Класичний» аудит звітності дає відповідь, в основному, на питання, наскільки вона об'єктивна і достовірна. Проте, керівництву компанії, крім цього, необхідно перевірити, як працюють її філії, яка ефективність окремих напрямів діяльності або як виконуються контракти. Для цього служить спеціальний аудит.

Упровадження внутрішнього аудиту – це робота із створення інформаційної системи, яка дозволяє керівництву підприємства регулярно

отримувати інформацію щодо діяльності підприємства в реальному часі. Ця послуга затребувана, в першу чергу, у великих компаніях, які приєднують нові підприємства і включають їх в свою інформаційну систему. Якість цієї роботи залежить від вимог замовника: мова може йти про створення простої бази даних, куди всі підрозділи і бізнес-процеси компанії вноситимуть інформацію в певному форматі або про комплексну систему обліку витрат і управління продажами та закупівлями. Самі аудиторів визнають, що в даному випадку їх робота часто зводиться до консультацій у виборі інформаційних систем, виходячи із побажань клієнта. Аудиторів також залучають до неформальної перевірки ситуації на підприємствах, називаючи також цю послугу спеціальним аудитом. За словами одного із керівників аудиторської фірми це відбувається тоді, коли «крупний холдинг придбав нове підприємство і отримав документи про його фінансовий стан та призначив свого директора. Тоді компанія наймає нас, щоб ми оцінили реальне положення справ на підприємстві: збут, закупівлі і так далі – і доповіли про свої міркування керівництву»⁷⁶. Така інспекція потрібна тоді, коли новий власник, незважаючи на прогнозування ним можливих плюсів і мінусів, придбаного підприємства, хоче отримати ще й від аудиторів підтвердження або спростування правильності своїх припущень.

Варто врахувати й те, що малому і середньому бізнесу, який є істотною частиною української економіки, здебільшого притаманна низька економічна грамотність його менеджерів, що, в свою чергу, призводить до розширення спектру аудиторських послуг для цього бізнесу, які здебільшого нічого спільного не мають з аудитом фінансової звітності, але є досить актуальними для даної категорії суб'єктів господарювання. Разом з тим, надання таких послуг не завжди вписується в існуючі поняття суті, мети і завдань аудиту. Не врахування цих змін приводить до виникнення «сірого» або «чорного» аудиту та завдає значної шкоди ринку аудиторських послуг і престижу аудиторської діяльності.

Розширенню меж проведення аудиту сприяє ст. 9 законопроекту АПУ «Про аудиторську діяльність», де запропоновано зміни щодо вимог обов'язкового проведення аудиту. В даній статті передбачено запровадження обов'язкового аудиту з метою підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності (крім визначених чинним Законом випадків) для всіх акціонерних товариств (а не тільки відкритих (публічних), як це є зараз), банків, підприємств з іноземними інвестиціями, страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників; емітентів похідних (деривативів), господарських

⁷⁶ Тенденции на мировом рынке консалтинга и аудита [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gaap.ru/articles/49644/> – Заголовок з екрану.

товариств та при проведенні процедури ліквідації та банкрутства. Разом з тим, із п.1 цієї статті вилучено існуюче нині обмеження «за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету»⁷⁷.

Такі зміни можна лише вітати, оскільки передбачено, що всі суб'єкти господарювання, незалежно від форми власності, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, мають проходити обов'язковий аудит. Це підвищить якість та рівень довіри до звітності, яку вони надають користувачам.

Крім того розширення границь проведення обов'язкового аудиту в країні, де економічні та правові відносини між суб'єктами господарювання не відповідають світовим нормам, певним чином сприятиме поширенню професійної аудиторської діяльності та поступово, з часом, сприйматиметься громадськістю як об'єктивна реальність.

Щодо думки самих аудиторів, то за результатами опитування 79% респондентів дали позитивну відповідь на питання про розширення поля обов'язкового аудиту⁷⁸. Інтерес аудиторів зрозумілий, у них в пам'яті ще свіжі ті "благодатні" часи, коли, не особливо дбаючи про якість, можна було встановлювати ціни на аудиторські послуги, порівнянні з річною сумою прибутку підприємства, що перевіряється, коли, незважаючи на це, "клієнт" "валив юрбою", бо був змушений це робити, а до всього ще й "віртуальна відповідальність" аудитора за всі ці неподобства – чи можна мріяти про більше?⁷⁹.

Тому в подальшому, з метою максимального виключення можливостей формального проведення обов'язкового аудиту або його не проведення взагалі необхідно підвищити відповідальність аудиторських фірм за такі випадки перед законом.

Варто також зауважити, що розширення переліку суб'єктів господарювання, які підлягають обов'язковому аудиту оправдано у зв'язку із скороченням чисельності апарату державної фінансової інспекції, податкової служби та інших державних контролюючих органів в рамках адмінреформи, яка в даний час проводиться в державі.

Переорієнтація західного і вітчизняного ринку аудиторських послуг викликана також світовою фінансовою кризою, яка виявила на ньому цілий ряд проблем.

⁷⁷ Проект Закону про аудиторську діяльність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/files/temp/213930089.doc>.

⁷⁸ Редько О. Соціологія аудиту (різні думки практикуючих аудиторів) / О. Редько // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – №4. – С. 54.

⁷⁹ Аудит "поза законом" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=18&ArtID=337>

Найважливіше питання для ринку аудиторських послуг в умовах кризи – це поєднання принципу консервативності аудиторського висновку з принципом «не нашкодь». Очевидно, в найближчій перспективі аудиторів чекають нові випробування їх професійної здатності правильно та об'єктивно оцінити достовірність та об'єктивність фінансової звітності. Оскільки сучасна економічна ситуація досить складна, аудиторам необхідно з великою обережністю застосовувати оціночні характеристики для своїх клієнтів. Зокрема, йдеться про здатність підприємства-клієнта продовжувати свою діяльність протягом найближчого року. В даному випадку, якщо аудитор висловить якісь сумніви із цього приводу, це може слугувати свого роду «смертним» вироком для клієнта. Аудиторіві потрібно бути максимально обережним і робити тільки зважені висновки з тим, щоб не погіршити імідж клієнта. З іншого боку, якщо стан клієнта дійсно критичний, аудиторіві потрібно відверто заявити про це. Виходить, що на нього покладається велика відповідальність у вирішенні важливого завдання: визначити ступінь гостроти фінансового стану клієнта з тим, щоб зрозуміти, чи здатний він пережити кризу або чи варто починати процедуру банкрутства у разі, коли у клієнта склалася ситуація, що ускладнює господарську діяльність.

В умовах кризи загострилася і споконвічна проблема ринку аудиторських послуг – шахрайство при складанні аудиторських звітів. Як наголошується в дослідженні ПСАОВ (Public Company Accounting Oversight Board – американська некомерційна організація, що здійснює контроль за роботою аудиторських фірм), аудитори переживають безпрецедентний тиск⁸⁰. Експерти ПСАОВ відзначають, що шахрайська поведінка може стати головною проблемою для аудиторів. Мова йде про так званий *cooking the books*: з одного боку, це англійський вираз може бути переведений цілком безневинно – як «кухарська книга», з іншої – він означає фальсифікацію фінансової звітності, підробку рахунків і приховування інформації. В період фінансової кризи, коли багато фірм зазнають труднощів, зростає ризик того, що при складанні ними звітів може бути прикрашений і завищений їх дійсний фінансовий стан.

У країнах, де аудиторський ринок отримав найбільший розвиток, тобто в країнах англосаксонської системи, попередні фінансові потрясіння привели до істотних змін. Зокрема, змінилися відносини між аудитором і замовником, були встановлені нові правила. Знаменитий Закон «Sarbanes-oxley» встановив жорсткі вимоги, які забезпечують ще більшу незалеж-

⁸⁰ Шапигузов С. Зарубежный рынок аудиторско-консалтинговых услуг. Сравнение отечественного и зарубежного рынков в современных условиях [Електронний ресурс] / Шапигузов С. // Финансовые и бухгалтерские консультации (электронный журнал). – 2009 – №10. – Режим доступа до журн.: <http://gaap.ru/articles/49608/>

ність і прозорість аудиту, а також додаткові вимоги з розкриття інформації про системи внутрішнього контролю і стан роботи та захищеності інформаційних систем. Цей Закон призвів до ускладнення роботи аудиторів і посилення їх відповідальності.

Щодо впливу фінансової кризи на вітчизняний ринок аудиторських послуг, то можна відзначити, що наші проблеми багато в чому схожі із західними. До кризи, в економіці яка зростала, аудит часто розглядався як інноваційний продукт і був необхідний, в перше чергу, тим підприємствам, які здійснювали запозичення капіталу. В умовах економічного спаду україною обмежений круг підприємств зберіг можливість залучення зовнішніх позик. У зв'язку з цим, розвиток аудиторського ринку в Україні, природно, загальмувався. У даній ситуації кожен клієнт стає ключовим і якість аудиторських послуг та їх диверсифікація набувають чималого значення.

Стратегію українських аудиторських компаній в сучасних умовах визначають три основні параметри. Це підвищення власної ефективності (тобто зниження витрат), рух назустріч клієнтам і їх потребам (тобто розробка та пропозиція нових інформаційних антикризових продуктів) і зниження цін на послуги. Це «три кити», на яких намагаються виплисти аудитори в Україні, а ці заходи направлено на збереження власного бізнесу і функціонування компанії як «боездатної одиниці». При цьому неабиякого значення набуває ще один фактор – збереження «команди», до якого також потрібно прикласти зусилля. Більшість українських аудиторських фірм недооцінюють цей нематеріальний чинник, а тим часом в умовах кризи, він стає одним з найважливіших завдань. Такі цінності, як багаторічний досвід, репутація і визнання колег, клієнтів і партнерів набувають вагомого значення. В аудиті збереження «команди», в деякій мірі, рівнозначне збереженню бізнесу.

Криза може і повинна піти, в певній мірі, також на користь бізнесу: відбувається природна перебудова фінансової системи, виникають нові, реальніші і справедливіші пропорції на ринку. Що ж до аудиторського сегменту ринку, то фінансова криза істотно скоротила попит на послуги з боку фінансового сектора. В реальному секторі економіки, незважаючи на скорочення виробництва, спад аудиторських послуг не так відчутний і скоріш за все їх обсяг тут почне рости в першу чергу, як тільки економіка почне виходити з кризи.

Нинішня фінансова криза, очевидно, поміняє світові уявлення про те, як проводити аудит і на які аспекти перевірки звітності звертати найбільшу увагу. При цьому можна чекати, що критерії оцінки достовірності стануть більш пролонгованими, консервативними. Аудитори звертатимуть все більше уваги не стільки на достовірність відображення в звітності

окремих активів і пасивів, скільки на питання про можливість продовження господарської діяльності клієнта. Тобто, отримає розвиток ще в більшій мірі ризико-орієнтований аудит. Проте, це справа майбутнього. І не тільки тому, що криза ще далека від свого завершення, а й тому, що глобальні зміни не відбуваються швидко. Спочатку повинна бути проведена оцінка загальної ситуації, а вже потім зроблені висновки та ухвалені рішення.

З представлених результатів та висновків об'єктивно витікають перспективи подальших досліджень, які повинні йти в напрямку уточнення суті аудиту, визначення його мети, завдань і видів, зміни пріоритетів розвитку.

РОЗДІЛ 2 СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ АУДИТУ ТА ЙОГО ВИДИ

2.1. Трансформація аудиту в «новій економіці»

Нова економіка для нашої дійсності є відносно новим поняттям, хоча вона відома у розвинутих країнах (США, Японія, Німеччина, Франція та інші) близько 50 років і виражає процес формування економіки постіндустріального суспільства (високі та нанотехнології нових поколінь).

Глобалізаційні процеси пов'язані з поширенням нових технологій виробництва товарів і не можуть оминати проблем відповідного реформування контрольного середовища в нашій країні, одним з елементів якого є професійний аудит. Підтвердження достовірності публічної фінансової звітності, захист економічних інтересів широкого кола власників, які приймають рішення в умовах значного ризику втрати капіталу через обман і шахрайство та надання недостовірної інформації – головна місія аудиту у період нестабільної економіки. Особливого значення ця місія набуває в часи глобальної економічної кризи, коли запорукою громадської довіри до бізнесу в значній мірі служить результат діяльності аудиторів. Український професійний аудит має 20 – річну історію імплементації та розвитку. Характерною рисою цього періоду є мінливість середовища, коли трансформація економічних та суспільних відносин тоталітарного устрою держави і планового управління економікою відбувається не еволюційним шляхом, а революційним шляхом, хоча й безкровним. При цьому ментальність суспільства та ментальність нового класу власників, що з'явилися після набуття країною незалежності, змінюється значно повільніше, ніж цього вимагає новий соціальний устрій. Це суттєво вплинуло на контрольне середовище країни, в якому одночасно є риси минулого й нового, коли на практиці використовують методи колишньої тоталітарної системи контролю і методологію та організацію процедур незалежного аудиту, запозичених з досвіду країн ринкової економіки й ліберальних суспільних установок. Реформування контрольного середовища в Україні йде повільно, непослідовно, протирічиво.

За роки незалежності України проблеми аудиту досліджували різні автори. У їхніх працях розглядалися питання організації та методики аудиторської діяльності, зокрема українськими професорами: М.Т. Білухою, Ф.Ф. Бутинецем, С.Ф. Головим, А.М. Герасимовичем, Г.М. Давидовим, Н.І. Дорош, С.Я. Зубілевич, А.М. Кузьмінським, М.Д. Коріньком, Н.М. Малюгою, Є.В. Мнихом, М.Ф. Огійчуком, О.А. Петрик, І.І. Пилипенком, В.С. Рудницьким, Б.Ф. Усачем та зарубіжними авторами В.Д. Баришніко-

вим, С.М. Бичковою, Я.В. Соколовим, В.В. Скобарою, Р.А. Адамсом, А. Аренсом, Дж. Лоббеком, Дж.К. Робертсоном та іншими. Однак, у більшості праць названих авторів спостерігаються розбіжності між теорією і практикою здійснення аудиту, що негативно впливає на організацію та розвиток цієї науки в Україні.

Аудит, як перевірка публічної фінансової звітності, зацікавлений інформацією щодо фінансово-господарської діяльності підприємств з метою визначення достовірності їхньої звітності, що збіднює проблематику і практичну цінність роботи аудиторів. Існують також зовнішні фактори, які впливають на розвиток аудиту в нашій країні. Серед них:

- зростання конкуренції з іноземними аудиторськими фірмами, що призводить до зменшення кількості національних аудиторських фірм;
- недостатня ефективність існуючої системи сертифікації аудиторів. Дані про сертифікацію свідчать або про підвищення якості знань кандидатів на сертифікацію, або про зниження вимог комісій з атестації претендентів на звання аудитора. А звідси і низька якість проведення аудиторських робіт;
- недостатня увага з боку державних органів до підтримки та розвитку незалежного аудиту;
- слабкий попит на професійні послуги, оскільки більшість підприємств не обізнана з призначенням аудиторської діяльності та її корисності для управління;
- лобіювання інтересів іноземних аудиторських фірм з боку НБУ щодо проведення ними аудиту українських банків, що призводить до великих виплат за надання аудиторських послуг і «вимивання» коштів з України⁸¹.

Аудит виник в економічно розвинутих країнах як послуга фахівців із фінансового обліку та аналізу щодо підтвердження публічної звітності корпорацій. В Україні потреба в аудиті назріла водночас зі здобуттям державної незалежності та переходом на ринкові засади господарювання. Проте, на протипагу зовнішньому аудиті, який почав поступово розвиватися, внутрішньому аудиті підприємств майже не надається уваги. Лише в українській банківській практиці наявність служби внутрішнього аудиту є обов'язковою умовою отримання ліцензії на здійснення банківської діяльності. У 2001 р. створено Всеукраїнський інститут внутрішніх аудиторів України, які пропонують широкий спектр послуг, спрямованих на вивчення тенденцій розвитку бізнесу, оцінку потенціалу, підвищення його вартості шляхом розробки і впровадження довгострокових стратегій та бізнес-рішень.

⁸¹ Потопальська Г.Г. Зовнішній і внутрішній аудит в Україні / Г.Г. Потопальська // Український соціум. – 2005. – № 1(6). С. 93.

Внутрішній аудит є одним із видів контролю за правомірністю та ефективністю діяльності підрозділів підприємства, корпорацій, який пов'язує з діяльністю та оцінюванням роботи апарату управління, у межах підприємств. Таку роботу виконує окремий відділ⁸².

Поняття внутрішнього контролю не є новим, оскільки воно з'явилося у лексиконі економістів ще на початку XVIII століття та еволюціонувало з часом. Як система контролю діяльності підприємства це поняття сформувалося до початку XX століття у сукупності трьох елементів: розподілу повноважень, ротації персоналу, використання та аналізу облікових записів. Пізніше функції внутрішнього контролю було значно розширено та змінено на організацію і координацію дій персоналу, спрямованих на раціональне використання активів, перевірку достовірності облікової інформації, підвищення ефективності господарських процесів, дотримання визначеної політики та процедур роботи компанії.

Нові функції вивели поняття внутрішнього контролю за межі того вузького кола питань, що стосуються виключно фінансового обліку. Завдяки розвитку та розширенню сфери застосування такий контроль до кінця XX століття перетворився на інструмент контролю за ризиками, коли його функції тісно переплітаються з функцією управління ризиками – ризик – менеджментом.

Було б помилково вважати, що зовнішній аудит виконують винятково сторонні фірми, а внутрішній – провадять свої, штатні працівники організації. Термін “внутрішній аудит” означає діяльність внутрішньої аудиторської служби підприємства яку, незалежно від назви, можна розглядати як окремий вид аудиторських послуг, що надаються незалежним аудитором підприємству. Як стверджують більшість науковців, можливості і мета діяльності служби внутрішнього аудиту мають широкий спектр та напрями економічної роботи, які залежать від розміру, структури підприємства та потреб керівництва в інформації оперативного характеру. Конкретні завдання та функції незалежних і внутрішніх аудиторів можуть перетинатися, навіть бути тотожними. Так, основні функції внутрішнього аудиту, як правило, складаються з процедур дослідження фактів господарської діяльності підприємства, їхньої оцінки і контролю відповідності відображення у фінансовому обліку, контролю за функціями внутрішньої системи управління підприємства. Внутрішній аудит являє собою організовану на підприємстві та діючу в інтересах керівництва або власників регламентовану внутрішніми нормативними актами систему контролю за дотриманням запровадженого порядку ведення фінансового обліку, складання і по-

⁸² Гордієнко Н.І. Аудит, методика і організація: Навчальний посібник (для студентів економічних спеціальностей). / Н.І. Гордієнко, О.В. Харламова, М.Ю. Карпенко. [У 2 частинах. Частина 1.] – Харків: ХНАМГ, 2007. – С. 154

дання звітності, внутрішнього її аналізу та надійністю функціонування самої системи внутрішнього контролю (Я.А. Гончарук⁸³, Н.І. Гордієнко, О.В. Харламова, М.Ю., Карпенко⁸⁴, М.Ф. Огійчук, І.Т. Новіков, І.І. Рагуліна⁸⁵, О.А. Петрик, Д.Є. Свідерський⁸⁶, Г.Г. Потопальська⁸⁷, В.С. Рудницький⁸⁸, В.Я. Савченко⁸⁹).

Проте, зводити завдання цього виду аудиту до проблем функціонування фінансового обліку, було би неправильним. Внутрішній аудит охоплює також проблеми економіки, аналізу, управлінського і стратегічного обліку, маркетингу, кадрового складу тощо.

Внутрішній аудит знайшов визнання у європейських країнах. У США створено спеціальний Інститут внутрішнього аудиту, який організовує свою діяльність на базі загальних професійних знань внутрішніх аудиторів, програми безперервного професійного розвитку, економічного кодексу, норм і програм сертифікації. У зарубіжних країнах внутрішній аудит вважають важливим та необхідним елементом управлінського контролю. Не історичний ракурс діяльності, який фіксує фінансовий облік, а інформація управлінського обліку визначає зміст цього виду аудиту і він здійснюється в інтересах менеджменту підприємства. Основне завдання, яке вирішують внутрішні аудитори, полягає у наданні кваліфікованої допомоги персоналу підприємства найбільш ефективно та якісно виконувати свої функціональні обов'язки через отримання необхідних і своєчасних інформаційних ресурсів у реальному часі.

До компетенції служби внутрішнього аудиту належать повноваження щодо:

- контролю за організацією та функціонуванням інформаційної системи, яка включає фінансовий, управлінський і стратегічний облік;
- контролю за відповідністю даних обліку і бюджетів;
- експертизи фінансової, операційної та стратегічної діяльності підприємства;

⁸³ Гончарук Я.А. Аудит. / Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький. [Вид. 2-ге, перероблене та доповнене]. – Львів: Оріяна-Нова, 2004. – 292 с.

⁸⁴ Гордієнко Н.І. Аудит, методика і організація: Навчальний посібник (для студентів економічних спеціальностей). / Н.І. Гордієнко, О.В. Харламова, М.Ю. Карпенко. [У 2 частинах. Частина 1.]– Харків: ХНАМГ, 2007. – 163 с. (452 с.)

⁸⁵ Огійчук М.Ф. Аудит: організація і методика: Навч. посібник. / М.Ф. Огійчук, І.Т. Новіков, І.І. Рагуліна – К.:Алерта, 2010. – 584 с.

⁸⁶ Петрик О.А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: Навчальний посібник / Петрик О.А., Савченко В.Я., Д.Є. Свідерський – К.: КНЕУ, 2008. – 472 с.

⁸⁷ Потопальська Г.Г. Зовнішній і внутрішній аудит в Україні / Г.Г. Потопальська // Український соціум. – 2005. – № 1(6). С. 93 – 100.

⁸⁸ Рудницький. Методологія і організація аудиту / В.С. Рудницький – Тернопіль: “Економічна думка”, 1998. – 192 с.

⁸⁹ Савченко В.Я. Аудит: Навч. посіб. / В.Я. Савченко – К.: КНЕУ, 2002. – 322 с.

- підготовки оглядів діяльності підприємства та розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності роботи підприємства і його підрозділів.

Організація внутрішнього аудиту вимагає належної схеми координації у системі управління (рис. 2.1.).

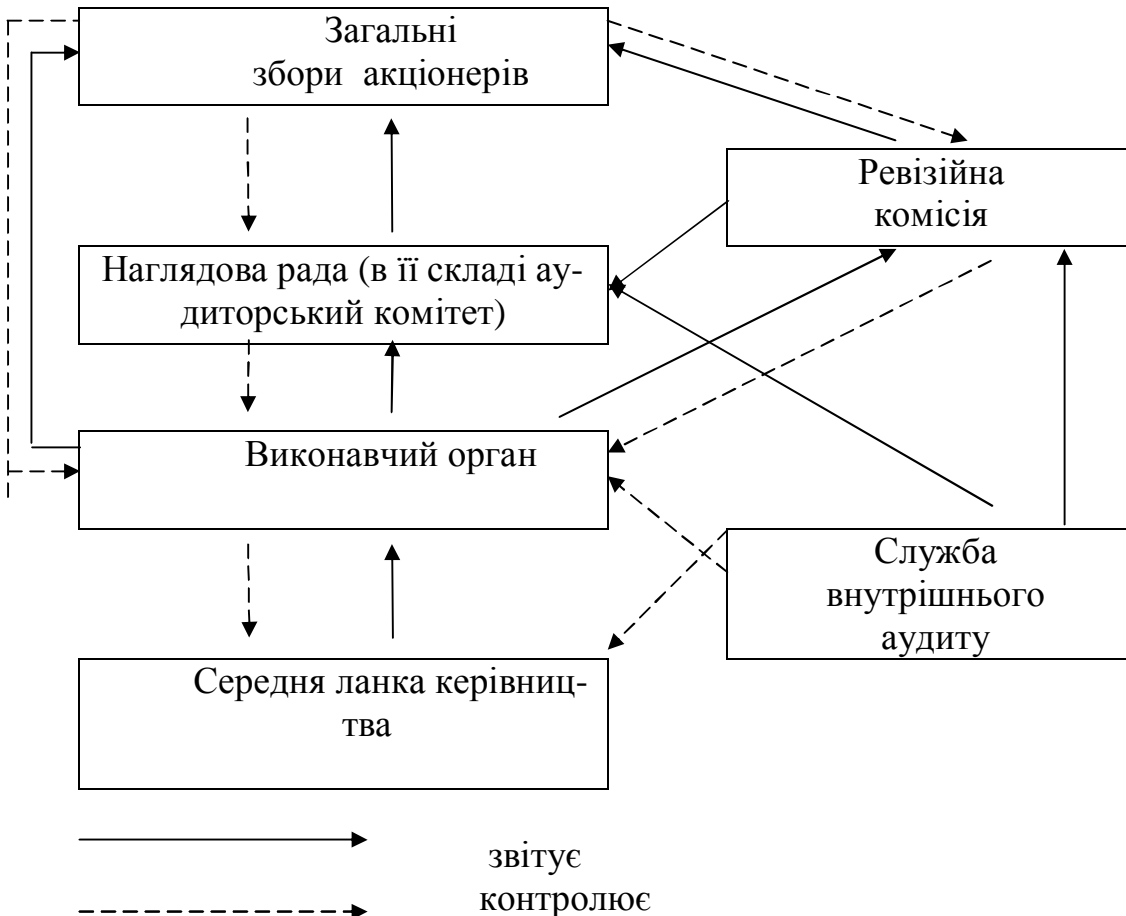

Рис. 2.1. Взаємодія служби внутрішнього аудиту з органами корпоративного управління

У внутрішніх документах товариства важливо визначити статус та повноваження служби внутрішнього аудиту, оскільки, з одного боку, внутрішні аудитори є працівниками товариства, а з іншого, – менеджмент не повинен впливати на рішення і результати їхньої роботи. Якщо керівництво товариства вчиняє дії, які суперечать інтересам підприємства, внутрішні аудитори повинні виявити такі факти і повідомити про це членів наглядової ради чи ревізійної комісії. Рада чи ревізійна комісія, залежно від повноважень, якими їх наділено, буде реагувати на виявлені факти і розробляти заходи щодо усунення порушень.

Ефективне виконання завдань служби внутрішнього аудиту полягає, насамперед, у доступі до різного роду інформації, у розумінні технологіч-

них процесів, які відбуваються в товаристві, відображенні операційної діяльності у внутрішніх звітах, здійсненні аналізу, підготовці аналітичних записок для менеджерів різних ієрархічних рівнів тощо.

На рис. 2.1. показано взаємодію між органами управління, до компетенції яких віднесено здійснення контролю за фінансово – господарською діяльністю підприємства (для наглядності взято акціонерне товариство) з іншими органами контролю підприємства.

Як стверджує проф. О.А Петрик, здійснення внутрішнього і зовнішнього аудиту на підприємствах є процесом взаємодоповнюючим, але, одночасно, вони спрямовані на різні цілі. Аналіз відмінностей та спільних рис зазначених видів аудиту подано в таблиці 2.1.⁹⁰

Таблиця 2.1

Порівняльна характеристика зовнішнього та внутрішнього аудиту

Ознака порівняння	Зовнішній аудит	Внутрішній аудит
Мета	Підтвердження достовірності фінансової звітності	Контроль здійснення фінансово-господарської діяльності на всіх її етапах, аналіз основних показників, перевірка звітів, розробка рекомендацій керівництву підприємства
Виконавці та їх кваліфікація	Незалежний аудитор (аудиторська фірма); наявність спеціального сертифіката аудитора	Внутрішній аудитор (відділ внутрішнього аудиту); особливих законодавчих вимог щодо кваліфікації не існує, визначається керівництвом
Предмет	Встановлюється законодавством (в основному фінансова звітність)	Встановлюється керівництвом підприємства, охоплює всі аспекти фінансово-господарської діяльності
Зацікавлені сторони (користувачі)	Акціонери (власники), інвестори, банки, кредитори, постачальники, покупці, службовці, суд, арбітраж, керівництво підприємства та інші	Керівництво підприємства, апарат управління
Методи і прийоми	Використовувані методи і прийоми подібні; особливості полягають у деталістості, точності і періодичності перевірки	
Звітність	Звіт незалежного аудитора перед акціонерами, правлінням, сторонніми користувачами; аудиторський висновок	Звіт внутрішнього аудитора перед керівництвом; пропозиції та рекомендації

Скорочення обсягу аудиторської перевірки та уникнення дублювання роботи зовнішній аудитор може досягти скориставшись результатами роботи внутрішнього аудитора, попередньо оцінивши ступінь довіри до нього. Практика доводить, що підприємства, які здійснюють внутрішній ау-

⁹⁰ Петрик О.А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: Навчальний посібник. / О.А. Петрик, В.Я. Савченко, Д.Є. Свідерський – К.: КНЕУ, 2008. – С. 360.

дит, перебувають у більш вигідному становищі щодо оцінки ефективності контролю, ніж ті, які покладаються лише на зовнішніх аудиторів. Це пояснюється тим, що внутрішній аудитор постійно знаходиться на підприємстві і має повну інформацію про ситуацію, а зовнішній аудитор має лише загальну уяву, оскільки обмежений у часі.

В основному на внутрішній аудит покладаються функції перевірки і оцінки ефективності механізмів системи господарської діяльності підприємства.

Як зазначають Петрик О.А., Савченко В.Я., Свідерський Д.Є., система внутрішнього контролю – це сукупність політики, процедур, прийнятих керівництвом економічного суб'єкта з метою організованого та ефективного ведення господарської діяльності, що включає суворе дотримання вимог і політики керівництва, раціонального використання активів, попередження, виявлення випадків обману шахрайства, точності й повноти облікових записів, а також своєчасної підготовки надійної фінансової інформації⁹¹.

Система внутрішнього контролю складається з кількох елементів і може бути поділена на три складові:

а) контрольне середовище – набір характеристик, який визначає службові взаємини, сприятливі для контролю на підприємстві;

б) система обліку – політика і процедури, які стосуються відповідних записів господарських операцій й отримання інформації;

в) процедури контролю – спеціальні перевірки, що виконуються персоналом компанії (М.Т. Білуха⁹², Петрик О.А., Савченко В.Я., Д.Є. Свідерський⁹³, В.С. Рудницький⁹⁴).

Основне завдання внутрішнього аудиту сформульовано як досягнення ефективності функціонування підрозділів підприємства на різних рівнях управління та захисту законних й майнових інтересів підприємств і їхніх власників⁹⁵.

Огійчук М.Ф., Новіков І.Т., Рагуліна І.І. головним завданням вважають виявлення внутрішніх резервів підприємства, які використовують для стабілізації діяльності господарських утворень у поточному періоді та в

⁹¹ Петрик О.А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: Навчальний посібник. / О.А. Петрик, В.Я. Савченко, Д.Є. Свідерський – К.: КНЕУ, 2008. – с. 345.

⁹² Білуха М.Т. Курс аудиту / М.Т. Білуха. – Київ.: “Вища школа”, 2000.-573 с.

⁹³ Петрик О.А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: Навчальний посібник. / О.А. Петрик, В.Я. Савченко, Д.Є. Свідерський – К.: КНЕУ, 2008. – 472 с.

⁹⁴ Рудницький. Методологія і організація аудиту / В.С. Рудницький – Тернопіль: “Економічна думка”, 1998. – 192 с.

⁹⁵ Бутинець Ф.Ф. Аудит: Підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів./ Ф.Ф. Бутинець – [2-е вид.], – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 672 с.

перспективі. Крім названих, внутрішній аудит може вирішувати інші завдання.

Завдання внутрішнього аудиту залежать від основного предмету, під яким розуміють сукупність економічних, організаційних та інформаційних характеристик підприємства з метою мінімізації відхилень від плану та підвищення рівня ефективності господарювання.

Об'єктами внутрішнього аудиту є факти (явища) і процеси господарської діяльності підприємства, які слід розглядати не тільки в статичі, а й у динаміці. Із зростанням аудиторських послуг змінюється кількість об'єктів внутрішнього аудиту, а отже, і його предмет⁹⁶. До об'єктів внутрішнього аудиту можна віднести організацію та методикку підсистем обліку, достовірність складання і надання звітності, стан використання і збереження майна, наявність у фірми достатнього обсягу власних коштів, фінансову стійкість підприємства, платоспроможність, систему управління, якість роботи економічних і технічних служб, оподаткування і виконавчу дисципліну, планування і стан внутрішньогосподарського контролю, нормування і стимулювання, організацію і технологію виробництва, ефективність процесів господарської діяльності, проектно-кошторисну документацію тощо.

Специфіка внутрішнього аудиту проявляється через його функції, які полягають у поліпшенні контролю всередині підприємства й виконанні захисної ролі, пов'язаної з раціональним використанням активів, отриманням точної інформації про наявність і рух майна власника, визначення ефективності роботи персоналу, нарощування потенціалу підприємства та ін.

З метою підтримки професії внутрішнього аудитора Інститутом внутрішніх аудиторів розроблені "Професійні стандарти внутрішнього аудиту", метою яких є:

- допомогти зрозуміти роль і функції внутрішнього аудиту персоналом підприємства, менеджерами, радою директорів, державним органам влади, зовнішнім аудиторам та відповідним професійним організаціям;
- установити основні принципи практики внутрішнього аудиту;
- створити основу для керівництва та оцінювання ефективності внутрішнього аудиту;
- сприяти вдосконаленню процесу проведення внутрішнього аудиту та інших систем і процесів усередині організації⁹⁷.

⁹⁶ Гончарук Я.А. Аудит / Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький. [Вид. 2-ге, перероблене та доповнене]. – Львів: Оріяна-Нова, 2004. – с. 229

⁹⁷ Петрик О.А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: Навчальний посібник. / О.А. Петрик, В.Я. Савченко, Д.Є. Свідерський – К.: КНЕУ, 2008. – С. 362.

Стандарти внутрішнього аудиту складаються зі Стандартів якісних характеристик, Стандартів діяльності та Стандартів практичного застосування й відображення принципів внутрішнього аудиту, до яких належать: цілісність, об'єктивність, конфіденційність, майстерність, компетентність⁹⁸.

На практиці значна кількість внутрішніх систем контролю підприємства розвивалася протягом тривалого періоду часу, пристосовуючись і коригуючись відповідно до змін комерційної діяльності, створення інформаційних технологій з метою задоволення вимог ринку, який постійно змінюється. Значна кількість механізмів контролю були неофіційними, оскільки вони не були закріплені зареєстрованими процедурами. Проте, все більше зарубіжних і вітчизняних підприємств офіційно визначають ділові операції, формулювання покладених на працівників обов'язків, а також єдину стандартну форму ведення документації в межах підприємства (організації).

Такі офіційні процедури, як правило, фіксують при складанні посадових інструкцій та закріплюють внутрішніми розпорядчими документами (наказами). У результаті цього внутрішній аудитор, у більшості випадків, має затверджений стандарт процедур своєї діяльності або інструкцію, дотримання яких є обов'язковим.

У процесі виконання своїх функцій і реалізації наданих повноважень внутрішні аудитори здійснюють різноманітні типи аудиту до яких відносять фінансовий аудит, який призначений для перевірки ефективності механізмів і систем підприємства, що сприяють точності відображення у системі обліку господарської діяльності.

Останнім часом виникають також інші види аудиту, що викликано практикою контрольної діяльності в ускладненому економічному середовищі. Одним із таких видів є системний аудит, що передбачає огляд та оцінку ручних механічних чи комп'ютерних систем, за допомогою яких підприємство регулює і контролює свою діяльність.

Аудит управління досліджує такі аспекти контролю систем менеджменту як організація і структура; планування; розподіл і використання ресурсів; ефективність використання інформації в процесі управління; здійснення поточного контролю ефективності; комунікаційні взаємозв'язки в процесі управління, планування та координації дій.

⁹⁸ Гордієнко Н.І. Аудит, методика і організація: Навчальний посібник (для студентів економічних спеціальностей). / Н.І. Гордієнко, О.В. Харламова, М.Ю. Карпенко. [У 2 частинах. Частина 1.] – Харків: ХНАМГ, 2007. – С. 155.

Операційний аудит полягає в огляді та оцінці підприємства (або окремого його підрозділу) з метою визначення ефективності його діяльності, яку відображають у Звіті про фінансові результати підприємства⁹⁹.

Робота аудиторів щодо окремих видів аудиту на підприємстві організовують у відповідності до календарних та індивідуальних планів, які затверджує керівник підприємства¹⁰⁰. Після закінчення будь-якого виду робіт внутрішній аудитор подає керівнику підприємства аудиторський звіт з вказанням виявлених або можливих недоліків. Роботу можна віднести до завершеної тоді, коли поставлені проблеми у звіті внутрішніх аудиторів розглянуто керівником підприємства (радою директорів) і видано офіційне розпорядження про прийняття (неприйняття) рекомендацій аудиторів щодо покращення діяльності.

Узагальнивши порядок проведення аудиту, запропонованого різними науковцями (Ф.Ф. Бутинець¹⁰¹, Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький¹⁰², Н.І. Гордієнко, О.В. Харламова, М.Ю. Карпенко¹⁰³, М.Ф. Огійчук, І.Т. Новіков, І.І. Рагуліна¹⁰⁴, В.С. Рудницький¹⁰⁵) доцільно виділити етапи послідовного проведення внутрішнього аудиту (рис. 2.2.).

Якість аудиторської перевірки оцінюється з погляду виявлення суттєвих недоліків бізнесу та наявності рекомендацій щодо вирішення існуючих майбутніх проблем у роботі персоналу, а показником її якості є широта і повнота охоплення аудитом найважливіших об'єктів, витрати на його проведення й ефективність. Економічної ефективності досягають за рахунок виявлення і попередження порушень, своєчасного внесення коригувань у діяльність, доцільної облікової політики, значного скорочення штрафних санкцій контрольних органів та ін. Для ефективної діяльності внутрішні аудитори підприємства використовують специфічні засоби праці: аудиторські стандарти, норми і рекомендації з техніки проведення перевірок.

⁹⁹ Петрик О.А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: Навчальний посібник. / О.А. Петрик, В.Я. Савченко, Д.Є. Свідерський – К.: КНЕУ, 2008. – С. 364

¹⁰⁰ Кулаковська Л. П. Організація і методика аудиту: Навч. посіб. / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча – [2-е вид.] – К.: Каравела, 2005. – С. 277

¹⁰¹ Бутинець Ф.Ф. Аудит: Підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів./ Ф.Ф. Бутинець – [2-е вид.], – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 672 с.

¹⁰² Гончарук Я.А. Аудит. / Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький. [Вид. 2-ге, перероблене та доповнене]. – Львів: Оріяна-Нова, 2004. – 292 с.

¹⁰³ Гордієнко Н.І. Аудит, методика і організація: Навчальний посібник (для студентів економічних спеціальностей). / Н.І. Гордієнко, О.В. Харламова, М.Ю. Карпенко.-[У 2 частинах. Частина 1.]– Харків: ХНАМГ, 2007. – С. 163.

¹⁰⁴ Огійчук М.Ф. Аудит: організація і методика: Навч. посібник. / М.Ф. Огійчук, І.Т. Новіков, І.І. Рагуліна – К.:Алерта, 2010. – 584 с.

¹⁰⁵ Рудницький. Методологія і організація аудиту /С. Рудницький – Тернопіль: “Економічна думка”, 1998. – 192 с.

Рис. 2.2. Послідовність виконання функцій внутрішнього аудиту

Стандарти визначають загальний підхід до проведення аудиту, масштаб аудиторської перевірки, види звітів аудиторів, питання методології, а також базові принципи, яких повинні дотримуватися всі представники цієї професії незалежно від умов, у яких проводиться аудит. Для організації внутрішнього аудиту підприємства залежно від специфіки галузі економіки повинні розробляти стандарти підприємства.

Більшість стандартів зовнішнього аудиту можна використовувати і для внутрішнього аудиту, наприклад, планування аудиту, аудиторського

ризик, оцінки впливу внутрішнього контролю на достовірність фінансової звітності тощо. Характерна відмінність стандартів внутрішнього аудиту полягає в тому, що вони сприяють підвищенню ефективності управління підприємством. Стандарти внутрішнього аудиту повинні містити обґрунтування процедур виявлення та усунення (попередження) порушень у системі обліку, звітності, документообігу, обліковій політиці тощо. При цьому кожне рішення повинно включати конкретні пропозиції для структурних підрозділів підприємства і посадових осіб, у яких визначають зміст рішення, порядок його прийняття і виконання, а також необхідні для цього організаційні та економічні умови. До таких умов належать: введення нових регламентів або зміна існуючих; зміна посадових прав, відповідальності й обов'язків; схем підлеглості посадових осіб; введення нових або модернізація існуючих нормативів витрат і використання ресурсів та ін.

За допомогою стандартів внутрішнього аудиту здійснюють регулювання діяльності персоналу (права, обов'язки і відповідальність), взаємовідносини з іншими службами і спеціалістами при проведенні аудиторських перевірок конкретної ділянки обліку.

2.2. Сутність, класифікація і замовники аудиторських послуг

Новітня історія свідчить, що аудит, як вид діяльності, виник для підтвердження достовірності інформації, наведеної у фінансовій звітності великих акціонерних підприємств, оскільки їх власники були позбавлені функції безпосереднього управління та контролю за фінансово-господарською діяльністю. Тоді перед спеціалістами у сфері нового виду контролю стояло завдання перевірити правильність ведення обліку та висловити своє професійне судження про відповідність показників сформованих звітів дійсності. Динамічний розвиток економічних відносин і поява нових сфер діяльності формували труднощі у виборі вдалої стратегії функціонування бізнесу, створювали конфлікт інтересів між менеджерами різних рівнів управління та акціонерами. Це стало детермінантою у формуванні аудиту як науки, його поділу на види, що сприяє постійному розширенню спектру професійних послуг.

Ділові зв'язки аудиторські фірми з їх клієнтами реалізують шляхом виконання погоджених із замовниками завдань з обліку, менеджменту, маркетингу, контролю, аналізу та інших функціональних сфер економічного процесу. Під терміном «послуга» розуміють люб'язний вчинок на користь, допомогу іншому¹⁰⁶. Тобто виконавці робіт повинні бути зацікав-

¹⁰⁶ Новий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад: Радченко І.О., Орлова О.М. – К.: ПП Голяка В.М., 2010. – с. 512.

леними у тому, щоб допомогти своєму клієнту у вирішенні проблем, що утворилися у процесі його функціонування шляхом виконання процедур та формування інформації, яка сприяє ліквідації «вузьких місць» у роботі об'єкта дослідження, дрібних недоробок в обліковому процесі та фінансовій звітності. У процесі розвитку аудиторської діяльності сутність професійних послуг полягає не лише у підтвердженні даних фінансової звітності, огляду історичної фінансової інформації і перевірки системи внутрішнього контролю, а й у визначенні ризику настання певних подій в умовах невизначеності. Призначення таких робіт полягає в описанні, поясненні та прогнозі процесів і явищ дійсності з метою захисту інтересів членів суспільства.

Аудит постає у формі інтелектуальної діяльності, що виробляє специфічний продукт – інформацію. Її замовниками є суб'єкти соціально-економічних відносин у різних сферах господарства. До числа основних користувачів аудиторських послуг слід віднести державні органи, підприємства різних організаційних груп та форм власності, фінансові установи в особі власників або ж представників вищого управлінського персоналу.

Людський фактор у системі контролю відіграє величезну, якщо не вирішальну роль. Представники аудиторських фірм допомагають клієнту виявити факти шахрайства, марнотратства, помилок, зумовлені відсутністю компетентності в окремих працівників суб'єкта господарювання. Аналізуючи негативні відхилення у протіканні бізнес-процесів, аудитори формують рекомендації щодо їх попередження та ліквідації, сприяють втіленню таких рекомендацій у практичну діяльність об'єкта перевірки за згодою з замовником. У ході здійснення аудиторських перевірок часто спеціалісти готують інформацію, необхідну для прийняття важливих управлінських рішень. Оскільки їх послуги стосуються різних видів економічної діяльності (обліку, права, менеджменту, податків тощо) усіх галузей економіки господарства (важкій промисловості, будівництві, страховій і банківській справі, соціальній сфері, у сільському господарстві), перед фахівцями з аудиту поставлені вимоги обізнаності в тонкощах чисельних галузей знань. Тому увесь спектр робіт можуть виконувати лише середні та великі за своїм розміром фірми, у штаті яких працює значна кількість працівників, спеціалізованих у вузьких видах діяльності. Оскільки у сфері вітчизняного бізнесу активно формується ринок аудиторських послуг, успіх спеціалізованих по них фірм значною мірою залежатиме від наявного асортименту виконуваних робіт та можливості залучення до аудиту фахівців вузького профілю.

Види аудиторських послуг

Види ауд. послуг	У сфері обліку	У сфері контролю	У сфері менеджменту	У сфері маркетингу	У сфері інформ. технологій	У сфері права
Перевірки та підтвердження на відповідність	Історичної фінансової інформації та підтвердження достовірності системи звітності на підприємстві	Системи внутрішнього контролю та підтвердження її на відповідність особливостям організації	Визначення доцільності й обґрунтованості управлінських рішень	Адекватність роботи служби маркетингу потребам суб'єкта господарювання	Програмних продуктів запитам їх користувачів	Здійснених операцій законодавчим актам
Організації діяльності	Формування облікової політики, графіків документообороту, робочого плану рахунків, типів, форм звітності тощо.	Розробка та впровадження на підприємстві системи внутрішнього контролю	Розробка систем управління бізнес-процесами	Визначення організаційної структури відділу маркетингу, розподіл обов'язків між працівниками тощо	Розробка проектів автоматизації ділянок робіт замовника	Розробка документів, необхідних для легалізації, організації та здійснення господарської діяльності
З виконання функцій	Безпосереднє ведення управлінського, фінансового обліку, контролінгу.	Оцінка фінансово-господарської діяльності та контроль за достовірним відображенням її результатів у обліку		Виконання окремих робіт в області маркетингу (дослідження ринку, розробка рекламних продуктів і ін)		Представлення інтересів замовника з питань обліку, оподаткування, контролю у державних органах або в суді
Удосконалення окремих елементів	Заміна існуючих методів обліку окремих об'єктів на нові, більш ефективні. Розширення інформації за рахунок уведення нових об'єктів в обліковий процес.	Відповідно до виявлених порушень та недоліків розробка комплексу заходів із їх попередження та ліквідації	Рекомендації щодо управління бізнес-процесами	Покращення роботи служби маркетингу	Удосконалення програмних продуктів замовника	Удосконалення змісту внутрішніх документів замовника
Відновлення виконання функцій	Відновлення окремих документів, реєстрів, звітності тощо.	Формування документації та звітності служби контролю, втрачених за певних обставин	Розробка втрачених документів, матеріалів для виконання окремих функцій управління	Відтворення показників і даних, матеріалів у сфері збуту та маркетингу	Ліквідація збоїв у функціонуванні автоматизованих систем, відтворення втрачених інформаційних ресурсів	Відновлення посадових інструкцій, методичних рекомендацій та інших внутрішніх документів, втрачених за певних обставин
Консультації	З питань удосконалення, організації та ведення управлінського, фінансового обліку, контролінгу або окремих його елементів.	З питань організації, удосконалення системи внутрішнього контролю, методи його проведення	З питань організації управління окремими видами діяльності, розподілу функцій між керівництвом, консультації у сфері фінансів, трудових ресурсів тощо	З формування цінової політики, маркетингових досліджень, здійснення реклами, піару, пропаганди, створення нових видів продукції тощо.	З підбору програмного забезпечення з обліку, контролю, управління, навчання щодо його використання	З питань юридичного оформлення операцій, порядок вирішення спорів та конфліктів
Інші послуги	Навчання працівників з обліку, проведення конференцій на визначену тематику, видання методичних розробок	Підбір, навчання, перепідготовка працівників у сфері контролю, підбір науково-методичної літератури тощо.	Підвищення рівня обізнаності працівників у сфері управління, методична робота.	Випуск навчальної літератури на визначену тематику, підбір персоналу, його тестування, навчання, організація навчальних семінарів тощо.	Випуск навчальної літератури, підбір персоналу.	Методично-організаційна робота тощо

Узагальнивши пропозиції різних авторів щодо виділення окремих видів аудиторських послуг, пропонуємо їх систематизувати за двома критеріями: за характером виконання та функціональними сферами діяльності згрупувавши у матриці (табл.2.2). По вертикалі розмістимо послуги за характером виконання: перевірка та підтвердження інформації на відповідність, організація необхідних ділянок роботи для замовника, виконання функцій окремих видів діяльності, удосконалення функціональних систем чи їх елементів, відновлення виконання окремих ділянок роботи; аналізу фактичних та отриманих на основі проведеної діагностики результатів діяльності, консультації із визначених питань, інші послуги. По горизонталі згрупуємо послуги за функціональними сферами діяльності: у обліку, системі контролю, менеджменту, маркетингу, права, інформаційних технологій. У період, коли основним чинником розвитку суспільства є інформація, сфера обліку спрямована на формування значного обсягу різних за змістом інформаційних ресурсів з метою задоволення запитів усіх користувачів. Тому у її складі створено три підсистеми (управлінський, фінансовий облік та контролінг), які упорядковують й обробляють дані для трьох рівнів управління (оперативного, тактичного, стратегічного). У кожній із названих підсистем послуги аудиторів пов'язані із перевіркою різновекторних результатів діяльності, історичної фінансової інформації та її підтвердження на відповідність встановленим критеріям, інформації, отриманої в реальному часі та досягнення мети стратегії розвитку. Для цього виконуваний замовлення персонал досліджує законність фактів господарської діяльності, правильність їх документального оформлення, оцінки, узагальнення у звітності. У ході роботи аудитори проводять аналіз показників та результатів діяльності на відповідність вимогам стандартів, норм, правил, рекомендацій. За результатами такої перевірки аудитор формує судження про рівень об'єктивності інформації, вказаної у звітності, та ступінь її достовірності, причини і наслідки відхилень від планових заходів, тенденції і закономірності економічного життя підприємства.

У випадках, коли організація-замовник за обсягом діяльності та кількісним складом є малою (до 50 чоловік) і посада бухгалтера не завжди економічно виправдана, або ж за відсутності кваліфікованих спеціалістів у сфері обліку аудиторська фірма може надавати послуги із його організації та безпосереднього ведення. Сутність таких послуг полягає у виборі способу здійснення управлінського обліку (виділення центрів витрат, сфер відповідальності, існуючих на підприємстві бізнес-процесів тощо), визначення змісту й обсягу необхідної інформації, форм, термінів її отримання, відповідальних осіб за її формування (підбір методів обліку витрат, калькулювання собівартості продукції, робіт (бізнес-процесів), визначення типів та форм внутрішньої звітності, її інформаційного наповнення).

У сфері фінансового обліку вказані послуги реалізують через вибір форми ведення обліку, формування облікової політики, робочого плану

рахунків, визначення графіків документообороту, реєстрацію, накопичення, систематизацію фактів господарської діяльності, узагальнення отриманої інформації, заповнення облікових реєстрів, складання і консолідацію фінансової звітності, нарахування та сплату податків, подання податкової, статистичної звітності до контролюючих органів. За домовленістю із замовником аудитор виконують послуги із обліку окремих процесів (постачання, виробництва, збуту), чи окремих об'єктів (основних засобів, грошових коштів, запасів тощо). За необхідності аудиторські фірми надають консультації з таких об'єктів обліку як нематеріальні активи, гудвіл, інтелектуальний капітал, соціальні витрати, витрати на маркетинг та ін.

Найчастіше бухгалтери вітчизняних підприємств потребують консультацій з фінансового обліку, що можна пояснити обмеженістю лише однією підсистемою, яка генерує фінансову звітність. З цього приводу Я.В. Соколов зазначає, що при перевірці фінансового обліку основним для аудитора завданням постає підтвердити реальність даних фінансової звітності. Об'єктивності у формуванні фінансових показників можна досягнути у результаті застосування принципу обачності, згідно з яким краще недооцінити активи, а пасиви переоцінити. Даний принцип дозволяє, у певній мірі, зменшувати вартість оборотних активів у цілях досягнення реальності балансу. Наслідком дотримання принципу обачності є вибір методики оцінки активів бухгалтером за вартістю нижчою із кількох можливих. Відповідно, аудитор повинен звернути увагу на правильність вибору обліковцем цієї оцінки. Якщо вартість активів у балансі є недостовірною, то аудитор визначає наскільки суттєвим є відхилення від реальної вартості та їх причини. Виявлення величини відхилень оцінки активів від їх реальної вартості допоможе відкоригувати показники фінансової звітності та відобразити реальний майновий і фінансовий стан підприємства¹⁰⁷.

Починаючи з 90-х р. р. ХХ ст. в обліково-аналітичній науці України почав формуватися новий напрям діяльності – контролінг, який включає у себе функції планування, обліку, аналізу, контролю та управління процесами, які відбуваються на підприємстві. Контролер виступає активним учасником вибору стратегії розвитку суб'єкта господарювання на довготривалу перспективу, тому аудиторські послуги у даній сфері за своїм змістом й обсягом є досить складними й об'ємними. Їх виконання вимагає від спеціаліста обізнаності в усіх видах діяльності замовника, знання тонкощів й особливостей здійснення кожного із них, знання методів прогнозування, організації бюджетування, моніторингу, стратегічного обліку, аналізу, визначення набору економічних показників для відстеження тенденцій розвитку та ін.

¹⁰⁷ Соколов Я.В. Принцип консерватизма (осмотрительности): [Теория и практика аудита] Я.В. Соколов// Аудитор. – 2006. – №8. – С. 34 – 35.

За змістом аудиторські послуги у сфері контролінгу передбачають процес формування інформації для належної організації матеріально-технічної бази підприємства, визначення оптимального розміру запасів, аналізу клієнтської бази, планування обсягу прибутковості, складання планів, бюджетів витрат, доходів, норм витрат, визначення рівня ризику окремих інвестиційних проектів та вибору найкращого із них, об'єктивного ціноутворення, формування політики трансфертних цін для вибору сегмента діяльності, створення нових видів продукції тощо.

Послуги з відновлення управлінського і фінансового обліку проводять з приводу відсутності чи підготовки недостовірної інформації у зв'язку із неправильним веденням обліку чи знищенням документів у результаті непередбачуваних обставин. Дана процедура є досить складною та потребує доступу до наявної у підприємства документації за тривалий період часу. Спеціалісти аудиторської фірми відновлюють втрачені документи за певною методикою і складають облікові реєстри та звіти.

Удосконалення системи обліку передбачає комплекс заходів, призначених для заміни існуючих у практичній діяльності підприємства методів обліку окремих об'єктів, способів і процедур формування інформації, більш ефективними. Розширення обсягу інформації, яку формує облікова система за рахунок відокремленого та детального відображення певного роду операцій, дає можливість удосконалити процес управління та попередити можливі втрати.

Персонал з аудиту може надавати консультації з питань формування облікової політики, вибору методів обліку окремих об'єктів, організації обліку та складання звітності, її консолідації, виправлення помилок, порядку формування резервів, порядку розкриття інформації, необхідної для менеджменту підприємства.

Важливим та перспективним видом послуг є автоматизація обліку. Розвиток облікової системи сприяє розширенню обсягу інформації для управлінців, тому її автоматизація є обов'язковим процесом для спрощення роботи персоналу з обробки первинної документації та підвищення оперативності отримання необхідних даних. Прогрес у сфері інформаційних технологій зумовлює постійні зміни й удосконалення численних програмних продуктів, які мають свої переваги та недоліки. Перед працівниками у сфері аудиту постає завдання вибору для замовника того програмного продукту, який би давав можливість оперативно здійснювати роботу бухгалтерам і враховувати особливості обліку у клієнта.

Аудиторські фірми спеціалізуються на здійсненні інших послуг, які пов'язані із виданням методичного матеріалу у формі навчальної літератури, підбором необхідних посібників, наукової та періодичної літератури, галузевих та спеціалізованих видань для замовника, проводити конфе-

ренції, круглі столи, тренінги. Можливими є послуги з підбору та навчання облікового персоналу, підвищення його кваліфікації. Для цього передбачено читання спеціальних курсів, лекцій, занять за участю провідних наукових діячів і спеціалістів у сфері обліку, управління, права, контролю.

Вагоме значення мають аудиторські послуги у сфері контролю, як функції управління. На підприємствах для виконання контрольних функцій часто організовують спеціальну службу – внутрішнього контролю чи аудиту. Під внутрішнім контролем розуміють сукупність організаційної структури, контрольних дій, які здійснюються власниками підприємства як засоби контролю ефективності його господарської та фінансової діяльності. Такий контроль є самостійною системою, що входить до складу управління підприємством, контролює за допомогою спеціальних процедур всі питання фінансово-господарської діяльності та створює умови для ефективної роботи підприємства, є важливим засобом попередження нестач і розкрадання цінностей¹⁰⁸. Важливим напрямом роботи служби внутрішнього контролю є оцінка можливих ризиків діяльності підприємства та підготовка рекомендацій щодо поліпшення існуючих систем суб'єкта господарювання для допомоги керівництву в досягненні основних цілей. Аудитори у даній сфері можуть проводити перевірку діяльності служби внутрішнього контролю, у випадках її відсутності або неналежної організації – розробляють проекти й обирають програмні продукти автоматизації, консультують замовника з питань подальшого функціонування автоматизованих робочих місць. До компетенції спеціалістів у сфері аудиту відноситься підбір кваліфікованих кадрів на відповідні контролюючі посади, підготовка науково-методичної літератури, проведення тренінгів, навчання, перепідготовка персоналу фірми-замовника у разі необхідності.

Аудиторські служби проводять консультації у сфері менеджменту:

- трудових ресурсів, коли консультанти допомагають запроваджувати нові системи управління персоналом, розробляють програми для навчання працівників, формують політику заохочення новаторства. Консультації з питань управління трудовими ресурсами включають питання найму на роботу, підготовки кадрів, просування по службі, стосунків працівників і керівництва. Із цією метою аудитори вивчають результати роботи по кадрових питаннях за певний період часу. У деяких випадках від консультанта може знадобитись допомога у реорганізації системи заробітної плати, формуванні мотиваційного пакету для працівників, корпоративної культури та удосконалення соціальної політики у цілому.
- фінансів, які вимагають від аудиторів надання консультацій з питань управління грошовими потоками, визначення вартості грошей у часі,

¹⁰⁸ Ярошенко С.П. Теоретичні і методологічні основи контролю: монографія С.П. Ярошенко, Г.І. Пінькас, О.С. Кобичева. – Суми: Університетська книга, 2007. – С. 165.

розробки раціональних кошторисів, які включають планування прибутку, капіталовкладень, прогнозування наслідків інфляції, на підставі аналізу сукупної грошової маси здійснюють прогнози інфляції, рекомендують методи управління оборотним капіталом, способи проведення дивідендної політики тощо.

- вартості підприємства, при вирішенні питань методики оцінки вартості підприємства, запровадження системи вартісно-орієнтованого менеджменту, розробки рекомендацій у сфері діагностики банкрутства, його попередження і прогнозування, здійснення фінансової санації та оцінювання ефективності антикризового управління у діяльності замовника.

До інших консультацій у сфері управління слід віднести рекомендації з питань удосконалення організаційної структури об'єкта дослідження, порядку децентралізації та делегування управлінських функцій керівникам нижчих рівнів управління, розподілу обов'язків та відповідальності між управлінським персоналом, організації управління та звітування у природоохоронній діяльності підприємства, звітування за результатами проведення благодійних ініціатив, організації виробництва й управління якістю продукції, організації та управління науково-дослідною роботою підприємства тощо.

У сфері маркетингу консультації аудитори здійснюють з питань географічного позиціонування на ринку товарів і послуг, випуску нових видів продукції, вивчення потреб ринку, організації маркетингових досліджень, визначення життєвого циклу товарів, вибору методів реклами, піару та пропаганди, способів та особливостей формування цінової політики та порядку встановлення ціни, організації післяпродажного обслуговування тощо.

У сфері інформаційних технологій консультації здійснюють з питань вибору програмних продуктів та технічної бази з автоматизації обліку, контролю, управління відповідно до напрямів та характеру інформаційних потоків на підприємстві.

У сфері права аудиторські фірми на замовлення клієнта розробляють необхідні для легалізації, організації та здійснення господарської діяльності документи (внутрішні норми, правила, інструкції, статути, накази), відстоюють права з питань оподаткування у контролюючих органах (якщо податкова звітність була складена аудиторською компанією), представляють інтереси замовника з питань обліку, оподаткування, контролю у суді, консультують щодо способів вирішення конфліктів із постачальниками, покупцями, фінансовими установами щодо погашення чи спростування отриманих штрафів, пені, неустойок, щодо врегулювання спорів у сфері кредитної політики тощо.

У ході здійснення аудиторських послуг аудиторам слід дотримуватися принципу незалежності. Реалізація вказаного принципу передбачає недопущення надання однією і тією ж самою фірмою будь-яких спеціалізованих послуг у випадку, якщо вона зобов'язана провести обов'язковий ау-

дит на підприємстві-замовнику. Відповідно до такого критерію слід розмежовувати послуги сумісні з проведенням обов'язкового аудиту та несумісні з ним послуги. Зокрема законом Сарбейнса-Окслі заборонено максимально широкий перелік робіт, які не дозволяється здійснювати аудиторським фірмам одночасно із виконанням ними обов'язкового аудиту для замовника. Згідно із ним заборонено такі послуги: ведення обліку та складання звітності, оцінки активів, розробки та впровадження фінансових інформаційних систем, актуарні, кадрові, управлінські послуги, послуги в якості брокерів, дилерів та інвестиційних консультантів, юридичні та експертні послуги, які не мають відношення до аудиту. Такий перелік дозволяє знизити рівень загроз із втрати незалежності аудиторами. Уважаємо, що його слід враховувати при виконанні послуг на вітчизняному ринку аудиторів.

2.3. Класифікація видів аудиту

Проблема виділення видів аудиту має не лише академічний інтерес, а й досить важлива з практичної точки зору, оскільки визначає завдання та процедури здійснення аудиту. Незважаючи на те, що класифікації аудиту в економічній літературі приділено значну увагу, розвиток економіки вимагає постійного перегляду критеріїв виділення окремих видів аудиту.

Класифікація (фр., англ. classification походить від лат. classis – клас і facio – роблю) – є першим етапом наукового дослідження, що систематизує об'єкти (процеси, явища) за класами, видами, групами тощо відповідно до обраних критеріїв. Інколи вживають також термін категоризація у значенні "розподілення об'єктів на категорії". Класифікація об'єктів означає також дію (процес), що за значенням дієслова класифікувати характеризує активну діяльність. Оскільки в результаті класифікації утворюється хоча б один клас (група), принаймні з одним елементом, то можна визначити класифікацію як групування, утворення класів об'єктів, що, до речі, ближче до етимології слова класифікація¹⁰⁹.

Класифікації, як метод науки необхідні для розробки базового підґрунтя основ теорії та удосконалення практичної діяльності аудиту, підвищення ефективності та якості роботи аудиторів, підготовки і підвищення кваліфікації фахівців. У зв'язку з цим доцільно систематизувати пропозиції науковців щодо виділення та обґрунтованості оприлюднення в літературних джерелах пропозицій з точки зору :

- оцінки діючих класифікацій;
- обґрунтування принципів класифікації аудиту;

¹⁰⁹ Класифікація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація>.

- вдосконалення класифікації, виходячи з подальшого розвитку науки і практики аудиту.

Аналіз монографічної та навчальної літератури з питань класифікації аудиту свідчить про те, що автори застосовують різноманітні ознаки за якими виділяють окремі види аудиту. Так, з дев'яти літературних джерел зарубіжних і вітчизняних авторів, проаналізованих нами, виділено близько 30 видів аудиту (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Види аудиту, які наведено в літературних джерелах

Види аудиту	Автор	Адамс Р	Арренс Е.А., Лоб-бек Дж.	Робертсон Дж.К.	Бутинець Ф.Ф	Дорош Н.І.	Савченко В.Я.	Усач Б.Ф.	Кулаковська Л.П. Піча Ю.В.	Рядська В.В., Петраков Я.В.	Разом
Обов'язковий					+			+	+	+	4
Ініціативний					+			+	+	+	4
Зовнішній		+		+		+	+	+	+	+	7
Внутрішній		+		+		+	+	+	+	+	7
Підтвердження фінансової звітності		+	+			+	+		+	+	6
Оглядова перевірка		+									1
Екологічний		+									1
Операційний			+			+	+	+	+	+	6
Управлінський				+							1
Функціональний			+								1
Загальний									+		1
Локальний									+		1
Страховий									+		1
Банківський									+		1
Організаційний			+								1
На відповідність вимогам			+			+	+		+	+	5
Державний				+		+					2
Суцільний					+						1
Вибірковий					+						1
Комбінований					+						1
Первинний					+				+		2
Повторний					+				+		2
Додатковий					+						1
Ручний					+						1
Комп'ютеризований					+						1
Запобіжний							+				1
Ретроспективний							+				1
Разом		5	5	4	10	6	7	5	13	7	62

Дані табл. 2.3. свідчать про деяку закономірність у виділенні окремих видів аудиту. Так указані автори виділяють від чотирьох до тринадцяти видів аудиту, з них найчастіше – зовнішній і внутрішній аудит (сім з дев'яти авторів), далі аудит на підтвердження фінансової звітності та операційний (по шість разів), на відповідність вимогам (п'ять разів), обов'язковий та ініціативний (по 4 рази), а решта 20 видів аудиту автори назвали по одному чи два рази. З них лише державний, повторний, додатковий названо двома авторами. Відзначимо, що ми навели лише незначну частку видів аудиту, які описано в економічній літературі. Найчастіше для класифікації аудиту обираються такі критерії як обов'язковість проведення, об'єкти і суб'єкти аудиту, спосіб проведення, спосіб обробки даних, джерела інформації тощо.

Важливим завданням розробки науково обґрунтованої класифікації аудиту є визначення її принципів. Термін “принцип” у перекладі з латинської означає основа, засада. Під принципом розуміють основне, початкове положення будь-якої теорії або вчення. Принципом пізнання є вироблені історично узагальнені вимоги до пізнавального процесу, які дають йому певної спрямованості та вказують шлях руху до істини, але не саму істину¹¹⁰. Принцип – це щось початкове у пізнавальному процесі, коли немає ніякої уяви про об'єкт, або об'єкт не зрозумілий, коли щось задає поштовх до пізнавальної діяльності. Проте, виступаючи початковим компонентом пізнання, сам принцип є результатом численних актів пізнання, у яких він з'явився і відшліфований, як коштовний камінь річкою пізнання, усвідомлений людьми, і став ефективним інструментарієм пізнання. Ось філософський підхід, яким слід скористатися при визначенні сутності принципів класифікації аудиту.

Принципи створення будь-якої системи, як правило, є самоочевидними і детермінованими її внутрішніми зв'язками. Тобто зсередини кожна система виглядає несуперечливою, логічною, причинно-обумовленою, аргументованою. Тому не можна застосовувати внутрішню логіку однієї системи для критики іншої. Першим із принципів гносеології слід назвати принцип об'єктивності, тобто визнання об'єктивного існування дійсності як об'єкта пізнання. Це означає, що перш ніж ставити питання про можливість пізнання, треба з'ясувати питання про те, чи існує об'єкт пізнання. Важливо також знати, що в нашому знанні за змістом є об'єктивним, як можна обмежити суб'єктивні моменти у пізнавальній діяльності. Отже, важливим принципом класифікації аудиторського контролю є об'єктивність.

Другим слід назвати принцип пізнаванності, згідно з яким визнається, що людські знання в принципі здатні адекватно відображувати дійсність,

¹¹⁰ Арутюнов В.Х. Методологія соціально-економічного пізнання. Навч. посібник / В.Х. Арутюнов, В.М. Мішин, В.М. Свінціцький К.: КНЕУ, 2005. – С. 31

створювати за певними критеріями істинну картину цієї дійсності, що, з одного боку, процес пізнання в принципі не має межі, а з другого боку, він на кожному історичному етапі обмежений рівнем можливостей і потреб практики. Як відомо, питання про можливість пізнання світу є іншою стороною основного питання філософії — про відношення мислення до буття, свідомості до матерії, до природи. Існують філософські системи (гегельянство, діалектичний та історичний матеріалізм, герменевтика тощо), котрі вважають, що світ можна пізнати таким, яким він є, що в реальній дійсності нема нічого такого, чого б не міг би рано чи пізно збагнути розум людини. Напрям у філософії, що заперечує або піддає сумніву можливість пізнання природи, суспільства і самопізнання людини, називається агностицизмом (від грец. *ἀγνωστος* — незнаний). Твердження агностиків обґрунтовується, головним чином, посиленням на наявну різницю між тим, яким нам світ здається і яким він є насправді. До різних напрямів агностицизму належать кантіанство, екзистенціалізм, класичний позитивізм тощо. Хибність поглядів агностиків, підтвердження можливості правильного пізнання світу дає нам розвиток суспільної практики, науки, сам факт виживання людини.

Третім у цьому переліку слід назвати принцип практики, тобто не можна зрозуміти сутність пізнавальної діяльності, не з'ясувавши природи людської діяльності. Практика у зв'язку з цим принципом проголошується відправною точкою (джерелом), основою процесу, кінцевою метою (результатом) пізнання і найважливішим об'єктивним критерієм істинності. Варто відзначити, що у формах діяльного освоєння людиною світу практика включає в себе всю сукупність предметних форм діяльності людей — від економічного виробництва до виробництва матеріальної і духовної культури. Пізнання носить суспільний характер, який обумовлюється працею і мовою, відображає реальну дійсність не безпосередньо, а опосередковано — через матеріально-практичну діяльність. Практика породжує потребу в нових матеріалах, джерелах енергії та інше, що стимулює розвиток пізнання. Отже, історичний розвиток практики є рушійною силою пізнання.

Нарешті, слід назвати принцип активного відображення. Всезагальність відображення є властивістю матерії, що зумовлена універсальною взаємодією предметів і явищ. Відображення проявляється в якісно різних формах, кожна з яких відповідає певному ступеню організації й розвитку матерії. Є й інше розуміння цієї проблеми, коли до принципів включають причинність, цілісність, системність.

Загальні принципи класифікації аудиту повинні відповідати таким вимогам:

- об'єктивно відображати сутність явищ і реальних процесів (усунення суб'єктивізму);

- відповідати законам розвитку природи, суспільства і бізнесу (рух, протиріччя, зміни, розвиток тощо);
- визначати загальні положення, властиві організаціям різних типів і видів (врахування загальних рис, особливих та одиничних);
- бути визнаними суспільством (принципи повинні бути визнані науковим співтовариством);
- відповідати вимогам практики (мати практичну цінність).

Уважаємо, що класифікація аудиту повинна не бути громіздкою, однак в повній мірі розкривати внутрішній зв'язок і спосіб організації аудиторського контролю, взаємодію елементів, процесів, явищ між собою, і зовнішнім середовищем. Ми пропонуємо таку класифікацію аудиту(табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Класифікація аудиту

№ з/п	Критерії класифікації	Види аудиту	Характеристика
1.	Характер замовлення	обов'язковий аудит	означає законодавчо закріплену вимогу включення до складу річної фінансової звітності аудиторського висновку.
		ініціативний аудит	проводять за добровільним бажанням економічного суб'єкту (за рішенням зборів акціонерів, за бажанням одного із засновників, за рішенням керівництва тощо).
		аудит за дорученням державних органів	такий аудит можуть здійснювати як незалежні аудитори, так і аудитори державних контролюючих органів. Полягає у перевірці та аналізі діяльності, фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також інших суб'єктів господарювання, що отримують (отримували в період, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували у період, який перевіряється) державне чи комунальне майно.
2.	Організаційні взаємозв'язки контролюючого і підконтрольного об'єкта	зовнішній	проводиться спеціалізованими аудиторськими фірмами та незалежними аудиторами
		внутрішній	проводять спеціально створені підрозділи в системі управління підприємством.

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АУДИТУ В УКРАЇНІ

№ з/п	Критерії класифікації	Види аудиту	Характеристика
3.	Характер аудиторських послуг	аудит фінансової звітності	має на меті зробити висновки щодо цієї звітності. Такий аудит, як правило, складається з трьох частин: <ul style="list-style-type: none"> • оцінка регулярності зобов'язань, витрат та доходів; • оцінка правильності відображення фінансового менеджменту; • оцінка відповідності фінансової звітності регулюванням.
		операційний аудит	системний огляд діяльності підприємства у цілому або його підрозділів з метою визначення ефективності функціонування та можливостей покращення діяльності. Кінцевим результатом є рекомендації з вдосконалення методів і процедур функціонування підприємства.
		аудит ефективності	може бути визначений як оцінка менеджменту і функціонування підприємства, а також виконання роботи в контексті економічності, ефективності і результативності діяльності
		аудит на відповідність вимогам	призначений для визначення дотримання підприємством конкретних процедур, правил, регулятивів, які мають суттєвий вплив на результати діяльності підприємства.
		екологічний аудит	метою є визначення відповідності сучасної екологічної ситуації екологічним стандартам, які б забезпечували оптимальний стан довкілля та безпеку життєдіяльності людини.
4.	Обсяг спостереження, аналізу і перевірки діяльності	загальний	аудит фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ
		спеціальний	розрізняють банківський, страховий, аудит товарних і фондових бірж, інвестиційних фондів.
5.	Функції в управлінні фінансово-господарською діяльністю	запобіжний	має запобігати різного роду конфліктним ситуаціям у фінансово-господарській діяльності до виникнення їх, тобто на стадії підготовки технології виробництва, до проведення маркетингових операцій тощо.
		перманентний	метою є забезпечення менеджерів інформацією про відхилення виробничих процесів від заданих параметрів, фінансову стабільність у маркетинговій діяльності, конкурентоспроможність виготовлюваної продукції, робіт та послуг на внутрішньому і зарубіжному ринках.
		ретроспективний	здійснюється після виконання господарських операцій здебільшого за минулий рік.
		стратегічний	перевірка оптимальності стратегії і програми розвитку фірми відповідно до прогнозного маркетингового середовища та розробки рекомендацій щодо удосконалення їх.
6.	Спосіб проведення	рутинний	традиційний ручний аудит
		комп'ютеризований	використання комп'ютерів і сучасних інформаційних технологій для організації аудиторської діяльності, включаючи аудиторські перевірки фінансової звітності й підготовку аудиторського висновку, а також надання супутніх аудиту послуг

Критерій за характером замовлення застосовують, як правило, для зовнішнього аудиту.

Проведення обов'язково аудиту здійснюють у випадках:

1) підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності відкритих акціонерних товариств, підприємств – емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;

2) перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, відкритих акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

3) емітентів цінних паперів при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Проведення аудиту є обов'язковим також в інших випадках, передбачених законами України¹¹¹.

Обов'язковий аудит означає вимогу включення до складу річної фінансової звітності аудиторського висновку, що свідчить про правильність складання фінансової звітності та можливість прийняти рішення стосовно відносин з даним підприємством з мінімальним ризиком витрати капіталу.

Ініціативний аудит проводять за добровільним бажанням економічного суб'єкта (за рішенням зборів акціонерів, за бажанням одного із засновників, за рішенням керівництва тощо). Метою обов'язкового аудиту є підтвердження звітності, тоді як при ініціативному аудиті цілі визначають самі клієнти. Мета ініціативного аудиту формується залежно від ситуації на підприємстві, в результаті якої виникла необхідність в аудиті. Наприклад, бажання власників упевнитися в дотриманні їх інтересів адміністрацією, у правильності постановки та ведення обліку, дотримання законодавства або навпаки, що виникла недовіра між власниками і найманою адміністрацією, конфлікти між окремими керівниками, недосконалість системи організації обліку тощо. При ініціативному аудиті клієнт визначає об'єкт аудиту (може бути тільки один з розділів обліку, або певні факти, події, явища, процеси), аналіз фінансового стану, вибір найбільш доцільної облікової політики. При обов'язковому аудиті аудиторі (аудиторські фірми) зобов'язані всебічно вивчити систему організації обліку і складання звітності.

Аудит за дорученням державних органів не менш складний і відповідальний вид аудиту, який можуть здійснювати незалежні аудиторі чи ау-

¹¹¹ Закон України «Про аудиторську діяльність» N 3126-XII від 22.04.93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>

дитори державних контролюючих органів. В економічній літературі та законодавчих актах розглядають термін «державний аудит». Державний фінансовий аудит полягає у перевірці та аналізі діяльності, фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також інших суб'єктів господарювання, що отримують (отримували в період, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували у період, який перевіряється) державне чи комунальне майно. Під час державного аудиту обов'язковій оцінці підлягає рівень управління фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання, який полягає у підтвердженні¹¹²:

- дотримання вимог законодавства, актів і рішень органів управління та підприємств;
- достовірність даних обліку та фінансової звітності;
- раціональність використання капіталу та погашення зобов'язань;
- досягнення визначених цілей і завдань або набуття кращого досвіду діяльності інших підприємств з виконання показників економічності, продуктивності та результативності.

Особливе значення має поділ аудиту на внутрішній та зовнішній. Зміст зовнішнього і внутрішнього аудиту хоча й розкрито у багатьох працях вітчизняних і зарубіжних вчених, але належного обґрунтування з точки зору науки в них не наведено (Р. Адамс¹¹³, А. Аренс¹¹⁴, Фл. Дефиз, Г.Р. Дженик, М.В. О'Рейлли, М.Б. Хирш¹¹⁵, Ф.Ф. Бутинець¹¹⁶, В.Я. Савченко¹¹⁷, Шеремет А.Д., Суйц В.П.¹¹⁸).

Р. Адамс зазначає, що "для аудитора, який проводить згідно із законом зовнішній аудит, важливо дослідити роль, яку відіграє в організації

¹¹² Постанова КМ України "Питання проведення органами державної контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту» від 25.03.2006 р. № 361 Із змінами і доповненнями, внесеними від 29.11.2006 р. № 1673[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediapro.com.ua/documents/normativ/html.php?file=346>

¹¹³ Адамс Р. Основы аудита: Пер. с англ. / Под ред. Я.В.Соколова. – М.: Аудит. СНИТИ, 1995. – 393 с.

¹¹⁴ Аренс А. Аудит.; [пер. с англ.] / А. Аренс, Дж. Лобек; [гл. редактор серии проф. Я.В. Соколов] – М.: Финансы и статистика, 1995. – 558 с.

¹¹⁵ Аудит МОНТГОМЕРИ Р. / Фл. Дефиз, Г.Р. Дженик, М.В. О'Рейлли, М.Б. Хирш; [пер. с англ.]- под ред. Я. В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.

¹¹⁶ Бутинець Ф.Ф. Аудит: Підручник / Ф.Ф. Бутинець – [2-ге вид., перер. і доповн.] – Житомир: ПП. «Рута», 2002. – 672 с.

¹¹⁷ Савченко В.Я. Аудит: Навч. посібник [Текст] / В.Я. Савченко — К.: КНЕУ, 2002. — 322 с.

¹¹⁸ Шеремет А.Д. Аудит: Учебное пособие / А.Д. Шеремет, В.П. Суйц. – М.: ИНФРА, 1996. – С. 176.

внутрішній аудит з метою зменшення дублювання робіт. Це можливо незалежно від того, чи охоплює внутрішній аудит фінансову систему, чи контролює такі сфери, як управління руху товарно-матеріальних цінностей або фінансовий менеджмент"¹¹⁹. Порівняльну характеристику особливостей і відмінностей зовнішнього та внутрішнього аудиту подано у працях Ф.Ф.Бутинця, Б.Ф.Усача, відомих російських вчених А.Д. Шеремета і В.П. Суйца, проте теорії виділення цих видів аудиту поки що немає Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко¹²⁰, Усач Б.Ф.¹²¹, А.Д. Шеремет, В.П. Суйц¹²², як зазначають, що зовнішній аудит відрізняється від внутрішнього метою і завданнями, об'єктом дослідження, видом діяльності, організацією роботи, стосунками з керівництвом суб'єкта перевірки, кваліфікацією, організацією оплати праці аудиторів, відповідальністю, звітністю тощо, але сутність залишилася не розкритою, особливо проблема створення відділу внутрішнього аудиту та визначення кола його об'єктів.

Якщо зовнішній аудит проводиться спеціалізованими аудиторськими фірмами та незалежними аудиторами, то внутрішній – спеціально створеними підрозділами в системі управління підприємством – це квінтесенція поділу цих видів, яку декларують названі автори

Концепції внутрішнього аудиту почали формуватись при переході від підтверджуючого до системно – орієнтованого аудиту. Після 1949 року незалежні аудитори стали більше уваги приділяти системі внутрішнього контролю. Підрозділи внутрішнього аудиту створювали, як правило, у великих і складних підприємствах, які мають відокремлені структурні підрозділи. Їх завданням є контроль за дотриманням облікової політики всіма підрозділами підприємства, правильністю ведення обліку та складання звітності, ефективним використанням ресурсів, обґрунтування стратегії розвитку фінансової, інвестиційної політики.

Створення підрозділів внутрішнього аудиту пов'язане з посиленням функції контролю на підприємстві. Внутрішній аудит призваний сприяти створенню високоефективної системи обліку, яка включає в себе три підсистеми – фінансовий, управлінський, стратегічний облік, що підвищує довіру зі сторони зовнішніх аудиторів до звітності клієнта, оскільки така система обліку дає більший обсяг інформації у часовому і просторовому вимірах для розуміння специфіки діяльності підприємства.

¹¹⁹ Адамс Р. Основы аудита: Пер. с англ. / Под ред. Я.В.Соколова. – М.: Аудит. СНИТИ, 1995. – С. 7.

¹²⁰ Бутинець Ф.Ф., Малюга Н.М., Петренко Н.І. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Моногр. / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. — Житомир: ЖДТУ, 2004. — 564 с.

¹²¹ Усач Б.Ф. Аудит: Навч. пос. – К.: “Знання-Прес”, 2002. – 223 с.

¹²² Шеремет, А.Д. Аудит [Текст] / А.Д. Шеремет, В.П. Суйц. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2006. — 448 с.

Важливою є класифікація залежно від характеру аудиторських послуг. Зарубіжний досвід виділяє: фінансовий аудит, перевірку на відповідність, операційний аудит¹²³. Вітчизняні автори виділяють такі види як аудит підтвердження фінансової звітності, аудит на відповідність вимогам, аудит ефективності фінансово – господарської діяльності (В.Я. Савченко¹²⁴, Б.Ф. Усач¹²⁵), хоча це збіднює проблематику науки і практики. Крім того є поділ аудиту за об'єктами на: фінансовий аудит, аудит на відповідність, операційний аудит, аудит охорони довкілля¹²⁶. В економічній літературі окремо розглядають операційний аудит. Слід зазначити, що Е.А. Аренс і Дж. К. Лоббек поділяють управлінський (операційний) аудит на три види: функціональний, організаційний і спеціальний¹²⁷. Під функціональним аудитом ці вчені розуміють аудит окремих функцій постачання, виробництва, збуту або функції отримання і витрачання грошових коштів, здійснення грошових розрахунків тощо. У вітчизняній економічній літературі це називають процесами (циклами) господарської діяльності, але такий аудит практично не застосовують, а зводять його до тих тем, які розкриває фінансовий облік у навчальній літературі.

На основі проведених досліджень за характером аудиторських послуг доцільно виділити операційний аудит, аудит фінансової звітності, аудит ефективності, аудит на відповідність вимогам, екологічний аудит та інші, які виникають на запит практики. Такі види аудиту відповідають сучасним умовам діяльності та надання аудиторських послуг. З усіх видів аудиту найменше дослідженим є аудит ефективності. Для вивчення варіантів змісту аудиту ефективності, спочатку варто звернути увагу на те, як визначають цей аудит у теорії. Так Паркер зазначає, що власне аудит ефективності може бути визначений як оцінка менеджменту і функціонування організації, а також виконання роботи в контексті економічності, ефективності і результативності діяльності¹²⁸. Є.І. Іванова під аудитом ефективності розуміє системний, цілеспрямований, організований процес отримання й експертно-аналітичної оцінки об'єктивних даних про результативність, економічність і продуктивність економічної діяльності одиниці, в якій проходить аудит (органу державної влади, органу управління, суб'єкта го-

¹²³ Аудит МОНТГОМЕРИ Р. / Фл. Дефиз, Г.Р. Дженик, М.В. О'Рейлли, М.Б. Хирш; Пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.

¹²⁴ Савченко В.Я. Аудит: Навч. посібник / В.Я. Савченко — К.: КНЕУ, 2002. – 322 с.

¹²⁵ Усач Б.Ф. Аудит: Навч. посіб./ Б.Ф. Усач. – К.: “Знання-Прес”, 2002. – 223 с.

¹²⁶ Дорош Н.І. Аудит: Методологія і організація / Н.І. Дорош.– К.: Т-во ”Знання”, КОО, 2001. – С. 46.

¹²⁷ Аренс, А. Аудит: [пер. с англ.] / А. Аренс, Дж. Лобек ; [гл. редактор сериї проф. Я.В. Соколов] – М. : Финансы и статистика, 1995. – С. 540.

¹²⁸ Зубілевич С.Я. Голов С.Ф. Основи аудиту. / С. Зубілевич, С. Голов. – К.: Ділова Україна, 1996 р. – С. 23.

сподарювання, організації, групи організацій або програми діяльності) з метою встановлення рівня відповідності цих даних певним критеріям і на підставі цього висловити думку про ефективність діяльності або програми і дати рекомендації, спрямовані на поліпшення ефективності¹²⁹. Відповідно до Стандартів аудиту Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI), аудит ефективності займається перевіркою економічності (economy), ефективності (efficiency) і результативності (effectiveness) діяльності програми або організації.

Аудит ефективності у вітчизняній економічній літературі та законодавчих актах розглядають як підвид державного фінансового аудиту. Аудит ефективності є перевіркою діяльності органів державної влади і одержувачів державних коштів з метою визначення ефективності їх використання при виконанні покладених на них функцій та завдань. Аудит ефективності використання державних коштів включає такі елементи як: а) перевірку економічного використання організацією, державних коштів, витрачених на досягнення конкретних результатів її діяльності; б) перевірку продуктивності використання організацією трудових, фінансових та інших ресурсів, які витрачені у процесі виробничої й іншої діяльності, а також функціонування інформаційних систем і технологій; в) перевірку результативності діяльності організації з виконання нею завдань, досягнення фактичних результатів у порівнянні з плановими показниками з урахуванням обсягу виділених для цього ресурсів¹³⁰. Автор пропонує при аудиті звітності звертати увагу також на аудит ефективності, оскільки актуальними завданнями аудиторської фірми є оцінка ефективності діяльності підприємства, його структурних підрозділів, господарських процесів, використання ресурсів тощо. Дані такого аудиту потрібно наводити в конфіденційному звіті аудитора, адресованому керівнику підприємства.

За обсягом спостереження, аналізу і перевірки діяльності доцільно розглядати загальний і спеціальний аудит. До спеціального аудиту відносять аудит банківський і страховий, аудит товарних і фондових бірж, інвестиційних фондів. Коло об'єктів, які перевіряють за видами аудиту різноманітне, але найчастіше проводять страховий та банківський аудит. Група підприємств, виділених за принципом залучення чужих грошових коштів достатньо різноманітна, що вимагає додаткової спеціалізації аудиторських організацій, що пов'язано із специфічними знаннями законодавства і особливостей організації обліку в таких підприємствах. Найрізноманітніші об'єкти перевірок в загальному аудиті – від торговельних і виробничих пі-

¹²⁹ Иванова Е.И. Аудит эффективности в рыночной экономике / Е.И. Иванова. – М.: КНОРУС, 2009 г. – С. 20.

¹³⁰ Рябухин С. Аудит эффективности государственного сектора экономики. / С.Рябухин, С. Климантов. – М., 2006. – С. 24.

дприємств до найбільших корпорацій вимагають різних підходів до класифікації аудиту залежно від обсягу спостереження, аналізу і перевірки діяльності. Одні вважають її необхідною¹³¹, інші – відстоюють позицію, що методологія аудиту не пов'язана з галузевою специфікою підприємства, установи чи організації¹³². З цим не можна погодитися, бо кожний об'єкт аудиту є унікальним.

За функціями управління фінансово-господарською діяльністю аудит поділяють на запобіжний, перманентний, ретроспективний (післяопераційний) і стратегічний.

Запобіжний вид аудиту має передбачати різного роду конфліктні ситуації у фінансово-господарській діяльності ще до їх виникнення, тобто здійснюватись на стадії підготовки технології виробництва, до проведення маркетингових операцій тощо. Проводиться він здебільшого внутрішнім аудитом, який діє у структурі підприємства як спеціальний підрозділ або цими функціями наділено контрольно-ревізійний підрозділ.

Перманентний проводять безперервно у процесі фінансово-господарської діяльності підприємства, його метою є надання менеджерам інформації про відхилення у виробничих процесах від заданих параметрів, фінансову стабільність у маркетинговій діяльності, конкурентоспроможність виготовлюваної продукції, робіт та послуг на внутрішньому і зарубіжному ринках та ін. Перманентний аудит здійснюють внутрішні аудиторські підрозділи підприємства або зовнішні аудитори на договірних засадах.

Ретроспективний аудит здійснюють після закінчення виконання робіт, як правило, за минулий рік. Цей вид аудиту проводять внутрішні аудитори, або зовнішні аудиторські фірми.

Поділ аудиту за способами проведення на рутинний і комп'ютеризований має важливе значення в умовах швидкого розвитку сучасних інформаційних технологій та ускладнення середовища, в якому функціонує підприємство. Рутинний – це традиційний ручний аудит. У зв'язку із застосуванням обчислювальної техніки, комп'ютерних інформаційних мереж та систем у бізнесі й обліку, перед аудиторами постало завдання пристосування технології своєї роботи або навіть значної її зміни з використанням спеціальних методів і комп'ютерних програм. На жаль, незважаючи на беззаперечну актуальність проблем, пов'язаних із застосуванням комп'ютерів в аудиті, українські автори не приділяють їм належної уваги. Єдиною спеціалізованою працею з цих питань є монографія

¹³¹ Кулаковська Л.П. Основи аудиту: Навч. посіб. / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Пира. – Львів: “Новий світ”, 2002. – 504 с.

¹³² Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Монографія / Бутинець Ф.Ф., Малюга Н.М., Петренко Н.І.; За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. — Житомир: ЖДТУ, 2004. — 564 с.

Івахненко С. В.¹³³. При дослідженні комп'ютерного аудиту виділяють три аспекти:

- 1) використання комп'ютерів для організації роботи аудиторської фірми;
- 2) перевірка та оцінка комп'ютерних інформаційних систем;
- 3) використання комп'ютерів і програм як специфічних інструментів для проведення аудиту.

Проф. В.І. Подольський розглядає комп'ютерний аудит як використання комп'ютерів і сучасних інформаційних технологій для організації аудиторської діяльності, включаючи аудиторські перевірки фінансової звітності й підготовку аудиторського висновку, а також надання супутніх аудиту послуг¹³⁴. А С. Менсон та С. МакКартні під автоматизацією аудиту (audit automation) мають на увазі використання інформаційної технології в плануванні, контролі та документуванні аудиторської роботи¹³⁵:

- у плануванні: створення бюджетів часу та розподіл функцій між учасниками (creation of time budgets, allocation of staff to functions), розрахунок фінансових та статистичних показників при здійсненні аналітичних процедур (calculation of financial ratios for analytical review);
- у контролі: підготовка стандартної документації (standard documentation), підсумовування результатів (summary of results), складання блок-схем (flowcharting);
- у документуванні: облік часу та витрат в аудиторському проекті (recording of time and costs).

На основі викладеного можна зробити висновок про те, що всі види аудиту взаємопов'язані в єдину систему аудиторського контролю і спрямовані на вдосконалення підприємницької діяльності незалежно від форм власності і господарювання в умовах ринкових відносин. Разом з тим залишається і надалі актуальною проблема розробки класифікації видів аудиту для узагальнення в теорії та використання на практиці.

¹³³ Івахненко С.В. Комп'ютерний аудит: контрольні методики і технології. Наукове видання / С.В. Івахненко. – К.: Знання, 2005. – 286 с.

¹³⁴ Робертсон Дж.К. Аудит: [пер. с англ.] / Дж.К. Робертсон. – М.: КРМ и Контакт, 1993. – с. 12.

¹³⁵ Manson S., McCartney Sc., Sherer M. Audit Automation: Improving Auality or Keeping up Appearances? // Current issues in auditing. — 3 rd ed. — London: Paul Chapman Publishing Ltd, 1997. – 342 p.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЯ, ПРОБЛЕМИ, НАПРЯМИ ТА МЕТОДИКА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ АУДИТУ

3.1. Методологія аудиту

На відміну від практики, яка у більшості випадків досягає своєї мети на основі методу «проб» і «помилки», наука використовує закони мислення та методологію, як основні знаряддя для прирощення знань тієї чи іншої науки. Аудит, як наука, використовує певний набір методів, які дозволяють знайти оптимальний варіант для практичної діяльності.

«Що таке методологія аудиту?» Здавалося би, що всім ученим це зрозуміло, оскільки в кожній дисертації – як кандидатській, так і докторській, йдеться про методологічні основи дослідження обраної теми. Насправді ж, в основному, все зводиться, у кращому випадку, до використання методів, а в гіршому – до методики, організації і технології вивчення того чи іншого аспекту дослідження. Науковці в галузі економіки досить часто проявляють, на диво, малу обізнаність, а іноді й абсолютну непроінформованість про науку «аудит» взагалі та про її методологію зокрема.

Методологічний арсенал сучасного аудиту, незбагачений новими парадигмами, концептами, світоглядними універсальностями, теорією систем, інформатикою тощо не відповідає вимогам часу і є гальмом, що перешкоджає розвитку науки, оскільки сучасний рівень економіки вимагає адекватних методів дослідження, використання яких дало би можливість аналізувати об'єкти аудиту складної природи.

Через відсутність розвиненої теорії аудиту, нерозуміння вченими суті і значення поняття «методологія аудиту», коли за нашими оцінками у 90 відсотків літературних джерел термін «методологія» вживають як «красне» слівце для назв розділів, позначень питань у монографіях та наукових виданнях, без відповідного цьому терміну глибокого наукового змісту і розкриття сутності науки, підміняючи її описом практичної діяльності аудиторів.

Успішне вирішення питання про сучасну методологію аудиту повинно передбачати, насамперед, розвиток категоріального апарату науки, поглиблення методології, дослідження протиріч між «старим» і «новим», в'яснення того, чим обумовлені зміни, наскільки логічна наукова конструкція сучасного аудиту, взаємозв'язки між його елементами, розмежування проблем методики і методології, непротирічливість внутрішнього змісту системи аудиту.

У вченні про методологію аудиту дослідники повинні зосереджувати свою увагу на аналізі теоретичних аспектів і моделей аудиту, їх адекват-

ності умовам економіки з точки зору процедур формування свідчень, корисності для управління, підвищення культури аудитора, інтелектуальності аудиту, його послуг тощо. Загроза порушень застарілих стереотипів щодо незмінності прийнятних постулатів і стандартів аудиту була та зостається однією з причин, що викликає прийняте в науці вузьке трактування методології і зумовлює службове, прикладне її розуміння, а не розкриття поняттєвого апарату та в подальшому, розробки креативних методик для практики.

Розвиток аудиту, як науки і професійної підприємницької діяльності, пов'язаний, без сумніву, з подальшим ускладненням і зміцненням ринкових відносин, інтеграцією України в світову економіку і активним залученням іноземного капіталу, створенням підприємств різних форм власності та організаційно-правових форм, закономірним процесом ускладнення середовища, в якому функціонують підприємства. Затребуваність облікової інформації про майновий і фінансовий стан українських і зарубіжних партнерів, з точки зору її достовірності, визначила прискорений розвиток аудиторських організацій та їх пропозицій з надання аудиторських послуг з боку зарубіжних аудиторських фірм, оскільки вітчизняна практика викликає недовіру в іноземців і тому зарубіжні фірми достатньо швидко заступали спільні з українським персоналом аудиторські організації на території України. Симптоматичним видається й те, що практичні дії з аудиту істотно випереджають формування нормативно-правового регулювання аудиторської діяльності та її теоретико-методологічних основ.

Необхідність теоретико-методологічного осмислення аудиту стала очевидною вже на початку 90-х років ХХ ст., що й викликало прискорення підготовки нормативних документів, які регулюють аудиторську діяльність. Проте, вимоги до регламентації порядку проведення аудиту, організації діяльності аудиторських організацій та їх взаємозв'язку з клієнтами, висунули на перший план організаційні й методичні питання, яким і присвячувалася основна частина наукових робіт з аудиту в Україні, а питання теоретико-методологічного характеру розроблялися надто повільно.

Проблема повільного формування теорії аудиту має свої історичні причини. Для зрозуміння їхньої сутності та походження доцільно розглянути глибинні визначення, що стосуються методології науки взагалі, а потім зосереджувати увагу на аудиті, як конкретній економічній науці.

Методологія взагалі довгий час розглядалася дослівно лише як вчення про методи діяльності. «Методологія (від «метод» і «логія») – вчення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності»¹³⁶.

¹³⁶ Велика Радянська Енциклопедія. 3-е видання. – М.: Радянська Енциклопедія, 1968-1979. – С. 39.

«Методологія – система принципів і способів організації й побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему»¹³⁷.

Таке вузьке і вульгарне трактування методології зустрічається і понині: «Поняття «методологія» має два основні значення: система певних способів і прийомів, вживаних в тій або іншій сфері діяльності (у науці, політиці, мистецтві і тому подібне); вчення про цю систему, загальна теорія методу, теорія у дії»¹³⁸.

Подібне розуміння методології обмежувало її предмет аналізом методів (починаючи з Р. Декарта¹³⁹). Таке розуміння методології мало свої історичні підстави. В умовах класового суспільства існував поділ праці на працю розумову і фізичну (за К.Марксом). В таких умовах відносно невелика група людей «розумової праці» задавала цілі діяльності, а решта трудящих «фізичної праці» повинні були ці цілі виконувати, реалізовувати. Так склалася класична для того часу психологічна схема діяльності: мета – мотив – спосіб – результат. Мета задавалася людині як би «ззовні» – учневі в школі вчителем, робітникові на заводі начальником та ін. Мотив або «нав'язувався» людині ззовні, або він його повинен був сам собі сформулювати (наприклад, мотив – заробити гроші, щоб прогодувати себе і свою сім'ю). І, таким чином, для більшої частини людей для вільного прояву своїх сил, для творчості залишався тільки один **спосіб**: синонім – **метод** (докладніше це явище і його наслідки досліджуються Новиковим А.М.¹⁴⁰).

В радянські часи методологія як така, в першу чергу методологія науки, почала оформлятися лише в 60-і – 70-і роки ХХ століття. До цього, та і в ті часи, уважалася, що вся методологія знаходиться в межах марксистсько-ленінського вчення, і всякі розмови про які-небудь ще «методології» шкідливі і небезпечні. Звідси й походить існуюче вузьке розуміння методології, яке зберігається до цього часу.

Дійсно, у філософському словнику 1972 року видання читаємо: «Методологія це – 1) сукупність прийомів дослідження, вживаних в якій-небудь науці; 2) вчення про метод пізнання і перетворення світу»¹⁴¹.

Методологія, в прикладному сенсі, – це система (комплекс, взаємозв'язана сукупність) принципів і підходів дослідницької діяльності, на які

¹³⁷ Філософський енциклопедичний словник. / Гол. Редакція: Л. Ф. Іллічов, П. Н. Федосьєв, С. М. Ковальов, В. Г. Панов. – М.: Сов. Енциклопедія, 1983. С. 436

¹³⁸ Основы философии науки: Учебное пособие для аспирантов / В.П. Кохановский и др. – Изд. 6-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – С. 502.

¹³⁹ Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскать истину в науках. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.ukrweb.net/books/dekar01/index.html>

¹⁴⁰ Новиков А.М. Российское образование в новой эпохе: Парадоксы наследия; векторы развития / А.М. Новиков. – М.: Эгвес, 2000.

¹⁴¹ Философский словарь. Под ред. М.М. Розенталя. Изд. третье. – М.: Изд-во политической литературы, 1975. – С. 281

спирається дослідник (учений) в ході отримання і розробки знань в рамках конкретної дисципліни: фізиці, хімії, біології, інформатиці та інших науках¹⁴².

Крім того, у фізико-математичних і технічних науках поширене спрощене трактування поняття «методологія», коли під методологією почали розуміти або лише загальний підхід до вирішення завдань того чи іншого класу, або плутати методологію з *методикою* – послідовністю дій з досягнення необхідного результату¹⁴³. Це й же недолік перенесено на економічні науки, в тому числі й на аудит.

Наведені трактування методології мали право на існування, хоча вони надто вузькі і не відображають складності процесу дослідження, проте вони взяті за основу методології аудиту у «вузькому розумінні».

Часто під методологією аудиту розуміють простий перелік послідовності дій, перелік документів чи даних для перевірки і формалізацію висновків (результатів), який би був кимсь затверджений, що є історичним синдромом колишньої монополії інструкцій КРУ¹⁴⁴.

З цього приводу потрібно зазначити, що методологія не може бути простою сумою окремих методів, їх "механічною єдністю". А. Ейнштейн свого часу стверджував, що "... не існує методу, який можна було б вивчити і систематично застосовувати для досягнення мети. Дослідник повинен узнати у природи чітко сформульовані загальні принципи, що відображають загальні риси сукупності множини експериментальне встановлених фактів"¹⁴⁵. Методологія – складна, динамічна, цілісна субординована система способів, прийомів, принципів різних рівнів, сфери дії, спрямованості, евристичних можливостей, змісту, структур та ін.¹⁴⁶.

По відношенню до аудиту дещо в іншому ракурсі поняття методології аудиту розглядає проф. В.С. Рудницький виділяючи «адитивний» і «процедурний» підходи до визначення методів фінансового обліку й аудиту¹⁴⁷.

При цьому адитивний підхід передбачає розгляд системи методів і прийомів, а процедурний доповнюється механізмом дії та послідовністю певних видів робіт з аудиту.

¹⁴² Методология науки. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0>.

¹⁴³ Арчибальд Р.С. Управление высокотехнологичными программами и проектами / Р.С. Арчибальд. – М.: ДМК Пресс, 2010. – 464 с.

¹⁴⁴ Редько О.Ю. Перспективи розвитку національного аудиту в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSU/2008_10_2/redko.pdf

¹⁴⁵ Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое / В.Гейзенберг. – М., 1989. – С. 5-6

¹⁴⁶ Кохановский В.П. Философия для аспирантов: Учеб. Пособие / Кохановский В.П., Золотухина Е.В., Лешкевич Т.Г., Фатхи Т.Б. – Ростов на Дону: "Феникс", 2003.- с. 319

¹⁴⁷ Рудницький В. С. Внутрішній аудит : методологія, організація : [монографія] / В. С. Рудницький. – Тернопіль : Екон.думка, 2000. – С. 31

З цього короткого огляду видно, що автори не розібралися в сутності методології, як збірного поняття про сукупність методів, та й у методах також, оскільки метод тут же перетворюється на невизначенні в науковому світі «способи» і «прийоми». Що воно таке і чому вживається як синоніми методів залишається загадкою.

Окремі вітчизняні вчені застосовують елементи процедурного підходу до методології контролю у працях з аудиту (В.С. Рудницький¹⁴⁸, О.А. Петрик¹⁴⁹, О.Ю. Редько¹⁵⁰, В.С. Рудницький¹⁵¹). Що ж стосується зарубіжних дослідників, то адитивного підходу до методології аудиту вони не застосовують взагалі, а концентрують увагу виключно на процедурному підході досліджень аудиту.

Відмінності в базовій парадигмі аудиту вітчизняних та зарубіжних учених можна пояснити різним ступенем розуміння положень логіки при вирішенні наукових проблем. Так, у посібнику з діалектичної логіки, опублікованому ще в 1958 році в СРСР, виділено вісім її категорій: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, аналогія, моделювання, експеримент. У посібнику з логіки, виданому у 1950 році у США, представлено вісім етапів наукового мислення: 1) розгляд попередніх даних, які висвітлюють проблему; 2) формулювання проблеми; 3) огляд фактів, дотичних до проблеми; 4) використання попереднього знання; 5) формулювання гіпотези; 6) розробка та деталізація гіпотези; 7) тестування гіпотези; 8) висновок: гіпотезу підтверджено або не підтверджено (В.С. Библер¹⁵², Lionel Ruby¹⁵³).

Так, американський дослідник Ф. Валадж зазначає, що «процес аудиту може бути зіставлений з емпіричним науковим циклом»¹⁵⁴. Емпіричний науковий цикл – це систематичний процес експериментування, що складається з постановки проблеми, дослідження та формування плану для її емпіричного вивчення. З цим погоджуються автори зі США та Нідерландів, які зазначають: «Хоча численні судження, зроблені протягом аудиту фі-

¹⁴⁸ Рудницький В.С. Внутрішній аудит: методологія, організація: [монографія] / В.С. Рудницький. – Тернопіль: Екон.думка, 2000. – 104 с.

¹⁴⁹ Петрик О.А. Аудит: методологія і організація: [монографія] / О.А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2003. – 260 с.

¹⁵⁰ Редько О.Ю. Аудит в Україні: Морфологія: [монографія] / О.Ю. Редько. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. – 493 с.

¹⁵¹ Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту: [монографія] / В.С. Рудницький. – Тернопіль: Екон. думка, 1998. – 191 с.

¹⁵² Библер В.С. О системе категорий диалектической логики / В.С. Библер. – Сталинабад, 1958. – 157 с.

¹⁵³ Ruby, L. Logic : An Introduction / Lionel Ruby. – New York : J. B. Lippincott Company, 1950. – 496 p.

¹⁵⁴ Wallage Ph. Internationalizing audit : a study of audit approaches in the Netherlands / Philip Wallage // European Accounting Review. – 1993. – No. 3. – P. 555–578.

нансової звітності (щодо підходів, вибірок, ризику тощо), перетворюють його радше на мистецтво, ніж науку, процес аудиту є систематичним»¹⁵⁵.

Процес аудиторської перевірки починається із запиту клієнта, визначення плану дій і перевірки фактів, а завершується висновком аудитора.

Українські дослідники або застосовують процедурний підхід взятий у своїх зарубіжних колег або намагаються створити певні комбіновані системи методологій. Заздалегідь зазначимо, що у працях вітчизняних учених терміни «метод», «методика», «спосіб», «прийом», «процедура» здебільшого вжито як синоніми, хоча з цим не можна погодитися, оскільки ці терміни відносяться до різного класу наукового апарату, а «спосіб» і «прийом» взяті із побутового вжитку, оскільки ніким вони не визначені в науковому сенсі.

Так, проф. О.Ю. Редько вказує на те, що методи контролю реалізують через процедури контролю, до яких відносить: спостереження (суцільне або вибіркове); підрахунки; перерахунки (повторний перерахунок); моделювання (процедура алгоритмізації отримання результату, контрольні заміри, закладки сировини тощо); запит; підтвердження; аналітичні процедури; тестування (опитування)¹⁵⁶. В цілому з цим можна погодитися, лише потрібно доповнити, що окремі з них відносять до загальнонаукових методів контролю, які притаманні для будь-якої науки, а інші – пов'язані з методами проведення аудиторських перевірок або методами організації контролю, що поглиблює розуміння методології.

Проф. О.А. Петрик вибудовує ієрархію понять стосовно методів аудиту поєднуючи, по суті, дві наукові парадигми – господарського контролю та аудиту: методи (методичні прийоми) – прийоми аудиторської перевірки – аудиторські процедури¹⁵⁷. Зауваження стосується лише змішування понять «метод» і «прийоми». Слово «прийоми» не має наукового обґрунтування, а тому не проясняє, а затуманює розуміння сутності процесу дослідження (примітка редактора). Цілком слушним є те, що аудит у його строго науковому розумінні є розділом науки про господарський контроль, а методи аудиту є підмножиною її методів. Проф. О.А. Петрик та Білуха М.Т. виділяють в аудиті специфічні методи: спостереження та огляд, опитування, інспекцію, оцінку, запит (підтвердження), аналітичний огляд, узагальнення, хоча це далеко неповний список методів дослідження.

Проф. В.С. Рудницький досліджуючи аудит, як науку також ототожнює методи аудиту з його методичними прийомами¹⁵⁸. Метод аудиту він

¹⁵⁵ Hayes R. Principles of auditing: an international perspective / Rick Hayes, Arnold Schilder, Roger Dassen, Philip Wallage. – 2nd ed. – McGraw-Hill, London, 2005. – С. 23.

¹⁵⁶ Редько О. Ю. Аудит в Україні : Морфологія : [монографія] / О. Ю. Редько. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. – С. 12

¹⁵⁷ Петрик О.А. Аудит: методологія і організація : [монографія] / О.А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 141–142

¹⁵⁸ Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту: [монографія] / В.С. Рудницький. – Тернопіль: Екон. думка, 1998. – С. 32

характеризує як сукупність його методичних прийомів. З цього виходить, що метод – це сукупність прийомів, а що ж все-таки означає «прийом»? І чому треба робити підміну методів якимись «прийомами»? Г.М. Давидов також характеризує метод аудиту як сукупність прийомів, способів, правил, «які дають можливість сформулювати позитивне судження аудитора, яке містить у собі як його позитивне уявлення про стан об'єкта, що перебуває в сфері аудиторської оцінки, і правильність дій об'єкта аудиту першого рівня, дослідити об'єкти аудиту»¹⁵⁹. В даному випадку не можна погодитися з тим, що мету аудиту тут визначено як формування саме «позитивного» судження, тобто дещо упереджено, оскільки може бути й «негативне» судження.

Загалом єдиного тлумачення щодо методів контролю та аудиту в українській науці немає, оскільки питання методології на високому науковому рівні фахівці не досліджують. Помітні протиріччя між загальними методичними прийомами (статикою контролю) та процедурами (динамікою здійснення контролю). Спільною рисою підходів різних авторів є те, що метод контролю вважають сумою методичних прийомів, які, у свою чергу, використовують залежно від конкретних об'єктів та господарських ситуацій. Однак методологічної структури, яка пояснювала би принципи застосування конкретних методів, вироблено не було. Якщо виникає необхідність підмінити методи науки прийомами, то логічно в цій «боговибраній» науці про аудит не потрібно вживати таке важке для розуміння слово «метод».

Уявлення про методологію, як про сукупність методів, або ж етимологічне тлумачення її як науки про методи, виявили свою обмеженість і потребують спеціального дослідження. А якщо методологія це сукупність способів і прийомів, то це нова течія в методології науки, що вимагає адекватної назви – «способологія», «прийомологія».

Методологію завжди цікавить не безпосереднє відношення суб'єкта до об'єктивної реальності (середовища контролю), а до теоретичної конструкції науки, що відображає сутність аудиту в суспільстві. Тому не сама перевірка, а теорія про цю перевірку повинна бути об'єктом дослідження методології аудиту. Методологія прагне дати відповідь не на те, «що є цей об'єкт, а як він є?» Ще І. Кант запитував, як можлива математика? Як можливе природознавство? Що і чого необхідно взяти і як їх застосовувати, щоб виникла теорія математики, природознавства чи аудиту? Тут недопустимо видавати за теорію аудиту примітивний тривіальний набір окремих фрагментарних, малопов'язаних між собою і не аргументованих визначень, типу «аудит – це експертиза», або «аудит – це надання впевненості» тощо,

¹⁵⁹ Давидов Г. М. Аудит: теорія і практика: Монографія / Г. М. Давидов. – Кіровоград: Імекс-ЛТД. – 2006. – С. 265

навіть якщо вона взята із міжнародних стандартів аудиту чи визначень відомих аудиторознавців. Національним банком України свого часу було запущено в обіг загадковий в усіх вимірах термін "міжнародний аудит", хоча, наприклад, у США, Великій Британії або Франції нікому і на думку не спаде вимагати "міжнародного аудиту". На жаль, така некоректна термінологія інколи проникає і в тексти рішень органів виконавчої влади, що не може не ввести в оману пересічних аудиторів та їх замовників в Україні. Змістовний аналіз праць з аудиту показав, що в науковому середовищі погляди на визначення поняття «аудит» найрізноманітніші, що свідчить про нерозвиненість науки. Саме поняття «аудит» починає поступово розмиватися та переноситися на будь-яку перевірку (про це детально досліджувалося автором у питанні ...), що гальмує процес розвитку системи незалежного аудиту і заплутує користувачів аудиторських послуг.

Відсутність структурованої теорії аудиту гальмує розвиток його методології, оскільки її призначення полягає у вивченні, осмисленні принципів, процедур, правил функціонування комплексу явищ і процесів, що належать до інструментальної сфери теорії, дослідженні сукупності пізнавальних засобів, тенденцій, законів і закономірностей розвитку об'єктивних характеристик та властивостей та особливостей аудиторського контролю, який відіграє істотну роль в управлінні державою.

Розвиток суспільства, науки, економіки висуває нові вимоги до формування поняття «методологія». Людство перейшло в нову постіндустріальну епоху свого розвитку, що супроводжується такими явищами як інформатизація суспільства, глобалізація економіки, зміна ролі науки в суспільстві тощо.

Останніми роками серед програмістів поширений термін «методологія» в новому «звучанні». Під методологією програмісти почали розуміти той або інший тип стратегії, тобто той або інший загальний метод створення комп'ютерних програм (Р.С. Арчибальд¹⁶⁰, Р. Фатрелл, Д. Шафер, Л. Шафер¹⁶¹).

Варто підтримати точку зору Новікова А.М. і Новікова Д.А., які стверджують, що «методологію слід розглядати як вчення про організацію діяльності». Тоді, природно, необхідно розглянути зміст поняття «організація». Відповідно до визначення, наведеного у філософському енциклопедичному словнику, **організація** – 1) внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії більш менш диференційованих і автономних частин цілого, що обумовлено структурою цілого; 2) сукупність процесів або дій, які

¹⁶⁰ Арчибальд Р.С. Управление высокотехнологичными программами и проектами / Рассел Д. Арчибальд; Пер с англ. Мамонтова Е. В. Под. ред. Бажанова А. Д., Арестьяева А. О.: 3-е изд., перероб и доп. – М.: Компания АйТи; ДМК Пресс, 2010. 464 с.

¹⁶¹ Фатрелл Р. Управление программными проектами. Достижение оптимального качества при минимуме затрат / Фатрелл Р., Шафер Д., Шафер Л. – М.: Издательство: Вильямс, 2003.

ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; 3) об'єднання людей, що спільно реалізують деяку програму або мету і діють на основі певних процедур і правил.

Отже, опираючись на такий сучасний підхід до визначення поняття методології в цілому, варто розглядати і формувати методологію аудиту.

Методологія розглядає **організацію діяльності**. В свою чергу, організувати діяльність означає упорядкувати її в цілісну систему з визначеними характеристиками, **логічною структурою** і процесом її здійснення – **просторовою структурою** (виходячи з пари категорій діалектики «історичне (просторове) і логічне»).

На таких похідних можна запропонувати таку структуру методології аудиту:

Основа методології (сукупність принципів діалектики та теорії пізнання).

Базові категорії (суттєвість, аудиторський ризик, аудиторська вибірка, судження аудитора, аудиторські докази тощо).

I. Блок. Характеристики діяльності та базові посилки:

- 1.1. Особливі характеристики аудиту (незалежність, підприємницька діяльність.);
- 1.2. Принципи (етичні, організаційні, методологічні);
- 1.3. Норми діяльності (міжнародні стандарти аудиту, національні нормативи, етичні норми);

II. Блок. Логічна структура:

- 2.1. Суб'єкт і його форми (приватні підприємці, малі підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, публічні акціонерні товариства);
- 2.2. Предмет та об'єкт;
- 2.3. Засоби здійснення (аудит, аудиторські послуги);
- 2.4. Види діяльності (види аудиту і аудиторських послуг);
- 2.5. Методи (загальнонаукові, притаманні фінансово-господарському контролю, специфічні);
- 2.6. Результат (висновок, звіт);

III. Блок. Просторова структура:

- 3.1. Історичні фази (підтверджуючий аудит, системно-орієнтований аудит, аудит зон ризику);
- 3.2. Етапи діяльності (підготовчий, основний, заключний).

Формальну структуру методології аудиту можна показати на схемі (рис. 3.1.).

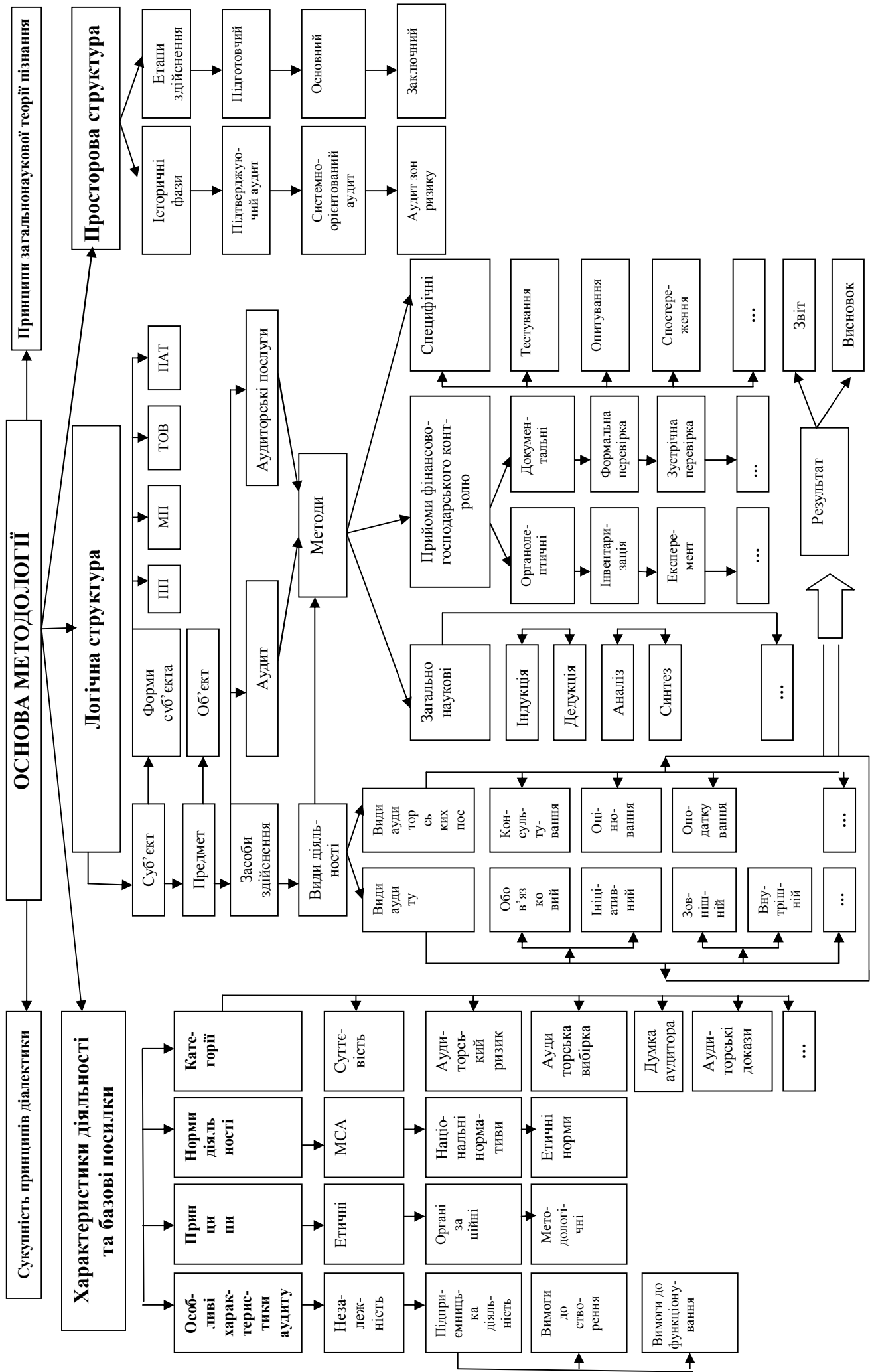

Рис. 3.1. СХЕМА СТРУКТУРИ МЕТОДОЛОГІЇ АУДИТУ

Таке розуміння методології аудиту дозволить:

- з єдиних позицій і в єдиній логіці узагальнити наявні в літературі підходи та трактування поняття «методологія аудиту»;
- вийти за рамки «вузького» трактування «методології аудиту», у більшості випадків, або відсікти від неї зайві нашарування;
- знайти загальну логіку для розвитку в майбутньому поняття «методологія аудиту» в зв'язку із появою нових видів аудиту та аудиторських послуг («**due diligence**»).

Завданням методології будь-якої науки є не розробка різноманітних технічних процедур, які застосовуються в тих чи інших конкретних науках, а вирішення принципів гносеологічних питань, пов'язаних із загальним характером наукового пізнання в цілому, її призначення – зрозуміти загальні закономірності і специфічні особливості наукового пізнання як складного діалектичного процесу, що здійснюється в різноманітних, але взаємопов'язаних формах, за допомогою протилежних, але діалектично доповнюючих один одного методів¹⁶². Отже, дослідимо детальніше питання методології аудиту виходячи із запропонованої нами **структури її побудови**.

Основа методології аудиту базується на сукупності принципів діалектики, а також загальнонаукової теорії пізнання, які досліджують закони розвитку наукового знання в цілому. Вони є основою багатьох наук і аудиту в тому числі.

Загальнонаукові методи (підходи) дослідження, отримали широкий розвиток і застосування в аудиті на початку ХХІ ст. Вони виступають як своєрідна проміжна методологія між філософією та фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. До загальнонаукових найчастіше зараховують такі теоретичні конструкції, як інформація, модель, ізоморфізм, структура, функція, система, елемент, оптимальність й інші. Вони поєднують і з'єднують за змістом окремі властивості, ознаки, поняття, філософські категорії, а також можливість (на відміну від останніх) формалізації, уточнення засобами математичної теорії.

До цих методів належать системний, структурно-функціональний, кібернетичний, імовірності та моделювання, формалізація тощо, їхня роль полягає в тому, що внаслідок свого "посередницького" характеру вони формують взаємозв'язок філософських та спеціально-наукових методів.

Щодо категорій аудиту, то це найбільш загальні ключові поняття даної науки, її базові концепції, які визначають логіку організації аудиту та використання його прикладних методів на практиці. Найбільш детально і аргументовано досліджено категорії аудиту в монографії Миронової О. О. «Аудит: теорія і методологія». Вона виділяє такі основні категорії аудиту:

¹⁶² Фінанси підприємств: Підручник / За ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 1998.- с. 98 с.

суттєвість, аудиторський ризик, аудиторська вибірка, судження аудитора. Ми цілком погоджуємося з наведеною О.О. Мироною категоріальністю в аудиті, але, на нашу думку, її варто було б доповнити такою важливою категорією як аудиторські докази.

Безпосередньо основою методології аудиту є його постулати. Постулати – найбільш загальні базові положення, очевидність яких не вимагає доведень. У 1961 році Р.К. Маутц і Г.А. Шараф сформулювали вісім постулатів аудиту¹⁶³, а згодом Т. Лі¹⁶⁴, і Д. Робертсон їх доповнили¹⁶⁵. В публікаціях зарубіжних авторів з аудиту переважає серія постулатів Маутца і Шарафа, а саме:

1. Фінансова звітність і фінансові показники мають бути перевірені.
2. Конфлікт інтересів аудитора і адміністрації не є неминучим.
3. Фінансова звітність та інша інформація, яка підлягає перевірці, не містять обумовлених таємною змовою чи інших незвичних викривлень.
4. Задовільна система внутрішнього контролю усуває можливість невідповідностей (порушень правил роботи).
5. Постійне дотримання загальноприйнятих принципів обліку дає змогу мати об'єктивне уявлення про фінансовий стан і результати господарської діяльності.
6. Те, що було справедливим для підприємства в минулому, буде справедливим і в майбутньому, якщо немає доказу протилежного.
7. Коли перевірка фінансової інформації виконується з метою висловлення незалежної думки, то діяльність аудитора регламентується тільки його повноваженнями.
8. Професійний статус незалежного аудитора адекватний його професійним обов'язкам.

У 1985 р. Робертсон, зазначивши, що постулати Маутца і Шарафа, виступають основою для подальших досліджень теорії аудиту, ввів новий постулат. Його суть така: "Інформація, що підлягала перевірці, більш корисна, ніж та, що їй не підлягала". Цей постулат підтверджує прямий взаємозв'язок між теорією агентів і теорією аудиту. Наведені постулати пройшли теоретичну перевірку й знайшли підтвердження в практиці аудиту.

Проф. Дорош Н.І. у продовження теорії аудиту пропонує ввести такий постулат: «релевантність, надійність і достатність аудиторських свідчень залежать від обсягу перевіреної інформації і від готовності адміністрації пі-

¹⁶³ Mautz K., Sharaf H. The philosophy of auditing. – American Accounting Association, 1993. – 299 p.

¹⁶⁴ Lee I. Corporate audit theory. – London: Chapman and Hall, 1993. – 206 p.

¹⁶⁵ Робертсон Дж. Аудит / Пер. с англ. – М.: КРМГ: Аудиторская фирма «Контакт», 1993. – 496 с.

дприємства організувати ефективну систему внутрішнього контролю»¹⁶⁶. Цей постулат заглиблює теорію аудиту в рішення практичних аудиторських завдань. Крім цього, він продовжує теоретичні посилки четвертого постулату й ув'язує їх з практичною реалізацією аудиторських послуг.

Проф. Я. В. Соколов запропонував свою інтерпретацію аудиторських постулатів з урахуванням практики розвитку аудиторського контролю в країнах постсоціалістичної економіки, економіки переходу до ринкових відносин¹⁶⁷.

Усі запропоновані постулати, які обумовлюють філософію аудиту, в основному ставлять два завдання: пояснити, чому необхідний аудит, і довести, що при дотриманні певних умов аудиторська перевірка може дати об'єктивне уявлення про фінансовий стан (фінансову інформацію) підприємства.

Крім того, основу методології аудиту складають етичні принципи, які затверджені Кодексом етики професійних бухгалтерів¹⁶⁸.

Аудиторська діяльність має свої, притаманні тільки їй, особливості. По-перше, це підхід до її організації. У всіх країнах це підприємницька діяльність. По-друге, існують спеціальні вимоги до створення і функціонування аудиторських фірм, зміст яких відрізняється від країни до країни. Так, в Україні до них відносять:

1. Статутний капітал не аудиторів в загальній сумі не повинен перевищувати 30 %.
2. У фірмі має працювати хоча б один сертифікований аудитор.
3. Керувати фірмою повинен тільки аудитор.

У Росії вимоги до аудиторських фірм передбачають:

1. Заборону створювати фірми у вигляді відкритих акціонерних товариств.
2. Не менше 50 % кадрового складу обов'язково повинні бути громадянами Росії.
3. Якщо керівник – іноземець, то кількість кадрових аудиторів – громадян РФ становить не менше ніж 75 %.
4. У штаті аудиторської фірми повинно бути не менше п'яти аудиторів.

У США до аудиторських фірм ставлять вимоги:

1. Власники фірми зобов'язані мати практичний досвід роботи в аудиті;

¹⁶⁶ Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація / Н.І. Дорош. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – С. 23.

¹⁶⁷ Соколов Я.В. Десять постулатов аудита / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. – 1993. – №11. – с. 36 – 38.

¹⁶⁸ Кодекс етики професійних бухгалтерів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/dokument/8/073/06.pdf>.

2. Фірмою може керувати тільки один з її власників або директорів;

3. Акції фірми мають належати або передаватися у власність лише аудиторам;

4. Якщо працівники фірми не отримали сертифікати, то вони не мають права зайняти керівні посади, до повноважень яких входить вирішення професійних проблем;

5. Усі працівники фірми зобов'язані дотримуватися норм поведінки, встановлених Американським інститутом дипломованих громадських аудиторів (АІСРА).

По-третє, за чинним законодавством аудиторська фірма має право займатися виключно аудитом і наданням аудиторських послуг (інші види діяльності заборонені).

Слід зазначити, що впровадження аудиту в сферу підприємницької діяльності має в цілому для держави істотні переваги порівняно з іншими формами фінансово-господарського контролю, зокрема:

- значна економія державних коштів (на відміну від тих, які витрачаються на утримання контрольно-ревізійного апарату);
- надходження додаткових коштів до бюджету за рахунок сплати аудиторськими фірмами (аудиторами-підприємцями) податків;
- незалежність, конкурентна боротьба, професіоналізм аудиторів, що сприяє підвищенню якості роботи;
- можливість вибору аудитора замовником тощо.

Основною особливістю аудиторської діяльності є її незалежність від державних структур, які наділені контрольними функціями.

Однак, слід зазначити, що впровадження в систему контролю незалежного аудиту в Україні, на жаль, не супроводжувалося трансформацією самої системи контролю. Просто «щоб було як на Заході, у ринку» запровадили незалежний аудит¹⁶⁹. При цьому забули про контроль з боку Мінфіну, Рахункової палати, Податкової інспекції, МВС, прокуратури, СБУ і т.п. Хаотичність національної системи (скоріше безсистемності) контролю не дозволила аудиту зайняти свою нішу в цій сфері, тому «вітчизняні аудитори в силу історичних обставин (кадри, інструкції КРУ, Мінфіну, ревізійний досвід та звинувачувальні аспекти результатів перевірок) сприйняли аудит як певний варіант ревізії, за яку можна отримати гроші»¹⁶⁸. Такі дивні для державних форм контролю дефініції, як суттєвість, впевненість, рівень впевненості, надання впевненості, узгодженість критеріїв, властивий ризик, ризик контролю, ризик невиявлення та відсутність відповідальності за невиявлення обману або суттєвої помилки тощо, у посттоталітарну свідомість, як аудиторів так і їхніх замовників, ніяк не вкладаються. Тому те,

¹⁶⁹ Редько О.Ю. Перспективи розвитку національного аудиту в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2008_10_2/redko.pdf

чим зараз займаються вітчизняні аудитори назвати аудитом у канонічному визначенні досить проблематично. І, як справедливо відзначає О.Ю. Редько «навіть на таке просте питання, кому і про що надавати впевненість за результатами перевірки, не кожен з практиків може відповісти». Злу гру зіграв і той факт, що самі методи контролю (загальнонаукові або спеціальні), як функції управління, практично єдині для усіх форм та видів контролю, попри їх різновиди за суб'єктами чи формою належності до різних секторів економіки.

Ускладнило ситуацію і механістичний переклад, без врахування особливостей національної економіки, з англійської на українську Міжнародних стандартів аудиту, виданих ІФАС і прийнятих в якості національних.

Крім того, на розвиток незалежного аудиту в Україні впливає і ментальність української нації. Це перш за все те, що менеджери підприємств щиро вважають, що платити аудитору за його послуги аморально, якщо він замість бажаного позитивного висновку видає його інший вид.

Складовими першого блоку структури методології аудиту є принципи аудиту і норми аудиторської діяльності. Вони досить детально розглянуті в науковій (Петрик О.А.¹⁷⁰, Редько О.Ю.¹⁷¹, Рудницький В.С.¹⁷², Давидов Г.М.¹⁷³, Дорош Н.І.¹⁷⁴) і навчальній (Бутинець Ф.Ф.¹⁷⁵, Андреев В.Д.¹⁷⁶, Білуха М.Т.¹⁷⁷, Загородній А.Г., Корягін М.В.¹⁷⁸, Давидов Г.М.¹⁷⁹) літературі та регламентуються нормативно-правовими актами¹⁸⁰.

¹⁷⁰ Петрик О.А. Аудит: методологія і організація: [монографія] / О.А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2003. – 260 с.

¹⁷¹ Редько О.Ю. Аудит в Україні: Морфологія: [монографія] / О.Ю. Редько. – К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. – 493 с.

¹⁷² Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту: [монографія] / В.С. Рудницький. – Тернопіль: Екон. думка, 1998. – 191 с.

¹⁷³ Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика: [монографія] / Г. М. Давидов. – Кіровоград: Імекс-ЛТД. – 2006. – 324 с.

¹⁷⁴ Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація / Н.І. Дорош.– К.: Т-во «Знання», КОО, 2001.– 402 с.

¹⁷⁵ Бутинець Ф.Ф. Аудит: підручник / Бутинець Ф.Ф.- 2-е вид., перероб. і доп. – Житомир: ПП, «Рута», 2002. – 672 с.

¹⁷⁶ Андреев В.Д. Практический аудит (справочное пособие) / В.Д. Андреев. – М.: Экономика, 1994 – 366 с.

¹⁷⁷ Белуха Н.Т. Теория финансово-хозяйственного контроля и аудита: Учебник / Н.Т. Белуха. – К.: ПП «Влад и Влада», 1996 – 320 с.

¹⁷⁸ Аудит: теорія і практика: Навчальний посібник / Загородній А.Г., Корягін М.В. та ін.- 2-е вид., перероб. і доп.- Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2004.- 456 с.

¹⁷⁹ Давидов Г.М. Аудит: Нав. посібник.- 2-е вид., перероб. і допов. / Г.М. Давидов. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 363 с.

¹⁸⁰ Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2010 року / Пер. з англ.: Ольховікова О.Л., Селезньов О.В., Зеніна О.О., Гик О.В., Біндер С.Г.

Другий блок структури методології аудиту – логічна структура, характеризує послідовність і особливості формування методології аудиту.

Щодо його першого елемента (суб'єкт) то слід зазначити, що протягом багатьох років діяльності аудиторських фірм у зарубіжних країнах сформувалось кілька їх основних видів:

1. Міжнародні (транснаціональні), які складають «велику четвірку» аудиторських фірм;
2. Інші національні аудиторські фірми;
3. Регіональні та великі місцеві фірми;
4. Малі місцеві фірми.

В Україні, крім цього, наданням аудиторських послуг займаються приватні підприємці. Така практика з нашої точки зору є хибною у зв'язку з тим, що приватний підприємець не завжди має можливість послідовно відстежувати зміни в законодавстві (для України з її частою зміною нормативно-правових актів ведення бізнесу це вкрай важливо) і тому якість аудиту часто є досить низькою.

Таким чином, до суб'єктів аудиторської діяльності варто відносити тільки аудиторські фірми й об'єднання практикуючих аудиторів, а ті 640 приватних підприємців-аудиторів зможуть працювати (зберігаючи свою печатку і розрахункові рахунки) тільки в об'єднанні – юридичній особі. Це, по-перше, дасть можливість здійснювати контроль якості їхніх послуг, а по-друге, зніме підозри (принаймні, гіпотетично) щодо прихованих готівкових розрахунків.

У випадку аудиторських перевірок суб'єкт аудиту не перебуває в межах самої господарської системи, тому на здійснення контролю у такій формі завжди накладаються часові, просторові, бюджетні та правові обмеження.

Вважаємо, що основним науково-методологічним завданням досліджень у цьому напрямку повинно стати питання зняття або розширення цих обмежень. Реальну можливість зробити це дають інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів за їх допомогою.

Характеризуючи об'єкт аудиту слід зазначити, що більшість авторів під об'єктами аудиту розглядають усі без винятку господарські факти, що формують господарські процеси, сукупність яких дає уяву про фінансово-господарську діяльність суб'єкта.

Термін «об'єкт аудиту» слід розглядати як окремий елемент предмету аудиту, на який спрямована дія аудитора. Як свідчить практика доцільно розширити трактування об'єкта. Це не тільки факти господарської діяльності, а й фактори впливу зовнішнього і внутрішнього середовища.

Якщо розглядати такі об'єкти аудиту, як характеристики концептуальних систем і станів, то під час проведення їх аудиту може виникнути

потреба оцінити низку якісних характеристик досліджуваної системи, які можуть стосуватися концептуальних підсистем: зокрема, середовище контролю; моральний та освітній рівень працівників; адекватність прийнятих рішень, наприклад, щодо вибору того або іншого методу нарахування амортизації чи списання оборотних активів відповідно до стандартів обліку. Такі об'єкти аудиту не є чітко формалізованими і визначеними, тому вони допускають різні трактування та варіанти розуміння і аж ніяк не є господарськими фактами.

Одним із базових елементів другого блоку структури методології аудиту є його методи. Проблема методу завжди була й залишається в центрі уваги науковців, яка обговорюється в рамках різних учень. Питання методу й методології ставляться й вирішуються в таких напрямках наукового пошуку, як філософія науки, діалектичний матеріалізм, феноменологія, структуралізм, постструктуралізм, пост-позитивізм, сучасна герменевтика, теорія інтерпретації текстів та інших, але аудит ними або зовсім не послуговується, або використовує лише несистемно.

Метод – це завжди сукупність певних правил, норм пізнання, принципів, вимог, які орієнтують суб'єкт на вирішення конкретного завдання, досягнення результатів у певній сфері діяльності.

Однак слід зробити певне застереження для особливо запальних читачів цього розділу. З одного боку, не слід відкидати роль методологічних проблем - "методологічний" негативізм, з іншого – перебільшувати (абсолютизувати) значення методу, перетворивши його на "універсальну відмичку" до всього-методологічна "ейфорія" або, навіть, гірше – методологічний анархізм.

Метод аудиту «живого» організму (підприємства, фонду, банку тощо) такий же індивідуальний, особливий і неповторний, як і його предмет, особа дослідника. Це означає, що неможливо створити аксіоматичного методу дослідження в аудиті й, отже, жодної догматичної методології. Необхідно щоразу шукати новий шлях дослідження, тим більше тоді, коли методи, якими ми користувалися раніше, не дають позитивних результатів і не просувають пізнавальний процес. Кожне нове відкриття в царині аудиторського контролю потребує застосування нових методів і нової методології дослідження. Зрозуміло, така позиція має як свої позитиви, так і негативи. Відомо, що розвиток і ускладнення процесу контролю потребують дедалі новіших, більш досконалих методів перевірки. Проте контрольне середовище, призводить до того, що кожен об'єкт зокрема є діалектичною єдністю індивідуального (неповторного) та загального (типового, повторюваного). Ці риси, взаємозв'язки є істотнішими, ніж одиничні, індивідуальні. Тому й методологія їх дослідження спирається як на традиційний арсенал методів і засобів дослідження, так і на новітні, котрі вра-

ховують специфіку, особливості того чи іншого об'єкта аудиту. Мало того, практика аудиту підтверджує цю методологічну тезу, оскільки контрольному середовищу притаманні не лише індивідуальні, одиничні властивості й характеристики, а й загальні, закономірні. В аудиторському процесі постійно відбувається екстраполяція результатів, отриманих при вивченні обмеженого числа об'єктів, на великі класи чи пласти ресурсів, витрат, доходів та фінансових результатів.

Кожний метод розробляють на основі певної теорії, яка тим самим виступає його необхідною передумовою. Ефективність, сила кожного методу обумовлена змістовністю, глибиною, фундаментальністю теорії, яка "співіснує з методом". Своєю чергою, метод розгортається в систему, яку використовують для подальшого заглиблення й розгалуження знання та його матеріалізації в практиці.

Досить часто в літературі ставиться знак рівності між поняттям теорії та методу. Однак, теорією методу є методологія. Метод і методологія одночасно тотожні та відмінні, їх схожість в тому, що вони взаємопов'язані, і в своїй єдності є аналогом, відображенням реальної дійсності. Будучи єдиними в своїй взаємодії, теорія методу і методологія невіддільні жорстко один від одного і в той же час не є безпосередньо одним і тим же. Вони взаємопереходять, взаємоперетворюються: теорія методу, відбиваючи дійсність, трансформується в методологію шляхом розробки, формулювання принципів, правил, процедур тощо, що впливають з неї і повертаються в неї (а через неї – і в практику), адже суб'єкт застосовує їх в якості регулятивів, в ході пізнання і зміни контрольного середовища за його сучасними вимогами¹⁸¹.

Важливо зазначити, що теорії, закони, категорії та інші абстракції взагалі не складають методу. Щоб виконати методологічну функцію, вони повинні бути відповідним чином трансформовані, перетворені з пояснювальних положень теорії на орієнтаційно-діючі, регулятивні принципи (процедури) методу.

Більшість авторів підміняють наукові методи дослідження проблем аудиту сукупністю прийомів та способів, що є за своєю суттю досить примітивним і малозначимим, до того ж у жодному словнику не наведено визначень, що стосується цих прийомів та способів. Не погоджуємось також з визначенням методу аудиту як системи вивчення предмету аудиту, тому що воно не відповідає розумінню аудиту як функції контролю. Необґрунтованим є трактування методу аудиту як "підходу до явищ, що складають предмет даної науки" (Мурашко В.М.). Виходячи з філософського визначення методу, потрібно зазначити, що автор розглядає поняття мето-

¹⁸¹ Кохановский В.П. Философия для аспирантов: Учеб. Пособие / [Кохановский В.П., Золотухина Е.В., Лешкевич Т.Г., Фатхи Т.Б.]. – Ростов на Дону: "Феникс", 2003. – С. 305.

ду без належного обґрунтування, оскільки не враховує загальні закономірності і специфіку методології аудиту. Викликає заперечення і визначення методу аудиторського контролю як окремої контрольної-ревізійної дії (Стрельніков Р.М., Свірідов Т.В.). Автори взяли за основу прикладне значення методу, нехтуючи необхідністю існування методу у складі категоріального апарату. Потребують, на наш погляд, докорінної інтерпретації визначення методу аудиту як сукупності методичних прийомів (Білуха М.Т. Андреев В.Д.), оскільки, як було зазначено, слово «прийом» немає наукового підґрунтя.

Заслуговує на повагу зауваження В.Я. Соколова: «методологічний плюралізм – характерна особливість сучасної науки, завдяки якій створюються необхідні умови для більш повного і глибокого розкриття сутності законів, стандартів і взагалі якісно різних явищ та факторів реальної дійсності¹⁸², що вимагає серйозних наукових розробок, а не їх імітації, як повелося з недавнього часу в науці про аудит.

Вивчення літератури про методи аудиту засвідчує, що одні автори стверджують, що їх можна поділити на: всезагальні методи пізнання (філософські), загальнонаукові, запозичені з інших наук та спеціальні, але є й необґрунтовані пропозиції інших авторів, які пропонують методи аудиту поділити на дві групи: загальнонаукові та спеціальні. Для таких авторів можна порекомендувати звернутися до вивчення теорії пізнання, коли дійсно, відбувається взаємопроникнення методів одних наук в інші, що збагачує арсенал пізнавальних засобів. Водночас, загальнонаукові методи можна подати за такою класифікацією:

- наукові методи емпіричного дослідження;
- наукові методи теоретичного дослідження;
- загальнологічні методи пізнання;
- специфічні методи досліджень.

Усі названі методи базуються на використанні універсальних закономірностей розвитку об'єктивного світу, і звичайно, на теоретичних знаннях. Кожна наука має «свої» власні спеціальні методи, досить ефективні і плідні в її предметній області, але які, як правило, не використовуються в інших науках. Тут простежується одна закономірність, коли аудит запозичує методи з інших наук, але інші науки лише зрідка використовують його методи. Особливістю цих методів є те, що вони спираються на знання законів, істотних зв'язків і відносин визначеної обмеженої частки реальності, зводяться до практичного використання законів і теорій, що відносяться до тієї або іншої конкретної форми руху матерії. На жаль, придатність використання спеціальних методів обмежена областю дії відповідних за-

¹⁸² Кохановский В.П. Философия для аспирантов: Учеб. Пособие / [Кохановский В.П., Золотухина Е.В., Лешкевич Т.Г., Фатхи Т.Б.]. – Ростов на Дону: "Феникс", 2003. – С. 387.

кономірностей, за межами яких застосування їх неможливе. Обмеження у використанні методів інших наук створюють вакуум в дослідженні аудиту, звужують професійне мислення науковців й фахівців. Гейзенберг з цього приводу справедливо зазначає, що «вчений ніколи не повинен покладатися на будь-яке єдине вчення, ніколи не повинен обмежувати методи свого мислення однією-єдиною філософією. Вчений повинен бути готовий до того, що можуть бути змінені і самі основні його знання»¹⁸³.

Аудит охоплює різні види оцінки інформації про економічні факти та бізнес-процеси з боку фахівців, які не пов'язані безпосереднім процесом господарювання і можуть об'єктивно оцінити роботу підприємства. Найперед зазначимо, що суб'єкти господарювання (підприємства) є складними, соціотехнічними системами, складовими яких виступає персонал, матеріали, енергія, комунікації, управління, організація, контроль тощо. Більшість параметрів цих складових можна визначити за допомогою фізичних показників: площі, на якій розташоване підприємство; кількості виробленої продукції; чисельності зайнятих працівників; обсягу ресурсів, які спожиті у бізнес процесах, фінансові результати та багато інших.

Метод дослідження діяльності підприємства залежить не лише від специфіки діяльності конкретного підприємства та його елементів, а й від характеристик поведінки (просторові, часові, кількісні, якісні, структурні, функціональні тощо). Пізнання стану та поведінки об'єкту контролю вимагає від аудитора використання сукупності методів та їх об'єднання у загальні. Дійсно, для того, щоб аудитор міг визначити тенденції складного об'єкту аудиту необхідно враховувати такі динамічні зрушення, які мають вирішальний вплив на майбутню поведінку:

- 1) зміна стану і поведінки об'єкта перевірки або його бізнес-процесів в часі;
- 2) переміщення факторів виробництва та їх трансформація (наприклад, сировини, матеріалів, готової продукції) у просторі;
- 3) зміна якісних, кількісних і структурних характеристик суб'єкта господарювання (або його бізнес-процесів) в просторі і в часі.

Слід зазначити, що досить виправданим при дослідженні складних об'єктів аудиту є застосування методу професійного судження, який малорозроблений в теорії і практиці аудиту. Його базою має бути креативне нетрадиційне мислення, вміння формулювати і висловлювати професійно своє судження через аудиторський висновок і доведення його до користувачів.

Аудиторська діяльність не може бути описана лише термінами контрольних технологій. Питання, що пов'язані з оціночними судженнями, та

¹⁸³ Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое: Пер. с нем. М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. МИТ., 1989.

специфіка процедури дослідження, яка містить елементи процедури дослідження, характерної для суспільних наук – це унеможлиблюють¹⁸⁴.

Однак при цьому слід звернути увагу на те, що:

- метод професійного судження є такою областю досліджень, де відсутня система «непорушних» понять, загальноприйнятої термінології, винятковості чиєїсь окремої думки чи позиції з певних питань;
- область професійного судження є достатньо широкою і включає в себе велику різноманітність постановок задач і відповідно багато методів вирішення;
- досвід використання методу професійного судження майже відсутній і недостатньо описаний в літературі, що не дає можливості підібрати наскрізний приклад його завершеного дослідження.

Різним видам аудиторської діяльності притаманні як загальні, так і специфічні методи дослідження, тому в практичному аудиті потрібно вибрати адекватні методи тій чи іншій ситуації.

Види аудиторської діяльності вимагають певних класифікацій аудиту й аудиторських послуг, які на достатньому рівні розглянуті в науковій і навчально-методичній літературі (Петрик О.А.¹⁸⁵, Рудницький В.С.¹⁸⁶, Дорош Н.І.¹⁸⁷, Бутинець Ф.Ф.¹⁸⁸, Загородній А.Г., Корягін М.В. та ін.¹⁸⁹, Давидов Г.М.¹⁹⁰).

Залежно від виду аудиторської діяльності формують її результати, які у концентрованому вигляді подають у виді висновку або звіті, зміст яких регламентовано міжнародними стандартами аудиту. Проте неможливо різноманіття ситуацій практики роботи підприємств підігнати під одну, нехай і стандартну форму.

¹⁸⁴ Івахненко С.В. *Методологія аудиту та внутрішньогосподарського контролю в умовах застосування інформаційних технологій*.
http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Econ/2010_107/06_ivahnenkov_sv_abstract_ukr.pdf

¹⁸⁵ Петрик О.А. *Аудит: методологія і організація: [монографія]* / О.А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2003. – 206 с.

¹⁸⁶ Рудницький В.С. *Методологія і організація аудиту: [монографія]* / В.С. Рудницький. – Тернопіль: Екон. думка, 1998. – 192 с.

¹⁸⁷ Дорош Н.І. *Аудит: методологія і організація* / Н.І. Дорош. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 402 с.

¹⁸⁸ Бутинець Ф.Ф. *Аудит: підручник.- 2-е вид., перероб. і допов.* / Бутинець Ф.Ф.- Житомир: ПП, «Рута», 2002. – 672 с.

¹⁸⁹ *Аудит: теорія і практика: Навчальний посібник* / Загородній А.Г., Корягін М.В. та ін.- 2-е вид., перероб. і доп.- Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2004.- 456 с.

¹⁹⁰ Давидов Г.М. *Аудит: Навч. посібник.- 2-е вид., перероб. і допов.* / Г.М. Давидов. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 363 с.

Характеризуючи елементи третього блоку структури методології аудиту (просторова структура) слід зазначити, що залежно від історичних стадій розвитку аудиту виділяють такі три його види:

1-а стадія – підтверджуючий аудит (перевірка і підтвердження достовірності облікових документів і фінансової звітності).

2-а стадія – системно-орієнтований аудит (аудиторська експертиза на основі аналізу системи внутрішнього контролю).

3-а стадія – аудит, що базується на ризику (концентрація аудиторської роботи на ділянках з більш високим можливим ризиком, що значно спрощує аудит в галузях з низьким ризиком).

Характеризуючи розвиток вітчизняного аудиту можна констатувати, що він знаходиться на першій історичній фазі з елементами системно-орієнтованого аудиту, тому актуальною науковою проблемою можна вважати необхідність вдосконалення і розвитку методології аудиту, що пов'язано з об'єктивною необхідністю підвищення його якості, оскільки поки що він не дозволяє в повному обсязі задовольнити потреби суспільства в достовірній інформації про фінансово-економічний стан підприємств, а також з потребою в обліку при проведенні аудиту нових напрямів діяльності суб'єктів господарювання і вимогами його повнішої адаптації до інтересів зовнішніх і внутрішніх користувачів (акціонерів, інвесторів, кредиторів, керівництва організацій).

Так, метою аудиту в даний час в умовах кризи, яка з 2008 року по 2012 р. не закінчилася, має бути не лише підтвердження достовірності фінансової звітності, а й оцінка того чи можлива надалі безперервна діяльність підприємства, що за формулюванням і методами висновку є аналітичною проблемою, що припускає розширення використання методів й аналітичних процедур, на основі яких повніше можна реалізувати цілі, поставлені в ході проведення аудиту.

Необхідно підкреслити, що реалізація завдання оцінки безперервності функціонування підприємства висуває принципово нові вимоги до методів проведення аудиторської перевірки. Аудитор повинен не лише висловити свою думку про достовірність фінансової звітності, а й визначити достатність засобів підприємства для погашення зобов'язань та формування ресурсів для подальшого розвитку бізнесу. Для цього він повинен залучити дані про виробничий потенціал підприємства та рівні його використання, сформулювати думку про об'єктивні потреби в інвестиціях і альтернативних джерелах їх залучень. Ці завдання можуть бути виконані лише на основі аналітичних процедур. Такий підхід формує новий погляд на аудит і передбачає перехід від "ретро" аудиту, який розглядає тільки минулу діяльність організації, до аудиту, націленого на майбутнє, на оцінку можливих

наслідків подій, що відбуваються на підприємстві, на впровадження стратегічного обліку і відповідно стратегічного аудиту.

Методологія аудиту ґрунтується на запропонованих нами базових концепціях, які визначають логіку організації аудиту, використання його прикладних методів на практиці з урахуванням особливостей кожної окремої перевірки, необхідності її ідентифікації і виділення у відповідності до стохастичності та варіабельності будь-якого рішення аудитора.

Це означає, що неможливо створити аксіоматичної методології аудиту. Необхідно щоразу шукати новий шлях дослідження, тим більше тоді, коли методи, якими ми користувалися раніше, не дають позитивних результатів і не рухають пізнавальний процес до пізнання істини. Розширення об'єктів аудиту, видів аудиторських послуг призводять до змін в категоріальному апараті та потребують вдосконалення методів аудиту. Тому методологія аудиту не може бути «константою», «догмою».

Запропонована нами модель теорії аудиту дає можливість постійного її вдосконалення, але не хаотичного, а системного. Зрозуміло, така позиція не є «абсолютною істиною» і має як свої позитиви, так і негативи.

З цього приводу сучасний угорський філософ Імре Лакатос сказав так: «твердження може бути псевдонауковим, навіть якщо воно здається дуже правдоподібним і всі в нього вірять, і воно може бути цінним з наукової точки зору, навіть якщо воно здається таким, що не викликає довіри і ніхто в нього не вірить. Теорія може мати високу наукову цінність навіть у тому випадку, коли ніхто її не розуміє, не говорячи вже про те, що ніхто в неї не вірить»¹⁹¹.

Кожна нова концепція теорії аудиту виникає і розвивається в середовищі, створеному її попередницями. Взаємна критика конкуруючих концепцій, проблеми, поставлені ними, вирішення цих проблем, способи аргументації, пануючі в даний момент інтереси – все це чинить неминучий тиск на нову методологічну концепцію аудиту, але і дає можливість її постійного розвитку та вдосконалення.

3.2. Зовнішній аудит

Проблема розкриття сутності аудиту набуває все більш важливого значення у зв'язку з тим, що в теорії цієї науки вона не розвинута належним чином. Зовнішній аудит, крім виразу «незалежний щодо контролю підприємства», нічим більше не відрізняється від численних визначень його змісту в спеціальній літературі. Певну «хаотичну» картину відмінностей у визначеннях створює акцентування уваги на різних аспектах, що

¹⁹¹ Імре Лакатос. Наука и псевдонаука (выступление в радиопрограмме Открытого университета 30 июня 1973г.) <http://nsu.ru/classics/pythagoras/Lacatos.pdf>

стосуються сутності цього поняття. Більшість авторів характеризуючи зовнішній аудит, одночасно оперують кількома категоріями: видом і формою, напрямом і об'єктом та іншими. Запропоновані ними дефініції можна згрупувати таким чином (табл. 3.1)

Таблиця 3.1

Визначення терміну «зовнішній аудит» в економічній літературі

№ п/п	Визначення	Автори
1.	Зовнішній аудит – підприємницька діяльність	Адамс Р., Подольський В.І., Гутцайт Є.М.
2.	Зовнішній аудит – незалежна діяльність аудиторів	Білуха М.Т., Данилевський Ю.А., Додж Р., Кужельний М., Скобара В.В., Шеремет А.Д.
3.	Зовнішній аудит – перевірка фінансової звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, повноти та відповідності чинному законодавству	Андреев В.Д., Дерій В.А., Редько О.Ю.
4.	Зовнішній аудит – незалежна експертиза стану обліку, фінансових звітів з метою висловлення думки	Алборов Р.А., Кулаковська Л.П.
5.	Зовнішній аудит – незалежна позавідомча перевірка економічних суб'єктів: звітності, податкових декларацій тощо.	Терехов О.О., Петрик О.
6.	Зовнішній аудит – незалежна експертиза фінансових звітів комерційних підприємств уповноваженими на те особами з метою підтвердження її достовірності для державних податкових органів і власників	Усач Б.Ф.
7.	Зовнішній аудит – збір і оцінка доказів, свідчень	Дефліз Ф.Л., Дженик Г.Р., Рудницький В.С.
8.	Зовнішній аудит – процес зменшення інформаційного ризику	Бутинець Ф.Ф.
9.	Зовнішній аудит – це вивчення фінансової або бухгалтерської звітності	Аренс Є., Лоббек Дж.
10.	Зовнішній аудит – незалежний щодо контрольованого підприємства аудит, метою якого є перевірка звітності господарських операцій, достовірності фінансової звітності й бухгалтерського балансу, а також підтвердження відповідності обліку встановленим стандартам і процедурам	Загородній А.Г., Вознюк Г.Л.

Однак, слід зазначити, що такі питання як мета, конкретизація об'єктів аудиторських послуг, місія аудиту, його цінність для бізнесу та інші до цього часу вивчені недостатньо, залишаються поза сферою наукових досліджень і породжують проблеми якості аудиторської діяльності. Для сучасного етапу розвитку економіки України характерні значні обсяги тіньового сектору економіки, що визначає специфіку управлінської діяль-

ності, але аудит залишається індиферентним до цієї проблеми, зумовлює недовіру до фінансової звітності та інших офіційних документів, оскільки для вітчизняних підприємств джерелами інформації служать особисті зв'язки та інші домовленості, які не знаходять відображення в документах, тому, за таких умов підвищується ризиковість діяльності підприємства.

Динамізм розвитку зовнішнього аудиту, що був характерний для перших десяти років після прийняття Закону про аудит, був втрачений через відсутність теоретичних напрацювань, методичних положень щодо його функціонування в галузевому аспекті, врахування його специфіки для різних категорій користувачів та прийняття його результатів, знецінюють значення аудиту для менеджменту.

Визнання економіки України світовою спільнотою перешкоджає ряд факторів, серед яких на чільному місці – невідповідність зовнішнього аудиту вимогам ринкової економіки. Розвиток національного зовнішнього аудиту вимагає системного рішення різних його проблем. Якщо, в 90-ті роки минулого століття ще можна було обходитися при реалізації його «насушних» завдань копіюванням західного досвіду, то зараз, це крім елементарної непристойності є суттєвим гальмом на шляху розвитку вітчизняного аудиту (насамперед, тому, що можливості наздоганяючого розвитку в аудиті – як і у інших секторах нашої економіки – вичерпані). Більше того, міжнародний аудит, через масові і обґрунтовані претензії до західних аудиторів теж потребує серйозного реформування, а відтак програма реформування є проблемою і за формою, і за змістом. Не йдеться про письмове фіксування базового документу однойменного змісту, оскільки при цьому рішення різних проблем носитиме несистемний характер (як це уже не один раз було) і стане піддане відцентрованому впливу інтересів різних учасників ринку аудиторських послуг зовнішнього аудиту.

Проблемною залишається оцінка ефективності зовнішнього аудиту, тобто розвиток розуміння того, що дають по-перше, аудит з позиції різних учасників ринку послуг і країни в цілому, по-друге, окремі послуги, проведені в межах аудиту (в порівнянні із витратами на їх проведення). Вважаємо, що з часом, саме інструментарій вимірювання і аналізу адекватності аудиту і послуг, із застосуванням економіко-математичних методів, повинен стати в аудиті фундаментом для прийняття рішень про доцільність (або недоцільність) зовнішнього аудиту і щодо вибору варіанту його здійснення, а аргументи типу «так прийнято в західному аудиті» або «так написано в стандарті» кануть у небуття і не повинні прийматись до уваги.

Вивчення вітчизняної і зарубіжної спеціальної економічної літератури з зовнішнього аудиту підтверджує неоднозначність поглядів різних економістів щодо видів аудиту та його класифікації. Більшість вчених залежно від суб'єкта аудиту окремо виділяють тільки аудит зовнішній і внутрі-

шній. Дроблення аудиту не є виправданим. Насправді, численні види аудиту можна скоріше назвати підвидами і сферами застосування основних видів аудиту: зовнішнього та внутрішнього. Зовнішній аудит в Україні здійснюють незалежні сертифіковані аудитори, підготовка яких здійснюється в навчальних закладах через магістратуру (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Підвиди та сфери застосування зовнішнього аудиту в українських і іноземних джерелах

№ п. п.	Підвиди та сфери застосування зовнішнього аудиту	Автор						
		Адамс Р.	Андрєєв В.Д.	Аренс Е.А., Лоббек Дж.К.	Кузьмінський А.М.	Робертсон Д.К.	Зубілевич С.Я., Голов С.Ф.	Білуха М.Г.
1.	Фінансової звітності: обов'язковий, на відповідність, функціональний, організаційний, спеціальний, загальний, незалежний, державний, періодичний, регламентований, багатопредметний, комісійний	+	+	+			+	
2	Стратегічний: екологічний, оглядова перевірка, добровільний, узгоджений	+	+					
3.	Операційний: оперативний, неперіодичний, договірний			+		+	+	
4.	Консалтинг: приватного сектора, однопредметний, запобіжний, перманентний, оглядова перевірка		+					+

* Прим. Узагальнено автором на підставі джерел¹⁹².

Як бачимо з табл. 3.2 зміст зовнішнього і внутрішнього аудиту досить детально розкрито у багатьох працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Відомий економіст Р. Адамс стверджує, що "для аудитора, котрий проводить згідно із законом зовнішній аудит, важливо дослідити роль, яку відіграє на підприємстві система обліку і внутрішнього контролю, з метою

¹⁹² Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Монографія / Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко; За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2004. – 564 с.

зменшення дублювання робіт, незалежно від того, чи охоплює внутрішньогосподарський контроль систему бізнесу, чи ні"¹⁹³. В міжнародному стандарті "Використання результатів роботи внутрішнього аудитора" наголошується, що зовнішній аудитор повинен оцінити внутрішню функцію контролю на підприємстві таким чином, яким він вважає за доцільне. Це буде відповідати визначенню суті, часу проведення та обсягу процедур зовнішнього аудиту. Адекватна функція контролю на підприємстві буде виправданням скорочення процедур, виконаних зовнішнім аудитором.

Переваги зовнішнього аудиту, порівняно з іншими формами фінансово-господарського контролю, можна сформулювати так: це, передусім, значна економія державних коштів, які витрачаються на утримання контрольно-ревізійного апарату; надходження додаткових коштів до бюджету за рахунок сплати аудиторськими фірмами (аудиторами підприємцями) податків; незалежність, конкурентна боротьба, професіоналізм аудиторів якого так бракує вітчизняному аудиту що визначають якість перевірки і, насамперед, можливості вибору аудитора замовником.

Характеристику переваг особливостей та відмінностей зовнішнього аудиту від інших відомих і маловідомих видів та форм контролю наведено у праці російських вчених А.Д. Шеремета і В.П. Суйца¹⁹⁴. Як справедливо вказують ці економісти, для зовнішнього аудиту характерна особлива мета та завдання, об'єкт дослідження, вид діяльності, організація роботи, стосунки з керівництвом суб'єкта перевірки, кваліфікація, організація оплати праці аудиторів, відповідальність, звітність.

Щодо відповідальності зовнішніх аудиторів, то вони, в першу чергу, відповідальні перед клієнтом і третіми особами. Характер та рівень відповідальності зовнішніх аудиторів визначається законодавчо і договором на аудиторську перевірку, укладеним між аудитором (аудиторською фірмою) та клієнтом. Крім матеріальної відповідальності, зовнішній аудитор може нести адміністративну відповідальність, хоч у практиці аудиторської діяльності України адміністративна відповідальність не знайшла належного місця. Звітує зовнішній аудитор перед замовником аудиторським висновком відтепер через звіт, хоча суттєвої різниці у цьому немає.

Це коротка характеристика стану зовнішнього аудиту в нашій державі. У такому аморфному стані зовнішній аудит знаходиться від моменту прийняття відомого закону і до тепер. Чому жодних зрушень? Причина на поверхні. Її не приходиться шукати далеко: маса підходів породжує масу бачень, а маса бачень формує безлад в розумінні суті, призначення і ролі

¹⁹³ Адамс Р. Основы аудита / Р. Адамс; [пер.с англ.]; под ред. Я.В.Соколова.- М.: ЮНИТИ, 1995. – 398 с.

¹⁹⁴ Шеремет А.Д. Аудит / А.Д. Шеремет, В.П. Суйц. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2006. – С. 18

зовнішнього аудиту в нашій державі. Так, недолугість класифікації аудиту призводить до того, що певні його підвиди відомі для західних фірм, такі як аудит узгодженості, операційний, підтверджувальний, аудит річної звітності, приймаються як окремі види аудиту (Зубілевич С.Я., Голов С.Ф.)¹⁹⁵ і автори твердять, що нібито вони наділені особливостями предмету, специфікою у плануванні, виборі методики, визначенні процедур, замість розглядати їх у єдиному руслі одного зовнішнього аудиту. Це підтверджується американськими вченими Ф.Л. Дефліз, Г.Р. Дженік, В.М. О'Рейллі, М.Б. Хірш, які є послідовниками вчення відомого родоначальника аудиту Роберта Монтгомері, що "визначення аудиту повинно бути достатньо широким, щоб ним можна було охопити всю гаму типів і цілей перевірки"¹⁹⁶.

Більше того, що стосується вживання термінів "аудит узгодженості" і "операційний аудит", то, на наш погляд, дані назви не в повній мірі відповідають поняттю, суті й змісту аудиту. Узгоджувати з клієнтом можна процедури перевірки, обсяг робіт, вартість послуг тощо, а не відповідність чинному законодавству. Закон потрібно виконувати, а не узгоджувати.

Згідно із внесеними змінами обов'язковому зовнішньому аудиту підлягають лише комерційні банки, страхові компанії, фондові біржі, довірчі товариства, відкриті акціонерні товариства. Переважна кількість підприємств, заснованих у формі товариств із обмеженою відповідальністю, публічних акціонерних товариств, кооперативів та інших, можуть проводити аудит фінансової звітності лише за власної ініціативи. Однак, через платність аудиту, нерозуміння його значимості для бізнесу більшість підприємств з власної ініціативи надзвичайно рідко замовляють аудиторську перевірку.

Вибіркове обстеження аудиторських фірм ряду областей західного регіону України показало, що, починаючи з 2000 року, питома вага аудиту фінансової звітності та аудиторського обслуговування значно знизилася (табл. 3.3) з 90,0% в 2000 р. до 10,8% в 2011 р., що пояснюється зменшенням замовлень на підтвердження аудиторами річної звітності. І це цілком закономірно. У Великобританії, де відомим Актом про компанію передбачається обов'язкове підтвердження фінансової звітності всіх компаній, значно зросли обсяги інших напрямів аудиту: аудиторські послуги¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Зубілевич С.Я. Основи аудиту. / С. Зубілевич, С. Голов. – К.: Ділова Україна, 1996 р.

¹⁹⁶ Аудит Монтгомері /Ф.Л. Дефліз, Г.Р.Дженік, В.М. О'Рейли, М.Б. Хірш.; [пер.с англ.]; под ред. Я.В.Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – С. 19.

¹⁹⁷ Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Монографія / Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко; За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2004.- 22 с.

Динаміка порівняння тенденцій, сфер і напрямів розвитку зовнішнього аудиту

№ п.п	Види аудиту і послуг	Роки. (проценти)		
		2000	2005	2011
1.	Зовнішній аудит фінансової звітності	90	70,9	10,8
2.	Аудиторське обслуговування	3,5	9,0	6,0
3.	Аудит, пов'язаний з приватизацією	2,3	2,0	2,5
4.	Консультаційні послуги	3,1	11,3	60,2
5.	Зовнішній аудит, пов'язаний з екологією, санацією і виявленням внутрішніх резервів	0,1	1,2	11,8
6.	Інші аудиторські послуги (завдання з огляду, з надання впевненості, оцінки ризику)	1,0	5,6	8,7

Вивчення літератури засвідчило деякі негативні тенденції: відсутні наукові дослідження з проблеми методології аудиторської діяльності; не розроблені критерії з акредитації аудиторських фірм на місцях; недостатнє теоретичне обґрунтування існуючої системи безперервної підготовки в сфері аудиту, включаючи функції підготовки, перепідготовки, стажування, атестації аудиторських кадрів. Недосконалість цієї системи часто зумовлює низьку якість аудиту і послуг. В незадовільному стані знаходиться науково-методична підтримка практики щодо застосування міжнародних та національних стандартів в зовнішньому аудиті (як можна пояснити – національні стандарти, а назва міжнародні). Виникає безліч запитань, відповіді на які можуть бути різні, суб'єктивні і незрозумілі. Неякісний вихідний матеріал зовнішнього аудиту, що подається ним своїм замовникам (висновок, аналітичний звіт, економічний аналіз), спричиняє труднощі у спілкуванні з державною податковою службою, з клієнтами, оскільки як кажуть «і мова в них не одна і слово».

Іншою такою проблемою є недосконалість методологічно розроблених, оновлених, а не прийнятних до використання аудиторських стандартів. Аналіз ситуації що складається при формуванні стандартів аудиту свідчать про невдалий переклад. Така «модернізація» стандартів як правової бази зовнішнього аудиту, неминуче загрузне (що й спостерігається в даному часі) в режим рутинного вдосконалення назв, груп та шифрів стандартів і не більше. Бажано, щоб розвиток національних аудиторських стандартів відбувався на науковій концептуальній основі і, можливо, як це

відбувається в зарубіжних країнах, за схемою: стандарти аудиту держави, громадських об'єднань і внутрішні стандарти аудиторських фірм. А чого варті так звані «постулати (постулат – з лат. – твердження, що приймається без доказів, хоча аудит – будується на доказах) аудиту». Причому в літературі їх розглядають як фундамент теорії аудиту (якої, до речі, досі немає). Постулатами можуть бути, наприклад, такі вирази: «фінансова звітність і фінансові показники можуть бути перевірені», «конфлікт аудитора і адміністрації не є неминучим», а в іншому місці той же постулат уже звучить по іншому, зокрема, завжди існує імовірність конфлікту інтересів аудитора та керівників підприємств, що перевіряються», ще інший постулат запевнює, що «задовільна система внутрішнього контролю унеможливило виникнення невідповідностей». Йому перечить постулат, котрий вказує на те, що задовільна структура внутрішнього контролю лише зменшує імовірність порушень та помилок і таке інше. Застосування стосовно зовнішнього аудиту важливих категорій «науки», а постулат наукова категорія, щонайменше дивує. Автори статті М.В. Кужельний і Г.М. Давидов¹⁹⁸ «Система науки про аудит» роблять спробу довести існування науки про аудит, замість обґрунтування зовнішнього аудиту як науки. Зрозуміло, для чого ними проводяться схеми наукових конструкцій «науки про аудит», які мають претендувати на наукові конструкції аудиту. Перша схема базується на ланцюгу В.Є. Патона: постулати – принципи – правила – процедури, а друга, – на: концепції – постулати – стандарти.

Легко відстежити, що авторами сформульовано лише загальні критерії і ознаки науки, обов'язкові для кожної системи знань, що претендує на науковість. Однак жодна з висунутих моделей і визначень, ні їхня сума не можуть виступати достовірною конструкцією для формування аудиту як науки, і навряд чи можна таку конструкцію знайти, оскільки процес утворення науки носить конкретно-історичний характер, що виробляє свою мову, предмет, метод. Стосовно зовнішнього аудиту то процес формування його як науки затримався під впливом традицій та інших позалогічних факторів і хибних уявлень про те, що аудит – це виключно практика. Необхідна теорія. Ця ідея виникла не стихійно, не в силу певних іманентних причин, а пов'язана з потребами дійсності. Матеріалізація наявної теорії зовнішнього аудиту призведе не тільки до змін відповідної практики й об'єктивної дійсності, але в кінцевому рахунку зумовить зміни і розвиток самої теорії. Процес розуміння аудиту, який досяг в дійсному часі відповідного наукового рівня, отримання нових знань про зовнішній аудит, суть яких може бути охарактеризована як сукупний рух від дійсності через дію до думки і назад, від теоретичного через практичне, до дійсності – це не-

¹⁹⁸ Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки, вид. 8.- Кіровоград: КНТУ, 2008. – С. 49-61.

обхідні, але недостатні умови формування аудиту як науки. Достатньою умовою, на нашу думку, буде створення структури цієї науки, яка включає передумови виникнення, предмет і метод, функції, риси, форми, системи за допомогою яких реалізується загальна логіка аудиту.

На жаль, не тільки «постулати» штучно прищеплені до поняття зовнішнього аудиту. Проблеми дублювання аудитором судової і контрольної термінології носить не менш масштабний характер. Поняття «аудиторських доказів» (інформація, яка отримується аудитором в процесі перевірки та виступає основою для висловлення думки про достовірність фінансової звітності підприємства. Прим. автора) викликає неадекватне розуміння прав і обов'язків аудитора, його функцій, принципів діяльності. Інформацію, яку використовували у попередні роки ревізори, тепер податківці, для формування підсумкових документів, доказами не називали, оскільки вони не мають відношення до судової процедури. Некоректний переклад з англійського цього поняття в МСА та західній літературі, і насильне впровадження різних «чужих» термінів створило загрозу відчуження зовнішнього аудиту й ототожнення його функцій з функціями адвоката, юриста, експерта, а також їх завдань, прав, обов'язків. Окремі наслідки цього ми вже можемо спостерігати: до законодавства з аудиту додано проведення експертиз як одного з видів аудиторських послуг. Можна ще якось зрозуміти коли вживається не зовсім точна термінологія в стандартах та інших нормативних документах з аудиту (їх готують не завжди професіонала своєї справи), але аж ніяк цього не можна зрозуміти, коли це стає науковим трактуванням. Справедливими слід вважати рядки вірша поета В. Базилевського:

«Ти не лови мене на слові,
не бий мене підступно в пах
не мови жаль: того, що в мові
шумить, як пуша на вітрах».

На нашу думку, необхідно замінити термін «докази» в сфері зовнішнього аудиту або «аудиторські докази» на поняття «підтвердження» аудитором інформації, оскільки аудитор не доводить (доказує) факти, а підтверджує їх достовірність за допомогою спеціального методичного інструментарію (методів, процедур). Аналогічне стосується терміну надання впевненості.

На відміну від них, О.Ю. Редько пропонує розсудливо, а не ейфорійно підходити до зовнішнього аудиту, вдивляючись в корені його зародження в нас, його місії (аудит це повторна перевірка інформації), його природність (аудит в суспільному житті виступає як іманентний елемент довіри суспільства до бізнесу). Аудит «був рекомендований» фінансовими доно-

рами як умова подальшого кредитування країни. Бачення аудиту О.Ю. Редьком в посттоталітарному суспільстві вказує на глибину розуміння проблем навколо вітчизняного зовнішнього аудиту і вболівання за його долю. Аргументи вченого переконливі. Звертаючись до «вічних цінностей», які є за вченням філософа Декарта природженими ідеями суспільства, для аудиту характерні: професійна незалежність, чесність, компетентність (професіоналізм), доброзичливість, нейтральність, конфіденційність, право на особисту думку, обережність, професійний скептицизм, достатність зібраних доказів, цінність попередньої інформації, захист інтересів власника, захист інтересів держави, стандарти професійної поведінки, стандарти виконання роботи та інші.¹⁹⁹

Однак, якщо міркувати «від зворотного», можна зробити висновки про те, що:

- ринкові економічні відносини допускають масову практику фальсифікації інформації (звітності, обліку) з метою введення в оману її користувачів (обман, шахрайство – інакше аудит не був би затребуваний суспільством);
- державний контроль над підприємницькою діяльністю на заході був або слабким і неефективним, або взагалі відсутнім;
- на практиці принципи бізнесу, менеджменту, обліку, що базуються на ліберальних етичних цінностях не мають юридичної сили і не спрацьовують в умовах ризиків ринкової невизначеності та гонитвою за прибутком (надприбутком).

В умовах тотальної індивідуалізації, креативності, децентралізації бізнесу і управління, перманентної економічної невизначеності та інформаційної недостатності, аудитор, як суворий арбітр між учасниками бізнес-процесів у державі, має бути затребуваним і прийнятним. Що власне і було протягом останніх 100-150 років. Однак, у світі та й суспільстві відбулися докорінні серйозні зміни, пов'язані з такими досягненнями, як: Інтернет, сучасні системи зв'язку, нові технології у сфері обробки даних, розмивання національних кордонів, єдиний регіональний економічний простір та ін., що істотно вплинуло на суспільну свідомість і суспільну практику. Чи торкнулися ці зміни суті зовнішнього аудиту? На нашу думку – Ні! Зовнішній аудит зазнав лише незначних косметичних змін стосовно порядку та формату надання аудиторських послуг, і надалі, залишаючись незмінним у своїй суті.

Сучасний аудит, на думку вчених економістів, спирається на інструменталізм, використовуючи логіку як інструмент ефективної реконструк-

¹⁹⁹ Редько О.Ю. Перспективи розвитку національного аудиту в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2008_10_2/redko.pdf – Заголовок з екрану.

ції практики. Відтак, практичний аудит має бути раціональний, однак і він має деяку міру ірраціональності, що проявляється, з одного боку в приписуванні аудиту максимального досягнення розуміння свого об'єкта (інформації, дій), а з іншого – декларування можливості не виявлення суттєвих фактів (ризик не виявлення)²⁰⁰.

Залишається незрозумілим, що повинен шукати в інформації аудитор – істину чи правду? Хоча ці дві дефініції є синонімами, однак, у людській свідомості «правда» – це суб'єктивна оцінка ситуації конкретною людиною, а «істина» – те, що дійсно мало місце. Бухгалтер, формуючи звітність, використовує своє розуміння цього процесу, свої вміння, свій досвід, своє бачення і бажання виконати роботу найбільш професійно. Чи має аудитор право на власну, теж суб'єктивну інтерпретацію того ж факту, який раніше інтерпретував бухгалтер? Так! Ось і виходить – аудитор шукає достовірність (правду) і не завжди знаходить істину (місію аудиту). На поверхні ринкового простору з'являється явище з назвою «недовіра». Зовнішній аудит привласнив елементи недовіри, оскільки виявилось, що вітчизняні ринкові відносини теж допускають фальсифікацію інформації, що породжує недовіру до обліку, сумніви у партнерах по бізнесу, недовіру до інвесторів, небажання платити податки і розкривати інформацію про бізнес, небажання ділитися прибутком, що й зумовило наявні протиріччя між намаганням, з одного боку, докопатися до «усіх суттєвих аспектів», а з іншого – відчуваючи спокусу, обмежитися зібраними доказами, дією принципу суттєвості та професійного скептицизму, відмовитися від висловлення об'єктивної думки.

Аудит декларується як саморегулюючий і незалежний бізнес (підприємницька діяльність), однак реально він регулюється державою. Державні регуляторні органи встановлюють вимоги до формату та змісту результатів аудиту, допускають (або не допускають) аудиторські фірми на ринок регульованих ними послуг, призначають аудиторів для суб'єктів господарювання. Тоді від кого (чого) незалежний зовнішній аудит? Відповідь поки лежить в одній площині – практикуючий аудитор дійсно незалежний у виборі методу і організації перевірок, а в інших аспектах своєї професійної діяльності в тій чи іншій мірі залежить від обставин виконання замовлення.

Світовий досвід свідчить, що в більшості випадків регуляторами аудиторської практики є професійні незалежні організації. В Україні такі організації теж є, але ніяких прав на регулювання аудиту вони не мають. Аудиторська палата України сама приймає рішення, сама ж їх виконує і

²⁰⁰ Редько О.Ю. *Методологія та організація професійного аудиту в Україні. Стан та перспективи розвитку.* Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук / О.Ю. Редько. – Київ, 2009.

сама контролює виконання, не маючи жодного права на законодавчу ініціативу. Зовнішній аудит, як діяльність, регулюється Законом і рішеннями державних органів, а техніка проведення аудиту та професійна поведінка аудиторів – стандартами аудиту та Кодексом професійної етики. Ніхто не відповідає за стан та перспективи розвитку аудиту перед суспільством і не зацікавлений у такій відповідальності. Існує формально єдиний орган, який нібито повинен займатися аудитом і відповідати за нього – Аудиторська Палата України (АПУ): десять членів АПУ представляють аудиторів, а десять – державні органи виконавчої влади. Палата не впливає на ціноутворення на ринку аудиторських послуг, на створення гарантій для суспільства з боку суб'єктів аудиторської діяльності, на державні регуляторні органи з метою впорядкування понятійного апарату, на загрозу втрати професійної незалежності, на прозорість тендерів на аудиторські послуги тощо. Звідси – відсутність формальних важелів впливу на суб'єкти аудиторської діяльності. Лише в останні три роки такий важіль з'явився – зовнішній контроль якості аудиторських послуг.

Зовнішній аудит пов'язаний з якістю його проведення. Справді, при підготовці фінансової звітності адміністрація підприємства розуміє, що поширює інформацію, на підставі якої багато осіб (користувачів) прийматимуть ті чи інші рішення. Очевидно, що адміністрація підприємства у кожному випадку має власні інтереси і бачення щодо цих користувачів (інвесторів, ділових партнерів, банків, державних органів тощо), а щоб їх досягти – вдається до впровадження користувачів в оману (хибне сприйняття дійсності, зумовлене викривленим представленням), або, просто фальсифікує реальний стан справ на підприємстві. А як же аудитор? Адже мета аудиту за міжнародним стандартом «встановлення достовірності фінансової звітності у всіх суттєвих аспектах» та висловлення про це вимагає об'єктивної думки аудитора. Розглянемо це більш детально.

У зовнішньому аудиті величина викривлень (перекручень), котра розмежовує достовірний і недостовірний стан інформації, називається суттєвістю. Причому аудитор оцінює те, що є суттєвим у відповідності до свого професійного судження. Суб'єктивне професійне судження і крапка. А де ж об'єктивність? Відсутня. З цього приводу, наводимо цитату із міжнародного стандарту: «Застосування рівня суттєвості для оцінки впливу перекручень на достовірність звітності» де вказується, що «розмежування двох станів звітності, які називають достовірним і недостовірним, знаходиться скоріше в площині відчуттів, ніж будь-яких розумних пояснень»²⁰¹. Це означає, що якість зовнішнього аудиту знаходиться у мінливих відчуттях аудитора.

²⁰¹ Границы достоверности в аудите. А.А. Шапошников, Д.С. Лугов, «Аудиторские ведомости», №4.- апрель 2008 г.

Вимагають дослідження взаємозв'язки між нормативним регулюванням зовнішнього аудиту і його якістю, що дозволило би розробити критерії якості чинної нормативно-правової бази аудиту. До таких відносять:

- адекватність опису, під яким слід розуміти наявність понятійного апарату, що дозволяє однозначно ідентифікувати наявні процеси і об'єкти. Іншими словами, нормативна база (в тому числі стандарти) повинна містити безконфліктну і несуперечливу систему понять, що розрізняють як економічні процеси, так і економічні об'єкти – учасники цих процесів;
- методологічна спроможність. Параметри економічних процесів, описані інструментами аудиту повинні мати об'єктивну міру або оцінку. Нема об'єктивного виміру факторів – нема інформації;
- доступність викладу. Мова на якій написані стандарти чи інші нормативні документи, по-перше, – повинна бути українською. По-друге, вона повинна бути зрозумілою бухгалтерам, аудиторам і тим, хто управляє економічними процесами.

Професія, що базується на Кодексі професійної етики, присязі аудитора, вмонтовується в бізнес-середовище, для якого етика поки що «інородне тіло» і практично відсутня. Важко знайти критерії оцінки в аудиті, зокрема, чесності, правдивості, конфіденційності тощо. У практикуючого аудитора часто буває альтернатива: або «бути чесним до кінця» і, як результат, незабаром втратити всіх замовників, або стати на захист інтересів замовника (бажано в рамках законодавства).

Служити великому бізнесу і зробити з зовнішнього аудиту бізнес – дві великі різниці. Аудит наш бідний, бо мало платять замовники. В західній практиці аудит – досить дороге «задоволення». Просити за аудит «нормальний гонорар» для аудиторських фірм досить небезпечно, оскільки тут же знайдеться більш «дешевий» аудитор. Тому і просять за свої послуги мало, орієнтуючись на минулі гонорари, а відмовитися від малого – значить залишитися без нього або без замовлень взагалі. Таким чином, не продавець послуг (аудитор), а покупець (замовник) встановлює ціну на професійні аудиторські послуги.

Недостатньо вирішеними залишаються питання створення надійних методик зовнішнього аудиту, здатних уніфікувати та формалізувати підходи до оцінки аудиторського ризику та визначення рівня суттєвості, що дозволило б автоматизувати процес їх оцінення, а тому виникає необхідність у розробці кількісного підходу до оцінки надійності результатів аудиторської перевірки за сегментами, та фінансової звітності в цілому через ранжування факторів властивого ризику та ризику контролю відповідно до їх впливу на сегменти перевірки. Вимагає істотних доповнень і розвитку методика застосування фундаментальних і конкретних процедур

проведення зовнішнього аудиту в розрізі його підвидів: загального, банківського, страхового, аудиту бірж, позабюджетних фондів та інвестиційних інститутів, податкового, санаційного, безпеки виробництва, спеціального, «кабінетного», ефективності, адміністративного, «камерального», комплайнс-аудиту, сертифікованого аудиту, «кадрового» аудиту, міжнародного аудиту, аудиту якості, технічного аудиту, «енергоаудиту», «електроаудиту», освітнього аудиту та інших.

Формування державної програми розвитку зовнішнього аудиту в Україні в реальному часі є об'єктивно необхідним з огляду на те, що за ті двадцять років, які минули з моменту юридичного визнання аудиту, сталися значні зміни в соціально-економічному та політичному житті країни, які, в свою чергу, привели до значних змін на ринку аудиторських послуг. Отже, при визначенні концептуальних спрямувань розвитку аудиту слід враховувати не стільки проблемні питання, недоліки і труднощі розвитку, які, до речі, характерні для розбудови будь-якого соціально-економічного явища, і аудиту зокрема, а ті методологічні аспекти, які сприяють розумінню і висвітленню процесу аудиту.

Певний спосіб розуміння явищ і процесів мікросередовища дозволяє представити зовнішній аудит як цілісну систему, що складається з елементів між якими існує логічний взаємозв'язок.

Зовнішній аудит, як сфера наукових знань, може бути представлена системою ідей, що пояснюють та формують теорію аудиту. При цьому значимість теорії полягає в тому, що вона спирається на принципи, незалежні від фактів і явищ, які вона пояснює.

Теорія аудиту сприятиме розумінню сутності й особливостей аудиторської діяльності, інструментарію для її здійснення, принципів формування об'єктивної думки аудитора про фінансову звітність і надання аудиторських послуг.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що без розробки теорії неможливо удосконалити існуючу практику аудиту і підвищити цінність цієї інституції для бізнесу і суспільства.

3.3 Внутрішній аудит

Нова економічна формація постіндустріального розвитку ставить підприємства в умови жорсткої конкуренції та постійних змін, що вимагає від менеджерів розуміння зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, вміння об'єктивно оцінювати ситуацію і розвиток бізнес-процесів. Для цього потрібно використовувати універсальні системи показників з метою оцінки бізнесу, що ставить високі вимоги до організації та якості управління і його інформаційної системи. Перехід до постіндустріального

суспільства та часті кризові ситуації доводять неефективність систем корпоративного управління компаніями на практиці: «слабкість» системи управління ризиками, недостатній рівень прозорості інформації та її вибіркового характеру приводять до зміни та удосконалення принципів внутрішнього управління, а отже доводять існування нагальної потреби у добре організованій і ефективно функціонуючій системі внутрішнього контролю.

Змінилося та набуло нового змісту поняття «контроль», змінилися його завдання і функції, з'являються нові форми контролю, трансформуються його методи. Інститут Внутрішніх аудиторів дає визначення контролю, яке є основним при розробці концептуальних підходів до його організації: «Контроль – це будь-яка дія, зроблена органом управління для підвищення імовірності того, що поставлені цілі будуть досягнуті»²⁰². Процес контролю має дві основні форми організації: структурно-функціональну, яка реалізується через функціональні зв'язки між структурними підрозділами, та форму прямого контролю, яка реалізується через спеціалізовані підрозділи, основною функцією діяльності яких є контроль²⁰³. Для формування якісної системи контролю на підприємстві використовують обидві форми його організації.

Як правило, зовнішній контроль здійснюється у формі наступного контролю, має епізодичний характер, обмежений у використанні внутрішньої інформаційної бази і проводиться людьми, не пов'язаними з об'єктом контролю. Саме тому завдання системи внутрішнього контролю полягають у використанні методів упорядкованого та ефективного ведення бізнесу, попередження і виявлення шахрайств та помилок, забезпечення достовірності і повноти обліку операцій, контролю за своєчасною підготовкою і наданням звітності.

Система внутрішнього контролю, в тій чи іншій формі, є у всіх компаніях, однак вона не відповідає сучасним вимогам, адже зі зростанням масштабів компаній та рівня невизначеності при прийнятті рішень зростають вимоги до такої системи, а з позицій організації управління і його ієрархічної структури контроль необхідно здійснювати на всіх стадіях і рівнях²⁰⁴. Внутрішній контроль організації слід розглядати як постійно діючу систему, що визначає «критичні» точки контролю, де високий ризик виникнення помилок, спотворень та інших небажаних явищ.

²⁰² Сонин А. Независимость и объективность внутреннего аудита [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iaa-ru.ru/>

²⁰³ Гогишвили В. Внутренний контроль в системе управления холдингом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iteam.ru/publications/corporation/.../article_3212/

²⁰⁴ Щербаков В.В. Система информационного обеспечения внутреннего контроля в коммерческом банке /В.В. Щербаков / Аудит и финансовый анализ. – 2000. – № 4– С. 18

Аргументи щодо дублювання функцій, зростання чисельності апарату управління та розпорошення відповідальності при практичному впровадженні системи внутрішнього контролю безпідставні, адже оптимальний розподіл повноважень і відповідальності не культивує штучного збільшення служб контролю, а метою компанії є створення не такої системи контролю яка б повністю гарантувала відсутність відхилень, помилок і не-ефективності в роботі, а системи, яка дасть можливість їх своєчасно виявляти та усувати, сприяючи росту ефективності. Більше того, внутрішній контроль як сукупність органів контролю, об'єктів контролю і форм його реалізації є однією з функцій управління.

Система внутрішнього контролю визначає внутрішні правила та процедури контролю, запроваджені керівництвом підприємства для досягнення (в межах можливого) стабільного і ефективного функціонування підприємства, дотримання внутрішньогосподарської політики, збереження та раціонального використання активів підприємства, запобігання та викриття фальсифікацій, помилок, точності і повноти облікових записів, своєчасної підготовки надійної фінансової інформації. Сучасні умови господарювання характеризуються збільшенням числа користувачів звітної та поточної економічної інформації на зовнішньому і на внутрішньому рівнях, ускладненням оцінки діяльності підприємств, ефективності його управління, динамічними змінами бізнес-середовища, появою нових ризиків.

Потреба в якісній інформації (проблема визначення поняття якості інформації для економічних суб'єктів також залишається відкритою) зростає одночасно з розвитком інформаційного суспільства та превалювання інформаційної складової успішного існування на ринку. У цих умовах особливого значення набуває внутрішній аудит, за допомогою якого теоретичні дослідження у сфері контролю спрямовуються не на фінансовий та господарський його аспект, а на управлінський! Відбувається перехід від пасивного контролю до його активної форми, з метою прогнозування та обґрунтування організаційних і економічних рішень.

Вищий рівень управління безпосередньо не займається контролем повсякденної діяльності структурних підрозділів підприємства, через що відчуває потребу в інформації, яка формується на більш низькому рівні. Необхідність внутрішнього аудиту зумовлена тим, що менеджери не мають достатньо часу, щоб перевірити виконання вказівок і часто не володіють специфічними інструментами такої перевірки²⁰⁵. Вищий рівень менеджменту не може своєчасно виявити приховані недоліки та відхилення,

²⁰⁵ Мудрик Ю.В. Внутрішній аудит як елемент вдосконалення системи контролю на підприємстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Economics/7_97614.doc.htm

тому на допомогу приходять внутрішні аудитори, які виконують такі роботи як захист від помилок і зловживань, визначення "зон ризику", усунення майбутніх недоліків або відхилень, ідентифікація та "посилення" слабких сторін у системах управління та інші. Дії аудиторів доповнюються обговоренням проблем з вищими органами управління, адже він є одним із способів контролю за правомірністю та ефективністю діяльності підрозділів підприємства²⁰⁶.

Потреба у створенні внутрішнього аудиту в Україні виникає на великих підприємствах з різними видами діяльності, зі складною розгалуженою структурою і великою кількістю територіально віддалених філій, дочірніх і підпорядкованих підприємств, оскільки система внутрішнього контролю має тенденцію до виродження, якщо відсутній механізм постійної її верифікації. Відомо, що при відсутності контролю і оцінки персонал працює недбало. Крім того, незалежно від якості системи контролю, можливі навмисні викривлення реального стану справ²⁰⁷.

Коли конкурентоздатність стає основною передумовою успішного розвитку підприємства, менеджери змушені не лише на вигідних умовах залучати ресурси, а й ефективно їх використовувати, тоді внутрішній аудит стає одним із основних інструментів оцінки ефективності використання ресурсів та ефективності управління.

Розвиток світової економіки супроводжується низкою банкрутств великих американських компаній: холдинг **Lehman Brothers** (активи: \$691 млрд. і 80 дочірніх компаній), автомобільний гігант **General Motors** (активи: \$91 млрд.), Банк **Washington Mutual** (активи: \$327,9 млрд.), потужна страхова і фінансова компанія **Conseco** (активи: \$61 млрд.), **Chrysler** (активи: \$39 млрд.), **Thornburg Mortgage** (активи: \$36,5 млрд.), **PG&E (Pacific Gas and Electric Co)** (активи: \$36 млрд.). Банкрутство телекомунікаційної компанії **WorldCom** (активи: \$103,9 млрд.) – пов'язано зі скандалом, який розгорнувся навколо фінансових махінацій на суму \$11 млрд. і за наслідками якого колишній генеральний директор компанії Берні Ебберс (Bernie Ebbers) був засуджений на 25 років. Скандал 2001 року, пов'язаний із фінансовими махінаціями, розвалив найбільшу в США енергетичну, електричну й газову компанію **Enron** (активи: \$65,5 млрд.). Проти кількох представників вищого керівництва висунули звинувачення у

²⁰⁶ Суть і основні відмінності внутрішнього аудиту: Заголовок з екрану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsbrickworks.com/osnovn-zasadi-auditu/255-sut--osnovn-ydmnost-vnutrshnogo-auditu.html>

²⁰⁷ Мельниченко О.І. Внутрішній аудит як невід'ємна складова успішного розвитку підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/59296.doc.htm

різноманітних махінаціях²⁰⁸. Можна стверджувати, що в цих компаніях внутрішній аудит був або неефективний, або відсутній.

Корпоративні скандали були пов'язані і з роботою відомих аудиторських фірм в США та Західній Європі. Розслідування довели причасність співробітників аудиторської компанії «Артур Андерсен» (Arthur Andersen) до фінансових афер Енрон, які були розробниками схем шахрайських операцій та в передчутті скандалу знищили документацію, перешкоджаючи правосуддю. Так, одна з провідних аудиторських фірм світу фактично припинила своє існування, а "велика шістка" міжнародних аудиторських фірм перетворилась у "четвірку": Deloitte&Touche або Deloitte Touche Tomatsu International, Ernst& Young, KPMG і Price Waterhouse, що злилася з Coopers& Lybrand.

Це знизило довіру до професійного рівня зовнішнього аудиту та викликало цікавість до внутрішнього аудиту, який стає невід'ємною складовою якісного корпоративного управління і ознакою надійності підприємства чи корпорації.

Разом з тим, наявність внутрішнього аудиту може бути нормативною вимогою для певного організаційного типу підприємств. Наприклад, правила Нью-Йоркської та Лондонської фондових бірж вимагають від компанії організацій внутрішнього аудиту в якості обов'язкової умови для внесення акцій цих компаній в лістинговий список. Відповідно до рекомендацій Базельської угоди з банківського нагляду, банківські організації створюють служби внутрішнього аудиту для незалежної оцінки контрольної системи банку.

Акціонери домагаються впливу на Ради директорів, отримання більшого обсягу інформації про їх структури і комітети, про винагороди виконавчим директорам. Вимога щодо наявності служби внутрішнього аудиту стає актуальною і для власників, котрі не є безпосередніми керівниками підприємства та користуються послугами найманих менеджерів.

Зі зростанням масштабів діяльності багаторівневий апарат управління постає перед проблемами обміну інформацією, координації, при цьому зростає ймовірність прийняття рішень постанов, які суперечать одне одному. Ускладнюється контроль різних ланок управління з боку центрального керівництва, що збільшує ризик помилок і зловживань. Якщо організація має географічно розташовані філіали або відділення, в яких місцеве керівництво приймає самостійні рішення, виникає необхідність здійснювати контроль і оцінку прийнятих рішень у цілому, для цього потрібна достовірні і якісна інформація.

²⁰⁸ Внутрішній аудит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rate1.com.ua/ua/ekonomika/virobnictvo/1466>

Світовий досвід розвитку економіки свідчить, що успіх у бізнесі супроводжує лише тих суб'єктів господарювання, в яких високий рівень професійної майстерності. Удосконалення процесу управління та формування стратегій розвитку підприємства посилює роль і значення корпоративного контролю, оскільки одним з важливих його завдань є ефективний розвиток організації. Разом з тим, при ускладненні організаційної структури управління кожний новий ієрархічний її рівень породжує додаткову можливість для зловживань і порушень, отже, об'єктивно призводить до виникнення нових об'єктів контролю на рівні менеджменту середньої ланки, персоналу та вищого менеджменту – виконавчої дирекції корпорацій.²⁰⁹

Ефективність системи обліку з точки зору менеджменту – сумнівна, оскільки не дає повної інформації, необхідної для своєчасного ухвалення рішень, в результаті чого керівники структурних підрозділів і окремі фахівці, які не завжди володіють відповідними знаннями та інформацією можуть приймати рішення, які мають важливе значення для підприємства і можуть не тільки збільшити його прибутки, а й спричинити збитки, що веде до банкрутства. Яким би професійним не був менеджмент, актуальним стає питання контролю за станом справ, одним із дієвих інструментів якого є внутрішній аудит. Більше того, під питанням стоять проблеми забезпечення інформацією інвесторів, кредиторів, партнерів, суспільства, які потребують удосконалення методів розкриття інформації та її створення.

Наділений багатограними характеристиками аудит (як вид практичної діяльності, як напрям наукових досліджень, як інформаційна система) визнається управлінням об'єктивною необхідністю, що обумовлено недосконалістю законодавства, податкової та інших регулюючих та дозвільних систем.

Бізнес-середовище в Україні оцінюється як найгірше серед постсоціалістичних країн Європи. Відповідно до рейтингу Світового банку «Doing Business» (легкість бізнесу) в 2010 році Україна займала 142 позицію серед 183 країн світу, поступаючись таким країнам, як Польща (72), Росія (120), Угорщина (47), Чехія (74). Порівняно з 2006 роком Україна втратила 14 позицій у цьому рейтингу, що свідчить про погіршення умов ведення бізнесу. Не вдалося державі посилити свої позиції в світових рейтингах у частині конкурентоспроможності економіки та якості середовища²¹⁰.

²⁰⁹ Шухман М. Е. Організація внутрішнього аудиту в корпораціях: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.09 / М.Е. Шухман; Державний вищий навчальний заклад "Одеський держ. економічний ун-т". – О., 2009. – 22 с.

²¹⁰ Вахновська, Н.А. Податковий кодекс в контексті реформування податкової системи України / Н.А. Вахновська // Економічний форум. – 2011. – С. 23 – 28. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://economy.nayka.com.ua/>

Кримінальна економіка відтворює відповідні відносини у бізнесі, займається яким небезпечно, адже технології шахрайства не відстають від розвитку техніки та дотримання безпеки. Наприклад, зовсім недавно ми почули про технології віднімання успішного бізнесу або фінансово привабливих активів, так звані «рейдинг – технології» (Raider у перекладі з англійської означає грабіжник, нападник).

Необхідність внутрішнього аудиту пов'язана також з дією негативних факторів, що виникають внаслідок відсутності стратегічного планування, некваліфікованого управління, недостатності внутрішнього контролю.

Серед причин розвитку внутрішнього аудиту можемо назвати головні: посилення конкуренції, а отже ускладнення процесу управління та прийняття рішень; складна організаційна структура підприємств (розвиток та існування транснаціональних корпорацій); зростання ризиків та невідомості зовнішнього середовища в поєднанні з відсутністю досвіду побудови ефективної системи внутрішнього контролю, адекватної умовам «нової економіки»; актуальність збереження комерційної таємниці; намагання власників (акціонерів) отримати об'єктивну оцінку дій менеджерів та потреба у підвищенні ступеню довіри з боку контрагентів (закон Сарнбейса Окслі); необхідністю спеціальних знань для перевірки інформації, що надають різні функціональні підрозділи керівництву в поєднанні з різноманітністю видів діяльності, ускладненням і зростанням обсягів операцій тощо. Роль внутрішнього аудиту важлива у підвищенні якості управління діяльністю, прийняттю заходів щодо обмеження ризиків та захисту від них.

Зростанню наукового інтересу до проблематики внутрішнього аудиту в Україні сприяв переклад на російську мову фундаментальних праць вчених зарубіжних країн, в яких внутрішній аудит має більш глибоку історію: Р. Адамс, А. Аренс, Р. Додж, Дж. Лоббек, Д. Мононвіль, Д. Робертсон та ін.

Теоретичні та методичні дослідження різних питань контролю та аудиту в працях таких вчених як В. Рудницький, Л. Кулаковська, О. Редько, О. Петрик, М. Корінько, Г. Давидов, В. Шевчук, М. Пушкар, І. Пилипенко, Н. Малюга, Ф. Бутинець тощо створюють базу для нових розробок у сфері внутрішнього контролю, проте праць, які містять комплексний, систематизований підхід до проблем внутрішнього аудиту, використанню його переваг в якості інструмента ефективного управління підприємством недостатньо і тираж їх обмежений.

У період 2009-2011 р. р. в Україні захищено три докторські (В.П. Пантелеєв²¹¹, С.М. Петренко²¹², Т.О. Каменська²¹³) та три кандидатські

²¹¹ Пантелеєв В.П. Концепція внутрішньогосподарського контролю діяльності підприємств: методологія, організація, розвиток: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.09 [Електронний ресурс] / В.П. Пантелеєв; Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2009. – 40 с.

(М.Е. Шухман²¹⁴; Д.М. Хома²¹⁵ та О.В. Філозоп²¹⁶) дисертації з проблем внутрішнього контролю та аудиту, не враховуючи тих, в яких внутрішній аудит є однією зі складових дослідження, що свідчить про активізацію наукових розробок в цій галузі та розуміння необхідності вирішення проблем внутрішнього аудиту.

Аналіз багатьох наукових праць доводить, що в Україні очевидною є необхідність розвитку нової концепції контролю в цілому, та внутрішнього аудиту, зокрема, яка б ґрунтувалася на узагальненні досягнень зарубіжної та вітчизняної науки і відповідала сучасним вимогам управління. Більшість елементів понятійного апарату категорії «контроль», «аудит», «внутрішній аудит» не адаптовані до сучасних умов, потребують розвитку моделі контролю та його методичного апарату для адаптації до нових систем та концепцій управління.

Внутрішній аудит потребує якісно нового теоретичного осмислення його суті та ролі в управлінні підприємством, в контексті переходу від традиційно пасивного констатуючого контролю до його активних форм. Пошук контурів нової моделі внутрішнього контролю в умовах «нової економіки», що відповідають реальним потребам бізнесу з орієнтацією на фінансовий менеджмент та управління ризиками, зумовлений потребує формування ефективної, адекватної новим реаліям системи внутрішнього контролю без якої неможливо попередити кризові явища чи рецидиви не-ефективного господарювання. Виникає необхідність в розробці науково – обґрунтованої, адекватної інформаційній економіці теорії контролю і аудиту як концептуальної бази функціонування підприємства та оцінки його діяльності.

²¹² Петренко С.М. Внутрішній контроль діяльності підприємств і його інформаційне забезпечення: теорія, методологія, організація: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.09 [Електронний ресурс] / С.М. Петренко; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2010. – 40 с.

²¹³ Каменська Т.О. Внутрішній аудит: методологія та організація: автореф. дис... д-ра екон. наук : 08.00.09 [Електронний ресурс] / Т.О. Каменська; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К., 2011. – 40 с

²¹⁴ Шухман М. Е. Організація внутрішнього аудиту в корпораціях: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.09 / М.Е. Шухман; Державний вищий навчальний заклад "Одеський держ. економічний ун-т". – О., 2009. – 22 с.

²¹⁵ Хома Д.М. Внутрішній аудит у підвищенні ефективності діяльності підприємств: автореф. дис.... канд. екон. наук : 08.00.09 [Електронний ресурс] / Д.М. Хома; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2010. – 21 с.

²¹⁶ Філозоп О.В. Розвиток внутрішнього аудиту в Україні: організація і методика: автореф. дис.... канд. екон. наук : 08.00.09 [Електронний ресурс] / О.В. Філозоп; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир, 2010. – 20 с.

Становлення і розвиток внутрішнього аудиту вимагає систематизації та розвитку його теоретичних положень, досліджень трансформації та класифікації його видів, вивчення принципів, функцій та методологічного апарату. Важливою проблемою є розробка концепції внутрішнього аудиту з позицій управління, що вимагає осмислення його логічної моделі на основі методології інформаційної взаємодії систем обліку та внутрішнього контролю. Важливим завданням досліджень у сфері внутрішнього аудиту є вирішення проблем розкриття методичних і організаційних особливостей його функціонування відповідно до цілей управління.

Проблеми дослідження, тлумачення та впровадження в практику внутрішнього аудиту в Україні пояснюється відсутністю досліджень самої категорії «контролю» з позиції різних концептуальних підходів до його визначення.

Історично склалося так, що контроль в умовах тоталітарного суспільства розглядали лише як символ влади (див. О.Ю. Редько²¹⁷), або ж як функцію управління, в той час коли у світовій економічній науці розвивалися правовий, кібернетичний та ризик-орієнтований підходи до визначення контролю. Нерозуміння чи, скоріше, незнання і неприйняття альтернативних підходів наклало свій відбиток і на розвиток нових видів та способів контролю, які підсвідомо намагаються порівнювати з існуючою в посттоталітарному суспільстві концепцією контролю, так званого «прокрустового ложа», сутність якого в переносному розумінні полягає у тому, що наперекір логіці поняття припасовується до зовнішніх вимог, штучних рамок тощо.

В такій ситуації опинилася теорія контролю в цілому, та концепції аудиту і внутрішнього аудиту зокрема. Саме тому, для визначення суті внутрішнього аудиту необхідна систематизація його основних завдань, принципів, методів, об'єктів, форм тощо, оскільки вивчення літератури вказує на суттєві розбіжності щодо цього в наукових колах.

Як доказ цього, зустрічаємо в науковій літературі такі твердження²¹⁸: «Тракувати аудит як науку не правомірно, оскільки це не відповідає основним критеріям науки», або «...внутрішнього аудиту не існує а є система внутрішнього контролю, яка повинна створюватися власником підприємства»²¹⁹. Кардинально протилежної думки дотримуються І. Пилипенко та В. Шевчук стверджуючи, що внутрішній аудит являє собою той еле-

²¹⁷ Редько О.Ю. Аудит в посттоталітарном обществе. Философский аспект / О.Ю. Редько. – НЦУА, Киев-2011, 22 с.

²¹⁸ Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Монографія / Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2004. – С. 141.

²¹⁹ Редько О.Ю. Аудит в посттоталітарном обществе. Философский аспект / О.Ю. Редько – НЦУА, Киев-2011 – С. 226

мент системи управління підприємствами, відсутність якого унеможливорює та руйнує внутрішньо корпоративний менеджмент²²⁰.

Зарубіжні економісти, в цілому, одностайні у своєму визначенні внутрішнього аудиту, який вони трактують як незалежну оцінку всередині організації для перевірки та визначення ефективності її діяльності, надаючи йому різних можливостей: від оцінки адекватності різних видів контролю та аналізу системи обліку до надання рекомендацій, порад тощо²²¹. Е.А. Аренс та Дж. К. Лоббек стверджують, що внутрішній аудит – це внутрішньогосподарський аудит, який забезпечує адміністрацію цінною інформацією для прийняття рішень, що стосуються ефективного функціонування їх бізнесу²²², англійський вчений Додж Р. під внутрішнім аудитом розуміє складову внутрішнього контролю, яка здійснюється за рішенням органів управління підприємством з метою контролю і аналізу господарської діяльності²²³.

М. Кузьмін та О. Петрик вважають, що внутрішній аудит – це перевірки, які виконуються всередині суб'єкта господарювання його працівниками (внутрішніми аудиторами) з метою надання необхідної інформації керівництву для прийняття управлінських рішень і здійснення внутрішнього поточного контролю²²⁴, а проф. Ф. Бутинець під внутрішнім аудитом розуміє організовану на підприємстві, діючу в інтересах його керівництва та (або) власників і регламентовану внутрішніми нормативними актами систему контролю за дотриманням встановленого порядку ведення обліку, складання та подання звітності, внутрішнього її аналізу, та надійністю функціонування всієї системи внутрішнього контролю²²⁵. Пантелеєв В.П. в навчальному посібнику «Аудит» зазначає: «внутрішній аудит – це аудит, який здійснюється співробітниками суб'єктів господарювання. З погляду менеджменту, під внутрішнім аудитом розуміють перевірку рахунків підприємства та його діяльності невеликою групою бухгалтерів, що обіймають найвищі посади на підприємстві, для того, щоб впевнитись, що

²²⁰ Пилипенко І. Національна система аудиту: досвід становлення та спрямування розвитку / І. Пилипенко, В. Шевчук // Бухгалтерський облік і аудит: Науково-практичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 5-14

²²¹ Робертсон Дж. Аудит / Дж. Робертсон. – М.: КРМГ: Аудит «Контакт», 1993. – С. 466; Адамс Роджер. Основы аудита / Роджер Адамс – М.: ЮНИТИ, 1995. – С. 26

²²² Аренс А. Аудит: [пер. с англ.] / А. Аренс, Дж. Лоббек; гл. Ред. Я.В. Соколов – М: Финансы и статистика, 2003. – С. 14

²²³ Додж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита: [пер. с англ.]; предислов. С.А.Стукова – М.: Финансы и статистика; ЮНИТИ, 1992. – С. 87

²²⁴ Кузьмін В. Аудит: законодавчо-нормативне регулювання, історичні аспекти та проблеми розвитку в Україні / В. Кузьмін, О.Петрик // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – №8-9. С.63-73 – С.64

²²⁵ Бутинець Ф.Ф. Аудит: Підручник. – 2-е вид, переробл.та доповн. / Ф.Ф. Бутинець.- Житомир: ПП «Рута», 2002. –С.188

звітність підприємства дає повну картину стану справ, що вони йдуть чесно, відповідно до існуючих стандартів»²²⁶.

Такі визначення занадто вузькі, вони обмежують функції внутрішнього аудиту лише перевіркою правильності ведення обліку та перевіркою ефективності і відповідності функціонування системи внутрішнього контролю, виключаючи тим самим проведення аудиту стосовно окремих сфер діяльності підприємства, виявлення та оцінки ризиків, визначення ефективності використання ресурсів, здійснення окремих бізнес-процесів та процесу управління.

Проф. Рудницький В.С. та проф. Лазаришина І.Д. дають ширше визначення внутрішнього аудиту, трактуючи його як діяльність кваліфікованих працівників підприємства, що спрямована на зменшення інформаційного ризику під час прийняття управлінських рішень²²⁷, а проф. Редько О.Ю. акцентує увагу на тому, що внутрішній аудит – це перевірки, виконані всередині суб'єкта господарювання його працівниками з метою надання інформації керівництву для прийняття управлінських рішень і здійснення внутрішнього поточного контролю²²⁸.

Підсумовуючи викладене, ми визначаємо зміст аудиту як безперервний процес, який полягає у досягненні мети засобами моніторингу для оцінки роботи компанії та її підрозділів на різних етапах діяльності (планування, впровадження, виробництво та ін.), що виступає як одна з функцій менеджменту, для об'єктивної оцінки різних аспектів управління та створення інформації для прийняття рішень.

Ми відкидаємо вузьке трактування внутрішнього аудиту, яке окремі автори пов'язують виключно з контролем облікової системи або підміняють загальними фразами про контроль.

Так, Давидов Г.М. внутрішній аудит розглядає в якості невід'ємної частини загальної системи контролю, яка здійснюється у відповідності з вимогами міжнародних стандартів аудиту²²⁹. Івашкевич В.Б. стверджує, що «внутрішній аудит – це в основному ревізія виробничо-господарської діяльності, яка здійснюється силами та коштами самої організації, яка підлягає перевірці силами підприємства, або її вищими інстанціями»²³⁰. Незважаючи на те, що підприємства потребують перевірок, які викривають

²²⁶ Пантелеев В.П. Аудит. Навчальний посібник. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – С.310

²²⁷ Рудницький В.С. Внутрішній аудит: монографія / В.С.Рудницький, І.Д. Лазаришина, Г.М. Шеремета, В.О. Хомедюк – Рівне, 2003. – С.19

²²⁸ Редько О.Ю. Аудит в Україні: монографія / О.Ю.Редько. – К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. – С.53

²²⁹ Аудит: навч. Пос. 3-тє вид – К.: Знання, КОО, 2002. – 363 с.

²³⁰ Івашкевич В.Б. Практический аудит: учеб. пособ. / В.Б. Ивашкевич. – М.: Магистр, 2007. – С. 28

недоліки господарської діяльності до того, як вони будуть виявлені зовнішніми контролюючими органами, потребують виявлення причин цих відхилень, виявлення резервів виробництва, отримання практичних рекомендацій, обмежувати функції внутрішнього аудиту лише цим недоцільно.

Бичкова С.М. зазначає, що «внутрішній аудит являє собою елемент системи внутрішнього контролю, організований керівництвом підприємства з метою аналізу облікових та інших контрольних даних»²³¹, але ж на відміну від внутрішнього контролю внутрішній аудит являє собою незалежну компетентну оцінку управлінської та контрольної діяльності, яка здійснюється всередині організації, ґрунтується на системному, науково обґрунтованому процесі збору, аналізу і оцінки свідчень про економічні дії і події з метою виявлення ступеня їх відповідності встановленим критеріям ефективності роботи, прогнозу майбутнього розвитку, виробітку рекомендацій та порад.

Бурцев В.В. внутрішній аудит трактує як регламентовану внутрішніми документами організації діяльність з контролю ланок управління і різних аспектів функціонування підприємства, здійснювану представниками спеціального контрольного органу з метою допомоги адміністративному апарату управління організації²³².

Богомолів А.М. і Голощапов Н.А. стверджують, що «внутрішній аудит (внутрішньогосподарський, внутрішньофірмовий) – це складова частина загального аудиту, організованого на підприємстві в інтересах його власників і регламентованого його внутрішніми документами з дотримання встановленого порядку ведення обліку збереження власності і надійності функціонування системи внутрішнього контролю»²³³.

Окремі автори дають розширене трактування внутрішнього аудиту. Так, Соловйова І.В. представляє внутрішній аудит як незалежну (організаційно відокремлену в структурі управління) діяльність на підприємстві з перевірки і оцінки роботи структурних підрозділів та підприємства в цілому, з метою виявлення резервів зростання, ефективності використання його потужностей і ресурсів для максимального вилучення прибутку, захисту його законних майнових прав²³⁴.

Російські вчені Романов А.Н. та Одінцева Б.Е. трактують поняття і функції внутрішнього аудиту ширше та ототожнюють поняття і завдання

²³¹ Ситнов А.А. Роль внутреннего аудита в системе управления экономическим субъектом / А.А. Ситнов // Менеджмент в России и за рубежом – № 4 – 2002 – С. 51-60.

²³² Бурцев В.В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации / В.В. Бурцев – М.: «Экзамен», 2000.– С. 212.

²³³ Богомолів А.М. Внутренний аудит. Организация и методика проведения / А.М. Богомолів, Н.А. Голощапов. – М.: «Экзамен», 1999.– С. 6.

²³⁴ Соловьева И. В. Вопросы развития внутреннего аудита / И.В Соловьева – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://science.ncstu.ru/articles/econom/2009_09/16.pdf/file_...

внутрішнього аудиту з контролінгом, вони вважають, що для довгострокової успішної діяльності підприємства, життєво важливою умовою є здатність керівництва аналізувати успіх і цілеспрямованими діями забезпечувати його розвиток, а внутрішній аудит дозволяє заздалегідь виявити майбутні економічні негаразди²³⁵. Таке визначення показує, що внутрішній аудит розширив сферу своєї діяльності на всі бізнес-процеси підприємства і являє собою комплекс діагностичних процедур, спрямованих на виявлення, з одного боку, слабких сторін бізнесу, а з іншого – шляхів їхнього усунення.

Вітчизняні економісти, серед яких Ю.Ю. Кочинів²³⁶, Г.М. Давидов²³⁷ та інші, ведуть дискусію щодо незалежності внутрішнього аудиту, очевидно це пов'язано з ментальними та традиційними особливостями функціонування вітчизняної економіки.

Як бачимо, в сучасній науці про аудит суть внутрішнього аудиту трактується по-різному: внутрішній аудит розглядають як контроль і оцінку діяльності організації в інтересах її керівництва (Алборов Р.²³⁸, Подольський В., Поляк Г., Савин А., Сошникова Л.²³⁹, Табалина С.²⁴⁰); надання допомоги працівникам для ефективного виконання ними своїх функцій і аналіз законності здійснюваних підприємством операцій (Андреев В.²⁴¹, Дефлиз Ф., Дженик Г., О'Рейлли В., Хирш М.²⁴², Данилевський Ю.²⁴³); система контролю в інтересах власників і засновників підприємства (Бакаев А.²⁴⁴, Хома Д.²⁴⁵); оцінка контрольного середовища підприємства; внутрі-

²³⁵ Романов А.Н., Одинцов Б.Е. Автоматизация аудита. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 336 с.

²³⁶ Кочинев Ю.Ю. Аудит / Ю.Ю. Кочинев – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – С. 20.

²³⁷ Давидов Г.М. Аудит: навч. посіб. / Г.М. Давидов – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання»: КОО, 2001. – С. 61.

²³⁸ Алборов Р.А. Аудит в организациях промышленности, торговли и АПК / Р.А. Алборов. – М.: Издательство «Дело и сервис», 1998. – 464 с.

²³⁹ Аудит: учебник для вузов / В. И. Подольский, Г. Б. Поляк, А. Д. Савин, Л. В. Сошникова; под ред. Проф. В.И. Подольского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 432 с.

²⁴⁰ Табалина С.А. Аудит. Знания о бизнесе клиента / С.А. Табалина // ФБК. – 2010. – №. 6. – С. 50-53.

²⁴¹ Андреев В.Д. Практический аудит (справочное пособие) / В.Д. Андреев. – М.: Экономика, 1994 – 366с.

²⁴² Аудит Монтомери / Ф.Л. Дефлиз, Г.Р. Дженик, В.М. О'Рейлли, М.Б. Хирш [пер. с англ.] / Под ред. Я.В. Соколова – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.

²⁴³ Данилевский Ю.А. Аудит и основные направления аудиторской деятельности: Учебное пособие / Ю.А. Данилевский. – М.: Изд. ФИПК, 2004. – 97 с.

²⁴⁴ Бакаев А.С. Бухгалтерские термины и определения / А.С. Бакаев – М.: Бухгалтерский учет, 2002. – 160 с.

²⁴⁵ Хома Д.М. Внутрішній аудит у підвищенні ефективності діяльності підприємств: автореф. дис.... канд. екон. наук : 08.00.09 [Електронний ресурс] / Д.М. Хома; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2010. – 21 с.

шній аудит елемент системи ефективного управління (Пугачев В.²⁴⁶); основа економічної безпеки (Редько О., Рижаківа О., Редько К.О.²⁴⁷); перевірка та підтвердження облікової інформації (Пантелеев В.²⁴⁸) та інші.

Невизначеність з поняттям внутрішнього аудиту тягне за собою різноманіття таких категорій як види внутрішнього аудиту, його об'єкт та предмет, або ж надання цим категоріям різного змістового навантаження. З ґносеологічної точки зору розбіжності в термінології стримують формування чи подальший розвиток теорії (або ж концепції) внутрішнього аудиту, викликають невизначеність базових понять, невідповідність теоретичних трактувань та практичної реалізації.

Історично внутрішній аудит та його організаційні форми змінюються: в 90-х роках ХХ ст. його сутність сприймали як частину внутрішнього контролю, завдання та функції його визначалися завданнями фінансового менеджменту, в основному зосереджуючись на проблемах достовірності відображення фактів господарської діяльності, оподаткування і безпеки активів.

У процесі розширення діяльності підприємств, ускладнення організації системи контролю відбувається еволюція в розкритті визначення поняття «внутрішній аудит», що призводить до зміщення акцентів на підтвердження ефективності конкретних внутрісистемних контрольних процедур, а увага аудиторів зосереджується не лише на особливості функціонування управляючої та підконтрольної підсистем, а на ефективності функціонування підприємства в цілому та системи управління ризиками зокрема. В західних компаніях внутрішній аудит існує десятки років, але в останні роки його роль змінилася, він перестав виконувати тільки контрольні функції і в більшій мірі орієнтований на вирішення сумнівів у відношенні до ризиків та ефективності роботи компанії.

Таким чином, внутрішній аудит в своєму розвитку з функції перевірки та підтвердження фінансової інформації в системі обліку переростає в функцію, яка охоплює різні аспекти функціонування підприємства дає оцінку систем внутрішнього контролю та управління і впевненість щодо ефективності функціонування бізнес-процесів, управління ризиками.

Зростання ризиків, пов'язаних з інтенсивним розвитком бізнесу та зміною його змістового навантаження, потребує ефективної та функціонально централізованої системи внутрішнього контролю, посилення вимог

²⁴⁶ Пугачев В.В. Внутренний аудит и контроль. Организация внутреннего аудита в условиях экономического кризиса: учебник / В.В. Пугачев. – М.: Дело и Сервис, 2010. – 224 с.

²⁴⁷ Редько О.Ю. Аудит та безпека бізнесу: практичний посібник / О.Ю. Редько, О.Б.Рижаківа, К.О.Редько – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – 177с.

²⁴⁸ Пантелеев В.П. Аудит: навчальний посібник / В.П. Пантелеев – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 400 с.

до якості фінансової інформації, що є важливими зовнішніми факторами для розуміння сучасної ролі внутрішнього аудиту.

Аудит сприяє підприємству у досягненні поставленої мети, за допомогою використання систематизованого та послідовного підходів до оцінки ефективності процесів управління ризиками, контролю і корпоративного управління, переростаючи таким чином у дієвий інструмент, що дозволяє виявити можливості підвищення ефективності бізнесу і стає конкурентною перевагою на ринку.

Незважаючи на те, що сучасна аудиторська діяльність спрямована на реалізацію фінансового аудиту історичної інформації і при цьому не призначена для дослідження стратегічних перспектив розвитку суб'єктів господарювання, створення та успішне функціонування внутрішнього аудиту, як частини загальної системи управління, є одним з факторів стабілізації економіки підприємства, удосконалення менеджменту на основі стратегії розвитку і ефективного контролю за діяльністю.

Особливістю розуміння суті внутрішнього аудиту є те, що необхідність його запровадження існує на великих підприємствах з двох і більше рівневою структурою управління, з філіями та іншими відокремленими підрозділами, для контролю з боку керівництва вищого рівня за діяльністю керівників нижчих рівнів у поточному, наступному та стратегічному режимах. Стратегічна спрямованість проявляється через зростання акціонерної вартості компанії та участю у реалізації перетворень та ініціатив – від впровадження нових систем до реструктуризації бізнесу.

У цьому контексті внутрішній аудит виступає як процес спостереження за ефективністю поточного функціонування підприємства та його можливостей розвитку на перспективу. Система внутрішнього контролю повинна бути підпорядкована завданням стратегічного розвитку, адже внутрішній аудитор володіє інформацією про всі важливі аспекти діяльності підприємства та інструментарієм для узагальнення і аналізу даних. Саме тому внутрішній аудит стає джерелом інформації, для об'єктивної оцінки реального стану справ та прогнозу на майбутнє. Більше того, окремі вчені визначають стратегічний аудит як незалежну експертну діяльність служби внутрішнього аудиту, спрямовану на оцінку стану стратегічного планування²⁴⁹.

У якості універсального закону пізнання набула розвитку теорія систем, на основі якої в науці про контроль розвивається два напрями: кібернетичний та ризик-орієнтований підхід. Використання системного (кібернетичного) підходу для вивчення внутрішнього аудиту дозволить вивчити його як складну систему, що утворена з окремих елементів з багаточисельними внутрішніми та зовнішніми зв'язками і як підсистему внутрішньо-

²⁴⁹ Кіреєв О.І. Внутрішній аудит у банку: Навчальний посібник / О.І. Кіреєв, О.С. Лобунь, М.П. Кравець та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 43

господарського контролю, що дозволить отримати більш повне уявлення про нього, виявити причинно-наслідкові зв'язки між окремими частинами цього об'єкта. Концепція ризик-орієнтованої діяльності, що ґрунтується на теорії ризиків, з'явилася порівняно недавно і розглядає контроль як діяльність, спрямовану на зниження ризиків, що виникають у процесі досягнення мети бізнесу. Вивчення внутрішнього аудиту в світлі цієї концепції чи то в ході її реалізації, дає можливість зрозуміти його характеристики і його можливості в управлінні будь-якими об'єктами.

Об'єднуючи кібернетичну та ризик-орієнтовану концепції можна виділити системи, не за функціональною ознакою «управління-підпорядкування», як традиційно було прийнято, а в розрізі таких складових теорії пізнання: об'єкт (контрольне середовище та ідентифіковані ризики), способи (моніторинг), інструменти (методи), джерела інформації.

Незважаючи на схожість завдань зовнішнього та внутрішнього аудиту за формою, вони відрізняються за глибиною досліджень і спрямованістю. Зовнішній аудит відносно поверховий, оскільки базується, в основному, на оприлюднюваній стандартній звітності, а внутрішній – враховує специфіку діяльності підприємства і його внутрішню звітність та документи, які не цікавлять зовнішнього аудитора: прогноз прибутків, прогноз продаж, невідкладні заходи, виконання яких повинно бути здійснено в короткі терміни; перспективні заходи, програми оновлення та інновацій в обладнанні, аналіз кошторисів і витрат, вплив розвитку виробничих, соціальних, економічних та політичних тенденцій на виробничо-господарську діяльність підприємства; співставлення аналітичних даних і виявлення помилок в звітності тощо²⁵⁰.

Проте не можна виділяти в якості основного користувача інформації лише керівництво підприємства та ігнорувати інтереси власників. Внутрішній аудит надає інформацію вищій ланці менеджменту про організацію фінансово-господарської діяльності, сприяє створенню ефективної системи обліку і внутрішнього контролю, перешкоджає виникненню порушень, підтверджує достовірність звітів її відокремлених структурних підрозділів. Контрольно-ревізійні служби можуть бути трансформовані у відділи внутрішнього аудиту, які вирішують більш широкий спектр завдань і краще відповідають специфіці сучасних економічних умов.

Філософія внутрішнього аудиту, як система професійних знань, орієнтується на філософію національного бізнесу. Як слушно зазначає проф. Редько О.Ю. «... в умовах тотальної (неминучої) індивідуалізації, креативності, децентралізації бізнесу й управління (в т.ч. обліку), перманентної економічної невизначеності та інформаційної недостатності, аудитор, як суворий арбітр між учасниками бізнес-процесів у суспільстві, повинен бути затребуваним і сприйнятим. Ін-

²⁵⁰ Внутрішній аудит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rate1.com.ua/ua/ekonomika>

тернет, сучасні системи зв'язку, нові технології в сфері обробки інформації, розмивання національних кордонів, єдиний економічний простір – все це суттєво вплинуло на суспільну свідомість та суспільну практику. Та чи торкнулись ці зміни філософії аудиту? Ні. Йому притаманні косметичні зміни в порядку та форматі надання професійних послуг та незмінність філософії».²⁵¹

Середовище функціонування внутрішнього аудиту формується залежно від атмосфери та корпоративної культури фірми, які забезпечують свідоме ставлення її працівників до проблем отримання інформації про бізнес. «Професійне аудиторське мислення поступово починає інтегрувати зовнішній аудит у внутрішній (начебто для бізнесу), зберігаючи одночасно ілюзію зовнішнього (для суспільства)»²⁵².

Достовірність фінансової звітності та ефективність управління, безпека бізнесу та його стратегічно правильний розвиток базуються не лише на контролі, в т.ч. контролі облікової системи, а й на системі контролю і дотриманні морально-етичних норм. Саме тому, впровадження внутрішнього аудиту в посттоталітарному суспільстві зустрічає масовий опір або ж не розуміння суті, адже філософія та стиль управління, трактування ефективності та ставлення до неї з боку керівництва, регламенти моніторингу фінансової та нефінансової інформації, відношення до ризиків, їх виявлення і нейтралізації, ділова репутація, імідж тощо – це поняття не вітчизняної економічної науки та практики.

Масштаби та ефективність використання внутрішнього аудиту залежать від цікавості до нього власників, ступеня розуміння ролі, місця і значення виконання контрольних функцій вищим рівнем менеджменту.

Та чи готові менеджери користуватися послугами служби внутрішнього аудиту? Недоброзичливе ставлення пояснюється неусвідомленням того, що аудитор контролює не виконавців, а робочий процес з метою виявлення недоліків процесів, правил і процедур, що перешкоджають чи сприяють досягненню високих результатів. Внутрішній аудит не повинен привести до перекосів у системі управління, а тому його функції повинні бути не розпорядчими, а допоміжними.

Існують різні погляди на сутність і філософію внутрішнього аудиту на підприємстві. Зокрема виділяють:

- **внутрішній аудит для перевірки фінансово-облікової інформації фінансової звітності.** Вітчизняні вчені, та й практики розуміють внутрішній аудит таким, що спрямований на підтвердження достовірності фінансової звітності компанії і правильності нарахування та сплати податкових платежів. У цьому випадку внутрішній аудит фактично

²⁵¹ Редько О.Ю. Аудит в посттоталітарном обществе. Философский аспект / О.Ю. Редько. – НЦУА, Киев-2011, 22 с.

²⁵² Там же.

виконує функцію зовнішнього аудиту та дублює його, тим самим знижуючи свою ефективність.

- **внутрішній аудит як частина системи внутрішнього контролю.** Система внутрішнього контролю потребує постійного моніторингу і оцінки ззовні системи з метою виявлення та усунення існуючих недоліків і зростання ефективності діяльності, проте оціночна діяльність не повинна входити в систему внутрішнього контролю, оскільки це приводить до конфлікту інтересів оцінюючого суб'єкта. Служба внутрішнього аудиту повинна бути незалежним підрозділом підприємства для здійснення оціночної форми контролю.
- **внутрішній аудит для оцінки контрольованого середовища підприємства.** Чим складніша організаційна структура організації, тим досконалішою та гнучкішою повинна бути система внутрішнього контролю як органічна сукупність учасників, контрольних процедур та методик. Навіть вдало спроектована й організована система внутрішнього контролю потребує оцінки своєї ефективності, як з точки зору досягнення поставлених цілей, так і з точки зору економічності. Для цього і використовується методика внутрішнього аудиту, завданням якої є оцінка ефективності системи внутрішнього контролю, що дозволяє провести необхідні зміни в роботі підприємства.

Моніторинг та оцінка системи внутрішнього контролю зовнішнім і незалежним від неї суб'єктом дозволяє своєчасно виявляти й усувати недоліки, не допускаючи виникнення несприятливих подій. Ця форма контролю реалізується шляхом проведення перевірок і оцінок працездатності й ефективності системи.

- **внутрішній аудит як елемент системи ефективного управління.** Внутрішній аудит спрямований на створення і підтримку надійної та ефективної системи внутрішнього контролю а також виявлення та зниження ризиків. Аудитор в цьому випадку є *«Очіма і вухами вищого рівня менеджменту»*.
- **внутрішній аудит як основа економічної безпеки.** Внутрішній аудит – це функція незалежної оцінки всіх аспектів діяльності, яка здійснюється всередині організації і спрямована на формування у менеджерів (власників) компанії впевненості в тому, що існуюча система контролю надійна та відповідає їх управлінським потребам.

Хома Д.²⁵³ виділяє внутрішній аудит в інтересах власників і (або) менеджменту, що теж не може бути правильним, адже інтереси керівництва і власників суттєво відрізняються. Ці відмінності пояснюються, в першу

²⁵³ Хома Д.М. Внутрішній аудит у підвищенні ефективності діяльності підприємств: автореф. дис.... канд. екон. наук : 08.00.09 [Електронний ресурс] / Д.М. Хома; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2010. – 21 с.

чергу тим, що власники вкладають свій капітал, вони зацікавлені в його збереженості та ефективному використанні, тоді як керівництво іноді готове піддавати ці кошти зовсім невиправданому ризику, може допускати різного роду промахи в роботі, а в окремих випадках і махінації з метою отримання власної вигоди. Проф. Ф. Бутинець зауважує, що внутрішній аудит, який підпорядковується керівництву, а не власнику, є недоцільним²⁵⁴.

Система внутрішнього аудиту надає для системи управління додаткову інформацію про господарську діяльність, яка через регулюючу функцію управління (її розширення) може здійснити необхідний зв'язок між виробничими, технологічними і економічними системами підприємства.

Уводячи в систему внутрішнього аудиту кількісні та якісні показники можна здійснити аналіз і оцінку якості й ефективності діяльності підприємства як системи, так і окремих його підрозділів, що виділяються в якості елементів внутрішнього контролю та прогнозування тенденцій цих показників та напрямів розвитку виробництва.

Внутрішнє контрольне середовище підприємства дозволяє обрати необхідну структуру, визначити передумови для досягнення завдань контролю, основні з яких реалізується на практиці в системі обліку, планування і прогнозування, економічної безпеки, управління ризиками, інформаційної безпеки, управління якістю тощо.

Внутрішній аудит допомагає досягти поставлених цілей, на основі використання економічної інформації для оцінки ефективності процесів управління ризиками, контролю і корпоративного управління. До компетенції внутрішнього аудиту входить перевірка оцінки та звітування про діяльність керівників і персоналу щодо досягнення цілей, поставлених перед ними власниками²⁵⁵.

Основна відмінність внутрішнього аудиту від зовнішнього полягає в контролі, який відбувається зсередини компанії, а не під впливом зовнішніх факторів. Тому метою внутрішнього аудиту стає не підтвердження достовірності фінансової інформації, що звужує завдання і приносить мало користі, а вивчення на науковій основі ефективності підприємства та удосконалення організації й управління виробництвом, виявлення й мобілізація резервів його росту, безпека бізнесу та управління ризиками.

До завдань внутрішнього аудиту Пантелєєв В.П. і Корінько М.Д. відносять в основному перевірку облікової інформації та організацію моніто-

²⁵⁴ Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Монографія / Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2004.. – С. 224

²⁵⁵ Колін Сазерленд, Джон Бедді. Посібник з внутрішнього аудиту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bank-audit.ucoz.ua/>

рингу системи обліку²⁵⁶, з чим ми не погоджуємося адже завдання служби внутрішнього аудиту можуть бути різними і залежать від масштабів та структури підприємства, вимог керівництва чи власників їх недоцільно обмежувати, оскільки перелік завдань внутрішнього аудиту може змінюватися залежно від необхідності, що виникає в процесі управління. Більше того, широта завдань внутрішнього аудиту підтверджує його багатofункціональні можливості, використання яких і дозволяє отримати певні конкурентні переваги на ринку.

Функції внутрішнього та зовнішнього аудиту, як форм економічного контролю, доповнюють одна одну, слугують одній меті, але виконують різні завдання, тому внутрішні та зовнішні аудиторі координують свої дії щоби уникнути дублювання робіт в процесі контролю і знизити витрати часу та коштів на його здійснення.

До функцій внутрішнього аудиту, залежно від його концептуального трактування відносять організацію і координацію дій з метою збереження активів компанії; перевірку об'єктивності облікової і фінансової інформації, стимулювання підвищення ефективності фінансових операцій; контроль за визначеною економічною політикою і процедурами.

Окремі вчені виділяють більш конкретні функції, до яких відносять: консультативну, інформаційну, захисну, контрольну, аналітичну, координаційну. Критичний аналіз економічної літератури та окремих наукових праць дозволили узагальнити та доповнити перелік функцій служби внутрішнього аудиту, до яких можна включати наступні:

Моніторинг системи контролю – відповідальність за оцінку засобів контролю, моніторинг їх функціонування і надання рекомендацій з їх вдосконалення;

Вивчення фінансової та нефінансової інформації – відповідальність за огляд інструментів, які використовують для виявлення, вимірювання, класифікації та відображення інформації;

Огляд видів діяльності та окремих бізнес-процесів підприємства – вивчення економічності, ефективності і результативності діяльності включаючи не фінансові аспекти діяльності організації;

Огляд дотримання законодавства та внутрішніх регламентів підприємства – перевірка дотримання вимог законодавства та інших зовнішніх вимог, а також вимог економічної політики і розпоряджень керівництва та інших внутрішніх вимог;

Управління ризиками – допомога у виявленні й оцінці ризиків, а також сприяння удосконаленню системи управління ризиками і внутрішнього контролю;

²⁵⁶ Пантелеев В.П. Внутренний аудит, уч. пособ. / В.П. Пантелеев, М.Д. Коринько; под ред. д.э.н., В.А. Шевчука. Государственная академия статистики, учета и аудита Госкомстата Украины – К., 2006. – 247 с.

Корпоративне управління – участь у процесі управління; досягнення цілей у сфері корпоративної етики і цінностей; управління результатами діяльності і підзвітності; доведення інформації про ризики і контроль до відома відповідних функцій в організації; установлення ефективної взаємодії між особами, наділеними керівними повноваженнями, аудиторами та керівництвом.

Створення служби внутрішнього аудиту яка б максимально гарантувала відсутність помилок і нештатних ситуацій в роботі, не повинно бути основною метою компанії.

Організаційна структура внутрішнього аудиту має виражену ієрархічну підпорядкованість перед безпосереднім керівником, визначені обов'язки, відповідальність кожного відділу, оперативний рівень контролю діяльності персоналу і об'єктивну оцінку результатів роботи. Контроль якісного стану процедур з розробки та запровадження нових продуктів, процесів, систем та процедур захисту активів; систем та процедур, що визначають адекватність та достовірність облікових даних, рекомендацій щодо змін до внутрішньої облікової політики, процедур та систем контролю²⁵⁷ повинні виконувати усі підрозділи та відділи служби внутрішнього аудиту, які визначають (кожний на своїй ділянці) регламенти контролю та функціональні обов'язки контрольної ланки; технологію моніторингу функціонування системи (обліку, контролю, управління) з метою зниження ризику, попередження фінансових зловживань, ефективного використання ресурсів та майна, спрощення та зниження трудомісткості контрольної роботи та ін.

Аудит належить до інтелектуального виду діяльності, що вивчає складні та неоднорідні процеси і системи. В основу їхнього дослідження покладено діалектичний метод, що дозволяє вивчати об'єкт у взаємозв'язку з окремими елементами системи. Аналіз літератури свідчить про відсутність обґрунтованого підходу до проблем визначення об'єктів внутрішнього аудиту. Найчастіше об'єктами визначають функціональні та виробничі структурні підрозділи, а також види діяльності (банківські операції, система внутрішнього контролю тощо). Необхідно зазначити, що об'єкти внутрішнього аудиту можуть бути різними, залежно від внутрішніх особливостей та економіки суб'єкта, а також теоретичної візуалізації внутрішнього контролю. Оскільки складність об'єктів визначає конкретні завдання, то логічно систематизувати їх за циклами виробничо-господарської діяльності з подальшою деталізацією через бізнес-процеси та напрями роботи внутрішніх аудиторів (табл. 3.4)²⁵⁸.

²⁵⁷ Колін Сазерленд. Посібник з внутрішнього аудиту / Колін Сазерленд, Джон Бедді. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bank-audit.ucoz.ua/>

²⁵⁸ Шухман М. Е. Організація внутрішнього аудиту в корпораціях: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.09 / М.Е. Шухман; Державний вищий навчальний заклад "Одеський держ. економічний ун-т". – О., 2009. – 22 с.

Систематизований склад об'єктів внутрішнього аудиту

Цикли виробничо-господарської діяльності	Бізнес-процеси	Напрямки дій посадових осіб з внутрішньогосподарського контролю
1. Цикли основної (поточної) діяльності		
1.1. Цикл придбання ресурсів	Закупка матеріалів та інших ресурсів Отримання послуг Оренда Наймання персоналу та ін. в залежності від специфіки діяльності	За групами матеріалів та інших ресурсів За групами постачальників За групами орендодавців За категоріями персоналу
1.2. Цикл використання ресурсів	Використання матеріалів Використання праці та ін. в залежності від специфіки діяльності	За виробничими процесами (переділами) За видами продукції За виробничими підрозділами (цехами) і т.д.
1.3. Цикл продажів		За сегментами ринку За видами продукції За групами покупців і т.д.
1.4. Цикл розрахунків з поточної діяльності		За сегментами ринку За видами продукції За групами покупців і т.д.
2. Цикли інвестиційної діяльності		
Цикли виробничо-господарської діяльності	Бізнес-процеси	Напрямки дій посадових осіб з внутрішньогосподарського контролю
2.1. Цикл придбання активів	Придбання основних засобів Створення основних засобів Придбання нематеріальних активів Фінансові інвестиції	За видами активів За сегментами діяльності За підрозділами і т.д. в залежності від суттєвості та організації обліку
2.2. Цикл використання активів	Амортизація Витрати на утримання та експлуатацію Модернізація та реконструкція Доходи від володіння та ін.	За видами активів За сегментами діяльності За підрозділами і т.д.
2.3. Цикл вибуття активів	Продаж Інше вибуття, втім числі ліквідація	За видами активів За сегментами діяльності За підрозділами За видами вибуття і т.д.
2.4. Цикл розрахунків з інвестиційної діяльності		За видами активів За групами контрагентів За сегментами діяльності і т.д.
3. Цикли фінансової діяльності		
3.1. Цикл залучення капіталу	Залучення власного капіталу Залучення запозиченого капіталу	За видами акцій, інших цінних паперів За видами кредитів та позик За термінами залучення За цілями залучення і т.д. в залежності від суттєвості
3.2. Цикл використання капіталу	Використання цільових коштів Нарахування доходів власникам Нарахування відсотків та інше	За видами акцій, інших цінних паперів За видами кредитів та позик За термінами залучення За цілями залучення і т.д.
3.3. Цикл повернення капіталу	Розрахунки з учасниками по дивідендах Розрахунки з викупу акцій Розрахунки з позичальниками	За видами акцій, інших цінних паперів За видами кредитів та позик За термінами залучення За цілями залучення і т.д.

Для організації системи внутрішнього аудиту, високого якісного рівня, яка би задовольняла потреби в інформації, та сприяла би зниженню ризиків, потрібна певна робота з розробки методичних матеріалів. Еволюція внутрішнього аудиту від аудиту привела до часткової подібності їх методів. Внутрішній аудит має багато спільного із зовнішнім аудитом за змістом і методами його проведення, тому у значній мірі він виступає інформаційною базою для зовнішнього аудиту, оскільки використовує загальнотеоретичні методи контролю та специфічні методи аудиту. Проте, у зв'язку з тим, що внутрішній аудит в сучасному вигляді виходить за межі функцій контролю та стає орієнтованим на збільшення вартості бізнесу й гарантування прийнятного рівня ризиків, то його завдання, функції та методи повинні постійно уточнюватися на кожному з історичних етапів розвитку економіки.

Методами внутрішнього аудиту мали б стати методи отримання інформації про стан системи, методи оцінки достовірності цієї інформації, збору доказів достовірності інформації й адекватності її розкриття для позиціонування організації в діловому світі, а в перспективі – методи, які спрямовані на розширення функцій внутрішнього аудиту та його орієнтацію на нефінансову складову бізнес-процесів.

Необхідно враховувати також вплив окремих господарських процесів на результативність та ефективність функціонування підприємства, що потребує аналізу можливостей внутрішнього аудиту щодо зниження інформаційного ризику організації та оцінки економічного потенціалу. Подальший розвиток внутрішнього аудиту пов'язують з вирішенням проблем вимірювання ефективності як міри якості отриманого результату, тому потрібно вирішити проблему формування комплексної методології та інструментарію, які могли би модернізувати контроль та організаційну структуру підприємства.

Незважаючи на актуальність, проблема створення ефективно функціонуючої служби внутрішнього аудиту залишається не в повній мірі вивченою як з позицій науки, так і з позицій практичної реалізації. Організація такої системи полягає у поєднанні структури контрольного середовища, методик та аналітичних процедур, націлених на підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності.

Можливі різні варіанти здійснення внутрішнього контролю та аудиту. Перевагою створення власного підрозділу внутрішнього аудиту є обізнаність аудиторів з особливостями діяльності підприємства. Проте в цьому випадку проблемою стає недотримання принципу незалежності або ж ризик зниження керованості самої служби.

Організація внутрішнього аудиту на засадах аутсорсингу чи ко-сорсингу надає можливість вносити певну гнучкість в постановці питань і

використанні аудиторських ресурсів та отримати доступ до передових технологій і методик. Разом з тим, такий підхід на великих підприємствах призведе до фінансових витрат (через великі обсяги робіт і вартість їхнього виконання залученими працівниками) та ризику неврахування окремих особливостей підприємства чи специфіки бізнесу.

Важливою є ефективність внутрішнього аудиту, як і контролю в цілому, оскільки це складна і достатньо суб'єктивна категорія, яка, попри те, може бути представлена визначеними критеріями та показниками. В цілому, загальна ефективність будь-чого вимірюється через сукупність ефектів, отриманих від здійснення внутрішнього аудиту: економічного, соціального, організаційного. Існує проблема в перетворенні у вартісне вираження соціального та економічного ефекту.

Результатом роботи служби внутрішнього аудиту має бути трансформація підходу до управління стратегічними та фактичними ризиками, мінімізація ризиків економічних злочинів. Результатами роботи контрольних служб для підприємства повинно бути не виявлення фактів і порушень, а превентивний характер, створення умов для недопущення порушень, що призведе до зростання ефективності системи внутрішнього аудиту. У зв'язку з цим інструментом внутрішнього аудиту повинна стати методика, заснована на теорії управління ризиками, що дозволить своєчасно виявляти і аналізувати проблеми, порушення, випадки шахрайства тощо. Технологія проведення кількісної оцінки ризиків бізнес-процесів підприємства полягає у використанні теорії ймовірностей і економіко-математичних методів, що дозволяє визначити перелік суттєвих бізнес-ризиків, отримати їх вартісну характеристику і ранжувати за рівнем небезпеки (можливого збитку) для корпорації (рис. 3.2.)²⁵⁹.

Наслідками недостатнього використання ресурсів та можливостей внутрішнього аудиту є відсутність належного управлінського контролю і системи підвітності, невміння формувати високу культуру контролю; неефективне виявлення і оцінка ризиків; відсутність поділу повноважень; незадовільний обмін інформацією між різними рівнями керівництва в ієрархічній системі; неефективний моніторинг та усунення недоліків.

Для подальшого розвитку внутрішнього аудиту необхідно обґрунтувати і удосконалити принципи його організації з метою підвищення ефективності в умовах удосконалення якості управління підприємством; дослідити методичні особливості системи внутрішнього аудиту; виявити вплив специфічних особливостей систем управління на організацію внутрішнього аудиту.

²⁵⁹ Шухман М. Е. Організація внутрішнього аудиту в корпораціях: автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.09 / М.Е. Шухман; Державний вищий навчальний заклад "Одеський держ. економічний ун-т". – О., 2009. – 22 с.

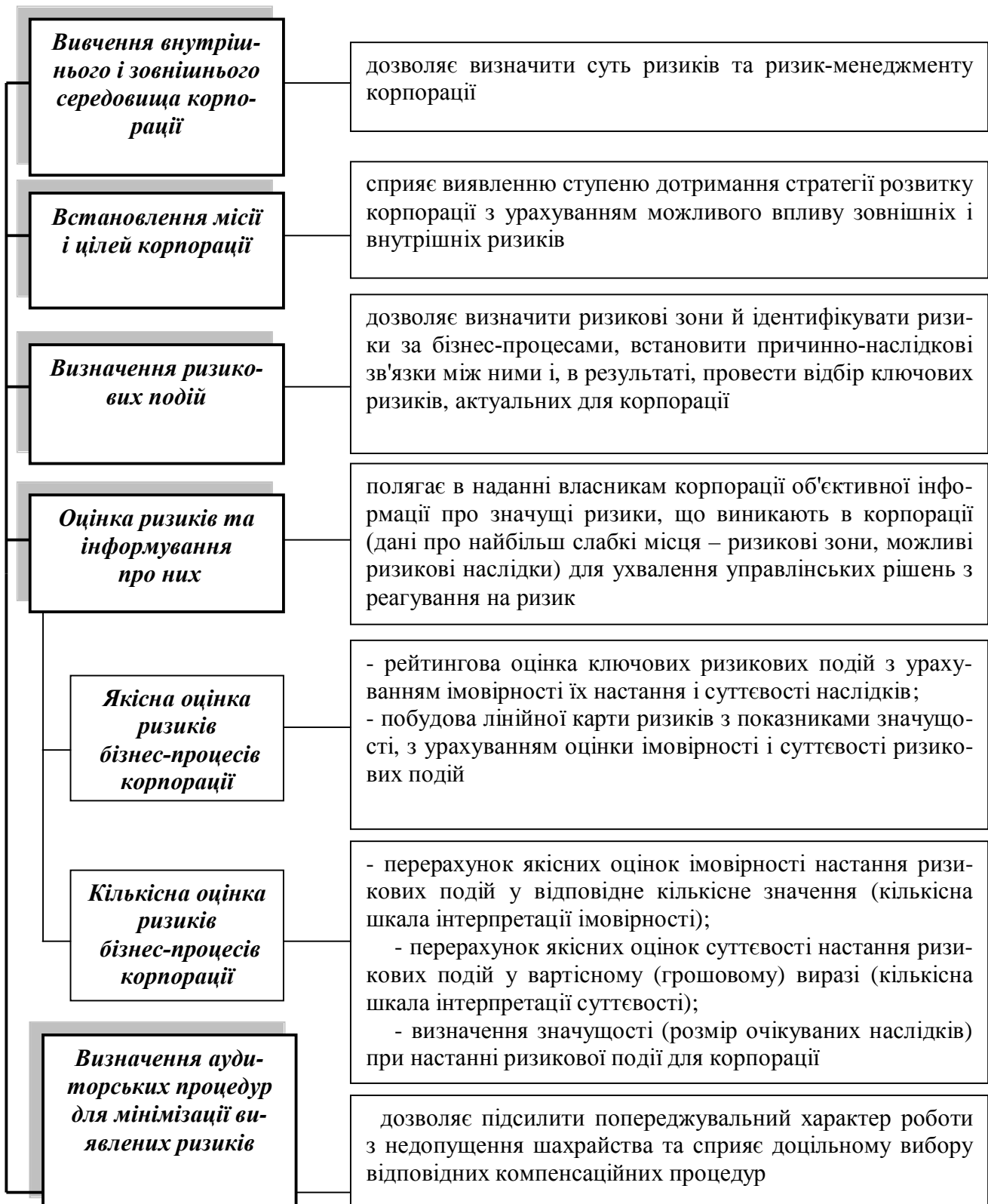

Рис. 3.2. Схема організації робіт при плануванні внутрішнього аудиту на базі ризик-орієнтованого підходу

Невирішеними залишаються проблеми розкриття методичних особливостей та змісту внутрішнього аудиту в реінжинірингу бізнес-процесів, виявлення особливостей аналітичних і контрольних процедур у бенчмаркінгу; розробка методики внутрішнього аудиту для використання в аутсорсингу і коучингу, розвиток концепцій аудит-консалтингу та аудит-контролінгу. Інтегрування внутрішнього аудиту з управлінським обліком та функціонально-вартісним аналізом призведе до утворення системи внутрішньокорпоративного контролінгу, що покликана виявляти та мобілізувати резерви економії ресурсів, зменшення собівартості та підвищення конкурентоспроможності продукції.

Не вирішеними залишилися проблеми контролю якості роботи внутрішніх аудиторів, проблеми ефективності, економічної доцільності, уточнення понятійного апарату та розробки теорії аудиту в цілому.

У сучасному світі головним ресурсом розвитку стають творчі здатності людини, її енергія, ініціатива, що призводить до ускладнення управління організаціями, необхідності розумного поєднання виробничої стратегії і ризик-менеджменту, облікової та податкової політики, якісної обліково-аналітичної підтримки управлінських рішень, що потребує створення надійних систем внутрішнього контролю. У системі управління підприємством внутрішній аудит слід розглядати як важливий і невід'ємний елемент який перевтілює систему внутрішнього контролю та сприяє вирішенню різноманітних стратегічних, тактичних та оперативних задач на різних рівнях управління. Первісна орієнтація внутрішнього аудиту на перевірку достовірності фінансової звітності, оцінку дотримання внутрішніх правил компанії і вимог, встановлених законодавством, а також рекомендацій з питань внутрішньої політики. В процесі переходу до постіндустріального суспільства поняття внутрішнього аудиту під впливом різноманітних чинників еволюціонує, визначається значно ширше як структурно-функціональна одиниця корпоративної контрольної ланки, яка поєднує методики і процедури, що полягають в систематичному моніторингу і різнопланових внутрішньо фірмових перевірках, в тому числі достовірності складання і надання фінансової інформації, а також оцінці результату на оптимальність і спрямована на акумулювання зусиль на продуктивному та ефективному використанні можливостей підприємства за рахунок об'єктивної оцінки його слабких та сильних сторін.

Внутрішній аудит виступає важливою ланкою системи управління, яка отримує від нього об'єктивні і незалежні гарантії того, що бізнес процеси ефективні і ризик обмежується прийнятним рівнем на основі інформації та оцінки ефективності контрольного середовища, то можливою є інтеграція внутрішнього аудиту з іншими управлінськими структурами

підприємства за умови логічно обґрунтованого визначення його ієрархічного рангу.

Таким чином, реалізація функції внутрішнього аудиту спрямована на досягнення завдань ефективного менеджменту, зокрема таких як: отримання максимальної віддачі від мінімального вкладення ресурсів, створення економічної інформації для своєчасного прийняття управлінських рішень, координація дій корпоративного менеджменту, раціональна організація системи внутрішнього контролю та інших напрямів діяльності персоналу підприємства.

3.4. Аудіювання в умовах обмеженого часу

Аудит в Україні має досить коротку історію, оскільки в якості суспільного інституту він набув визнання з прийняттям закону про аудиторську діяльність в 1993 р., що не може не позначитися на характері взаємовідносин між замовниками й аудиторами через неадекватне сприйняття замовниками цінності інформації, отриманої від аудиторів і необхідність оплачувати на добровільній основі їх послуг.

З точки зору замовників аудит не ідентифікується як благо, а сприймається як повинність, що передбачена державою з метою засвідчення достовірності й оприлюднених показників фінансової звітності. На основі закону про аудиторську діяльність роботу з підтвердження правильності складання фінансової звітності покладено на незаінтересованих осіб – аудиторів, які незалежні у своїх судженнях щодо відображення економічних показників клієнта.

Аудитор призваний сформулювати професійне судження відносно якості ведення фінансового обліку та складання звітності за встановленими стандартними формами зі стандартним набором показників, що характеризують господарську й фінансову діяльність підприємства і що така інформація правдива і не містить перекручень. Якщо замовник упевнений в тому, що звітність правильно відображає істинне положення його діяльності, то у нього виникає сумнів у доцільності витрачання коштів на обов'язковий аудит і отримання користі від чисто формальної перевірки.

Проте, потрібно роз'яснювати замовникам, що аудитор виступає в ролі арбітра між замовником і представниками суспільства, які мають стосунки з підприємством з приводу того, чи можна довіряти тій інформації, яка зафіксована в оприлюдненій фінансовій звітності і на її підставі проводити аналіз діяльності й вступати в ділові відносини з ним. Іншими словами – аудитор мінімізує ризик юридичних чи фізичних осіб бути обманутими шахраями чи недобросовісними бізнесменами через уведення їх в

оману на підставі неправдивої інформації. Зрозуміло, що аудитор також може ризикувати у випадках, коли шахраї умисно дають неправдиву (підроблену) інформацію, яка зафіксована у фінансових звітах та облікових регістрах.

Рівень ризику аудитора під час виконання завдання з аудиту зростає тоді, коли замовник диктує свої умови щодо строків здійснення аудиту та його оплати. Досить часто замовники оплачують роботу за вкрай низьким тарифами і надто стислий термін (буквально за кілька днів роботи).

Через нерозуміння сенсу й цінності роботи аудитора, економічну неграмотність замовників у питаннях сутності та значення аудиту і компетентного судження аудитора, який формує висновок щодо правильності здійснення облікових процедур і складання фінансової звітності, аудитори вимушені погоджуватися на кабальні умови виконання роботи в екстремальних умовах (за нашими оцінками не менше, ніж в 70% випадків на здійснення аудиту фінансової звітності замовники згодні укласти договір на мінімальну кількість робочих днів (на малих підприємствах 1 – 3 дні, середніх – 5 днів, великих – 10-15 днів) мотивуючи це тим, що вони можуть запросити іншого аудитора і за меншу плату.

За таких умов працівники аудиторських фірм вимушені шукати нетрадиційних (креативних) методів організації та методики виконання великого обсягу роботи в умовах жорстко обмеженого часу. Ті методики, що описані в навчальній чи монографічній літературі, а тим більш у міжнародних стандартах аудиту щодо надання впевненості та етики, застосовувати неможливо в середовищі українського бізнесу.

У результаті формується імідж українського аудитора, що перевіряє досить поверхово лише фінансову звітність і не вивчає сильні чи слабкі сторони бізнесу, не дає порад і не консультує працівників підприємства з точки зору підвищення ефективності роботи персоналу.

Таке положення виникло з тієї причини, що значна кількість бухгалтерів, які очолюють облікові системи на підприємствах, пройшли фахову підготовку при соціалізмі. В їх крові генетично сформувалося відношення до, так званого, «бухгалтерського» обліку та його звітності, як до священної корови в індусів. Вони працюють для складання регістрів та звітності, в той час, коли потрібно враховувати у фінансовому обліку, як одній із підсистем загальної системи обліку, інформаційні потреби суспільства (клієнтів, кредиторів, урядових органів, інвесторів, роботодавців, профспілок, персоналу підприємства, бізнесових та фінансових інституцій). Залишаючи поза увагою основне – пошук методів збору даних і генерування інформації для власного менеджменту операційного рівня, де відбуваються щоденно події господарської діяльності, та вищого рівня, працівники якого вимагають інформації для розробки стратегії та аналізу її досягнення.

Роль бухгалтера полягає в тому, щоб на основі отримання в системі обліку різноманітної інформації сприяти менеджменту підприємства у пошуку «вузьких» місць у його роботі, а також повідомляти через оприлюднення показників фінансової звітності заінтересованим особам і суспільним інституціям про їхню фінансово-господарську діяльність, визначати тенденції в економічній та фінансовій сферах з метою підтримання необхідних пропорцій та попередження банкрутства і кризових ситуацій в економіці.

Наведену інформацію у фінансовій звітності вивчають різні фахівці під тим чи іншим кутом зору, але виникає також необхідність вивчення аудитором потреб замовників щодо аналізу обсягу показників діяльності та їхньої якості не лише на основі стандартних даних фінансового обліку, а й оригінальної звітності управлінського й стратегічного видів обліку, яка справляє значний вплив на рішення менеджерів.

Зовнішні аудитори відстежують правдивість показників фінансової звітності та попередження можливих ризиків кредиторів та інвесторів, а фінансисти відстежують грошові потоки, здійснюють аналіз фінансового стану підприємства, використання ресурсів у процесах кругообороту капіталу тощо.

Внутрішні аудитори організовують роботу системи внутрішнього контролю з метою підвищення рівня роботи управлінського персоналу підприємства. Аудитори виконують почесну місію в суспільстві тому, що для окремих груп користувачів інформації потрібно засвідчення правдивості показників звітності. Інформація, яка підтверджена аудитором, має вищий рівень довіри, ніж без такого підтвердження. Суспільство організовує підготовку професіоналів, які розуміють процедури обробки даних та отримання економічних показників на їх основі.

Для впевненості в тому, що аудитор виконує свої функції з належним рівнем якості, доцільним і необхідним є розробка внутрішніх стандартів підприємства з якості роботи облікового апарату підприємства і незалежних аудиторів, що в певній мірі, позбавляють користувачів фінансової звітності ризику вкладення капіталу в неефективний бізнес. Ось чому аудиторська діяльність повинна бути регламентованою подібно до регламентації роботи лікарів, які дотримуються затверджених методик лікування пацієнтів.

Враховуючи те, що підприємства мають свої професійні та комерційні секрети, які стають відомими аудиторам, виникає необхідність гарантувати безпеку та захист конфіденційної інформації клієнта через розробку кодексу професійної етики.

Проте, незважаючи на існуючі стандарти і концептуальну основу завдань з надання впевненості, аудитор не може повністю дотримуватися їх,

оскільки за наявності обмежень у часі, які накладає замовник на виконання роботи з аудиту, неможливо зібрати достатню кількість доказів про те, що інформація з об'єкту дослідження абсолютно точно відображає його реальний стан. Ця обставина вимагає погодження плану роботи аудитора з клієнтом з тим, щоб визначити час на виконання роботи.

При плануванні аудиту визначають такі суттєві характеристики:

- складність завдання з огляду об'єктів, процесів, ситуацій тощо;
- порядок (послідовність) виконання завдання та необхідний час на окремі етапи роботи;
- обсяг процедур збору доказів (методи, алгоритми, виборки даних та ін.);
- суттєвість отриманих доказів (фіксування найбільш вагової інформації);
- ризик щодо надання впевненості в дотриманні клієнтом суттєвих регламентів облікового процесу;
- кількість та якість зібраних доказів, які дають підставу для позитивного висновку.

В умовах обмежень у часі на виконання роботи з аудиту необхідно виходити із загального бюджету часу з тим, щоб розподілити його між основними об'єктами, оскільки ті з них, що характеризуються незначним рівнем ризику, можна перевірити іншими методами, ніж об'єкти із середнім чи високим рівнем.

Рівень складності завдання з аудиту залежить від різних факторів середовища, в якому функціонує підприємство: масштабу підприємства, галузі економіки, диверсифікації виробництва, видів діяльності, технології, організації праці, структури управління та інших, які визначають трудозатрати на проведення роботи з таким розрахунком, щоб досягти впевненості про те, що в найбільш суттєвих аспектах роботу підприємства перевірено і можна сформулювати судження аудитора.

Замовника можна переконати в обґрунтованості кількості необхідного часу для якісного проведення аудиту в тому випадку, коли аудитор сам уявляє обсяг господарської діяльності підприємства і може реально оцінити і запланувати найнеобхідніший перелік об'єктів перевірки, тому до виїзду на підприємство збирають інформацію про його діяльність, особливо, коли аудиторська фірма укладає договір з ним уперше. Цей етап роботи пов'язаний з визначенням загального обсягу часу в днях та деталізації часу на перевірку за окремими об'єктами.

Інформацію про замовника збирають на основі опублікованих матеріалів у засобах масової інформації, а також з неопублікованих матеріалів (імідж підприємства, його репутація в ділових колах, презентації, реклама, слухи тощо). Крім цього певні відомості можна одержати від попередньо-

го аудитора, постачальників, покупців та офіційні дані про загальне положення, що стосується бізнесу замовника (адреса, реквізити банку, статутна діяльність, масштаб підприємства, доходи, види діяльності, чисельність працюючих, валюта балансу, грошові потоки, фінансовий стан та інші).

На кожного реального чи потенційного замовника доцільно відкрити досьє, в якому відображають у систематизованому порядку будь-яку інформацію, що стосується його діяльності. Така інформація підвищує рівень об'єктивності даних про роботу підприємства з яким аудиторська фірма укладає договір і дає можливість точніше визначити суму за аудит та обсяг часу на його здійснення.

Суму плати за аудит визначають досить часто на основі інтуїції чи за прецедентом, що не можна кваліфікувати такий метод доцільним, оскільки він ґрунтується на грубому суб'єктивізмі, що може визвати недовіру до аудиторської фірми з боку замовника. В цій справі доцільно брати за основу не один суб'єктивний фактор, а кілька об'єктивних (певний процент від виручки, прибутку чи валюти балансу).

Потрібно завжди мати на увазі, що аудит є однією з наук контрольного циклу, а це вимагає урахування в аудиторській діяльності наукового підходу, який вимагає розуміння на філософському рівні тих причинно-наслідкових зв'язків між окремими елементами виробничої системи, які виникають у конкретній ситуації і дають цілісне уявлення про реальність.

Інтуїція не може замінити філософський підхід (хоча інтуїція поширена у середовищі аудиторів, характер виконання обов'язків яких ґрунтується скоріше на неусвідомлених домислах, ніж на наукових методах) тому, що вона відображає чуттєве сприйняття речей, явищ, процесів, знаків, символів тощо, образне і наочне уявлення про них. Науковий метод вимагає від аудитора формування абстрактних понять, їх порівняння, аналізу і синтезу, як єдності, що дозволяє пізнати сутність діяльності підприємства, використовуючи гіпотези, індукцію і дедукцію, різні методи емпіричного і теоретичного знання, комбінування їх з метою генерування ідей щодо істинності відображення інформації про фінансову та господарську діяльність підприємства. Наука завжди ґрунтується на ідеях (мисленні), а не на емпіричних фактах, які отримують за допомогою органів відчуття. Ось чому «Інтуїція – колекція хламу, куди ми звалюємо всі інтелектуальні механізми, про які не знаємо, як їх проаналізувати, або навіть як їх точно назвати, або такі, аналіз і найменування яких нас не цікавлять»²⁶⁰.

Бунге М. доводить, що незважаючи на вчення інтуїтивістів (Декарт, Спіноза, Кант, Дильтей, Бергсон, Гусерль, Росс, Гартман, Мур та ін.), інтуїція не стала методом науки, хоча окремі досягнення цих вчених характе-

²⁶⁰ Бунге М. Интуиция и наука / М. Бунге; [Пер. с англ.] Е.И. Польского, ред. и послесл В.Г. Виногорова. – М.: Прогресс, 1967.- с. 93 – 94.

рижують деякі аспекти дійсності та можуть бути використані на практиці при аудиті²⁶¹:

- інтелектуальна інтуїція – рід психічних явищ, які займають проміжне становище між чуттєвою інтуїцією і розумом;
- інтуїція плідотворна в тій мірі, в якій вона уточнена й перероблена розумом (мисленням);
- розробка абстрактних теорій супроводжується майже повним усуненням із них інтуїтивних елементів;
- таким же чином здійснюється уточнення фактичних теорій;
- самоочевидність не може бути доказом істини, оскільки відображає психологічну властивість людини виражати думку, погляд, міркування, а не логічний засіб ствердження і висновку;
- основи фактичних наук можуть пропонуватися будь-ким і в різних формулюваннях, але ні одна з них переконливо не може бути остаточно доведена;
- остаточно достовірність і непорушні основи не належать до числа мети наукових досліджень. Прогрес пізнання полягає не лише в постійному усуненні сумнівів та зацікавлені віри, а й у постановці нових питань або переформатуванні старих проблем у новому світлі, висуванні умов їх вирішення, що ґрунтуються на більш загальних і глибоких теоріях та точних методах доведень і породженні нових сумнівів. Наука, на противагу догмі, вимагає усунення кожного сумніву, що компенсується виникненням кількох нових питань. Природа науки позбавлена як фундаменталізму, так і непогрішності;
- наука – це не низка «відомостей» чи суджень, які не підлягають аналізу та перевірці, а відкриття, формулювання і вивчення проблем, висування гіпотез, перевірки знання різними методами;
- філософське обґрунтування інтуїтивізму в кращому випадку безплідне, а в гіршому – воно шкідливе як антинаукове, легковірне, не аналітичне та не критичне.

Аналіз наведених ознак наукового підходу до будь-якої сфери діяльності свідчить про те, що шаблонне мислення разом з інтуїцією призводить до стереотипів поведінки аудиторів при виконанні завдань, а причина цих стереотипів криється у перебільшенні ролі стандартів аудиту, надання впевненості та етики²⁶². Дійсно, переважна більшість фахівців ґрунтують свої судження на інтуїції (за нашими даними, що ґрунтуються також на інтуїції, оскільки наукових даних з цього питання немає, кількість аудито-

²⁶¹ Бунге М. Интуиция и наука / М. Бунге; [Пер. с англ.] Е.И. Польского, ред. и послесл В.Г. Виногарова. – М.: Прогресс, 1967.- С. 152-160

²⁶² Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики. – К.: Аудиторська палата України, 2006. – 1152 с.

рів – інтуїтивістів становить не менше 90%), що видно з літератури, присвяченої аудиту, в яких розкривають зміст посібники, підручники, дисертації, монографії, статті й тези наукових конференцій і які, у своїй масі, зосереджені на цитуванні окремих авторів та пропаганді стандартів, а не наукових положень. Можна подумати, що ці стандарти значать для нас не менше, ніж святе письмо, в той час, коли вони сковують ініціативу аудитора, обмежують застосування існуючих і нових методів дослідження діяльності підприємства й акцентують увагу не на тих питаннях, які важливі для аналізу, а на другорядних. Стереотипне мислення зациклюється на старому знанні, яке за визначенням не сприймає нового, ставиться до нього вороже, консервує відставання від вимог бізнес-середовища.

Як зазначає В. Ярошовець: «Людській думці взагалі притаманна певна міра окостеніння, руху за допомогою стереотипів. Вони завжди під рукою, що заспокоює і заколисує думку»²⁶³.

Можна додати до цього, що стереотипи поведінки людей гальмують прогрес науки, техніки, технології, розвитку суспільства в цілому. Подолання стереотипів залежить від освіти, в тому числі й від вищої школи, яка готує фахівців з обліку й аудиту за застарілими уявленнями про економіку та на невизначеності ролі цієї спеціальності для суспільства. Шаблонізація породжує стереотипність мислення, а воно, в свою чергу, вимагає уніфікації та стандартизації дій виконавців, що й дає окостеніння думки.

Різницю між шаблонним і нешаблонним мисленням можна пояснити такими міркуваннями: для того, щоб людині викопати нову яму, потрібно припинити копати стару. Логіка аудитора пов'язана з конкретними ситуаціями, які можна назвати копанням нових ям.

«Логіка – це інструмент, з допомогою якого ями копають глибше і ширше з метою її подальшого поліпшення (тут де Боно Е., автор книги «Народження нової ідеї» використовує метафору «яма» для позначення наукового дослідження; а «нова» яма означає новий підхід, ідею щодо удосконалення науки – М.С.). Якщо ж яма викопана не там, де потрібно, то ніякі хитрощі та поліпшення не перенесуть її на інше місце. І хоча це ясно будь-якому землекопу, тим не менше, набагато легше розширити стару яму, ніж почати копати нову. Фігурально висловлюючись, шаблонне мислення – це поглиблення однієї і тієї ж ями; нешаблонне – це намагання копати десь в іншому місці»²⁶⁴.

²⁶³ Ярошовець В. Методологічна рефлексія історико-філософського процесу / В. Ярошовець // Психологія і суспільство. – 2010.- №1. – С. 73.

²⁶⁴ Эдвард де Боно. Рождение новой идеи. О нешаблонном мышлении / Эдвард де Боно [Пер. с. англ.], под общей ред. И послесл. д.п.н., проф. О.К.Тихомирова. – М.: Прогресс, 1976. – С. 25.

Небажання копати нову яму можна пояснити тим, що людям шкода зусиль, пов'язаних з копанням старої ями, крім того легше копти вже почату яму. Неможливо змінити напрям погляду продовжуючи дивитися в попередньому напрямі.

«Працюючи над «ямою» вчені залежно від здібностей або злегка шкрябають стінки «ями» або відбивають цілі брили. Однак найважливіші наукові ідеї і відкриття висувають учені, які покинули почату «яму» і приступили до нової»²⁶⁵.

Нову яму починають копати з різних причин:

- внаслідок незадоволення старою (народження нової парадигми);
- незнання про існування старої (неісторичний погляд на розвиток науки);
- необхідність мати іншу «яму» (диференціація єдиної науки на складові);
- через примхи (заінтересованість науковця відійти від стереотипів).

Перескакування з однієї «ями» на іншу – явище рідкісне, оскільки система освіти завжди орієнтує на те, щоб прищепити студентам повагу до тих «ям», які старші викопали до них. Освіті немає справи до прогресу. Мета освіти – інформаційна, а не творча. «Збільшення «ями», яку вже копають, доводить наявність реального прогресу і гарантує подальші досягнення. І, нарешті, всякий не проти заслужити славу тим, що чудово розробив «яму»²⁶⁶.

«Будь-який спеціаліст тому і є таким, що він знає існуючу викопану «яму» краще будь-якого іншого, за виключенням хіба що такого фахівця, з яким слід не погоджуватися, а це необхідно для того, щоб число спеціалістів відповідало числу поглядів, оскільки в іншому випадку серед спеціалістів виникне ієрархія»²⁶⁷.

Висновок з викладеного щодо питання «ям» наочно вказує на обмеженість науки через консерватизм наукового співтовариства обліково-аналітичного і контрольного напрямку та його низький загальноосвітній рівень, який ігнорує науково-технічний прогрес. Це ігнорування проявляється у відсутності волі впроваджувати нові технології з отримання нової інформації в нових підсистемах обліку – управлінському і стратегічному; відсутності діалогу між менеджерами і бухгалтерами з приводу розширення обсягу та отримання актуальної інформації про діяльність підприємства, що характеризує не лише ефективність використання ресурсів і

²⁶⁵ Едвард де Боно. Рождение новой идеи. О нешаблонном мышлении / Эдвард де Боно [Пер. с. англ.], под общей ред. и послесл. д.п.н., проф. О.К. Тихомирова. – М.: Прогресс, 1976. – с. 25.

²⁶⁶ Там само – С. 26.

²⁶⁷ Там само – С. 27–28.

протікання господарських процесів, а й економічний потенціал в цілому; зміни в середовищі та інші сторони життєдіяльності бізнесу.

Ці критичні зауваження спрямовані на те, щоб перестати копати лише свою «яму», а заглянути в інші «ями» і придивитися якими лопатами вони копають, що можна запозичити для того, щоб ми могли визначити архітектурну форму нашої «ями» і свідомо досягти певної досконалості й усвідомити кому вона потрібна.

Отже, визначення завдання аудиту та складання плану – це не технічна робота, а усвідомлений процес діагностування роботи підприємства, спрямований на встановлення його економічного здоров'я і чи правильно про це здоров'я сигналізує наша інформаційна система.

Складання плану аудиту є творчою справою кожної аудиторської фірми з урахуванням системного підходу до об'єкта аудиторського дослідження. На жаль, системний підхід в літературі з аудиту лише декларується, а в теоретичному чи практичному аспектах висвітлено абсолютно недостатньо. Системний підхід висуває певні основоположні критерії, що розкривають сутність наукового мислення і практичної діяльності, які вимагають поповнення знань у таких напрямках²⁶⁸:

- перехід від поняття «частина» до поняття «цілісність», що означає пріоритет цілого над його частинами. Ціле набуває ознаки синергізму – організованої упорядкованості;
- перехід від поняття «структура» до поняття «процес», що робить наголос на динамічних зсувах, а не статичних елементах підприємства;
- перехід від об'єктивної науки до епістемологічної – формування знань про об'єкт науки. Епістемологія – вчення про знання, що вимагає теоретичного погляду на об'єкт дослідження та використання адекватних для нього методів, а в аудиті, поки що, використовують лише емпіричні методи;
- перехід від поняття «будівля» до поняття «мережа» як метафори знань. Під «будівлею» розуміють фундаментальні та абсолютні істини, засади, концепції тощо, а «мережа» показує взаємні відношення між досліджуваними явищами та їхній опис;
- перехід від поняття «істини» до поняття «наближений опис», оскільки істина завжди відносна і її відкривати потрібно заново на кожному історичному етапі розвитку суспільства.

Як видно з цього огляду, системний підхід в аудиті не знайшов застосування і науковці послуговуються метафізичним підходом (застиглим у часі) до вивчення форми і змісту аудиту, а тому й не дивно, що замовники скептично відносяться до тієї формальної перевірки, яка їм нічого корис-

²⁶⁸ Старіш О.Г. Системологія: підручник / О.Г. Старіш. – К.: ЦНЛ, 2005. – С. 18-19.

ного для поліпшення фінансового стану не дає. Тобто, висновок аудитора, за який платить замовник, економічно для підприємства нічого не дає, а користь – примарна. Як наслідок, замовник погоджується на виділення мінімального часу і грошей, пов'язаних з формальним підтвердженням правильності відображення даних у фінансовій звітності.

Незалежно від поглядів замовника на цінність аудиту для нього та домовленостей про оплату послуг аудитора, потрібно скласти план виконання робіт та програму. Питання планування аудиту знайшли достатнє висвітлення у вітчизняній літературі починаючи з першого практичного посібника колективу авторів (Петрик О., Крамаровський Л., Валуєв Б., Савченко В., Ковбасюк М., Дерен М., Труш В., Максимова Л., Сопко В., Балченко С., Гуцайлюк З., Кужельний М., Кузьмінський Л.), в якому надто широко трактувалися завдання аудиту (особливості підприємства, загальне дослідження економічної сфери, умови і перспективи укладання договору, вивчення напрямів бізнесу, історія діяльності, перспективи розвитку, розміщення, види продукції, збут, структура виробництва, персонал, зміни у функціонуванні обліку, ризик, організація аудиту та строки виконання робіт²⁶⁹). Запропонованим ними планом охоплено 25 різноманітних аспектів дослідження, 20 об'єктів експертизи і 12 напрямів²⁷⁰, що породжувало еkleктичну та неструктуровану модель плану.

У 2003 р. вийшла книга «Аудит: теорія і практика» у Львові (автори Загородній А., Єлісеєв А., Корягін М., Будзан Н., Литвиненко Н., Блотнер В., Озеран В., Озеран А., Соловій М., Савка М., Тимофєєва Л., Черьова Н.), у якій викладено зміст українських нормативів аудиту, але заявленої теорії ними не розкрито, і не згадано хоча б кількох її елементів. Планування аудиту подано за нормативом № 9, в якому ще з того часу (1996 р.) цей процес визначено як «вироблення головної стратегії і конкретних методів та термінів проведення аудиту»²⁷¹. Позитивним є те, що в книзі вказано для чого потрібний план («щоб аудитор мав можливість завдяки йому підготувати програму аудиту») та зміст програми, що враховує обсяг діяльності, умови договору, особливості методики і техніки перевірки. Також було структуровано питання: бізнес клієнта; розуміння обліку і системи контролю; ризик та істотність; види, терміни і повнота процедур; координація, керівництво, супроводження і нагляд; розв'язання інших завдань²⁷². Звертає на себе увагу й те, що у подальшому необґрунтовано на-

²⁶⁹ Аудит: практическое пособие./ А. Кузьминский., Н. Кужельный, Е. Петрик, В. Савченко и др.; Прод ред. А. Кузьминского. – К.: укринформ, 1996. – с. 64.

²⁷⁰ Там само – С. 66-69.

²⁷¹ Загородній А.Г. Аудит:теорія і практика: Навч. Посібник / А.Г. Загородній, М.В. Корягін – Львів:Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2004. – с. 41

²⁷² Загородній А.Г. Аудит:теорія і практика: Навч. Посібник / А.Г. Загородній, М.В. Корягін – Львів:Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2004. – С. 42-44

зивають процес планування таким, що здійснює рішення з аудиторської стратегії, оскільки стратегія означає план на тривалу перспективу (3 -10 років), а не на найближчий час, в якому планується здійснення аудиту на підприємстві за кілька днів. Називати це стратегією абсурдно і шкідливо, оскільки це дискредитує ідею стратегічного планування.

Стратегічний план може розробляти аудиторська фірма виходячи з перспектив її розвитку й охоплення бажаного сектору ринку аудиторських послуг. В цьому випадку, без сумніву, аудиторські фірми складають стратегічний план, який вказує на їхнє майбутнє, що вимагає зусиль щодо утримання своєї ніші на ринку аудиторських послуг у широкому розумінні.

З наведеного можна зробити висновок, що аудит в його бюрократичному аспекті та стереотипному баченні ролі аудитора, роботу якого пов'язують з підтвердженням показників фінансової звітності, не сприймається суспільством в якості корисного інструменту для бізнесу. Підпорядкування змісту аудиту стандартам (не має значення міжнародним чи національним), які відображають реалії економіки минулих епох, збіднює сутність науки і перетворює її на ремесло. Чи є вихід з кризового стану аудиту? Чи є у цієї науки майбутнє? Безперечно! Вселяє надію на це спрямування аудиторської діяльності з формального виконання рутинної роботи з підтвердження даних фінансової звітності (це в роботі аудитора не повинно перевищувати 10% робочого часу), на творчі пошуки шляхів ефективної та безпечної діяльності підприємства. Зокрема про це йдеться в книзі колективу авторів під керівництвом д.е.н., проф. Редька О.Ю.²⁷³ «Аудит та безпека бізнесу», яка показує в якому напрямі потрібно розвивати науку про аудит. Рекомендую цю розумну книгу нашим колегам і сподіваюсь на прогрес у розвитку аудиту і не в туманному колись, а найближчим часом.

²⁷³ Редько О.Ю. Аудит та безпека бізнесу. Практ посіб. / О.Ю. Редько, О.Е. Рижаківа, К.О. Редько. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2007.- 177 с.

РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АУДИТУ

4.1. Взаємозв'язок аудиту з іншими науками

Аудит як самостійна прикладна економічна наука і, водночас, галузь практичної суспільної діяльності акумулює в собі знання не лише ті, що пов'язані з його сутністю, а й включає окремі методи інших наук. Наука про аудит є системою спеціальних знань, необхідних для вивчення існуючих економічних явищ та процесів мікроекономічного рівня та системою знань, що дають можливість визначити тенденції розвитку об'єкта, кількісні та якісні закономірності його функціонування, причинно-наслідкові зв'язки й особливості формування інформаційних систем, методи отримання інформації для формування об'єктивного судження аудитора стосовно діяльності об'єктів дослідження.

Аудит, як наука, тісно пов'язаний з фундаментальними і прикладними науковими галузями. Він посідає значне місце у системі економічних і гуманітарних наук і перебуває у тісному взаємозв'язку з економічною теорією, філософією, обліком, економічним аналізом, контролінгом, теорією контролю, статистикою, плануванням, математикою, галузевими економіками, етикою, психологією, маркетингом, менеджментом, технологією виробництва, екологією та іншими науками, які формують базис аудиту (див. рис. 4.1). Цей зв'язок виявляється передусім у тому, що вказані науки досліджують єдиний об'єкт – господарську і фінансову діяльність підприємства, але з різною цільовою функцією.

В основу аудиту необхідно покласти діалектичний метод пізнання, який створює простір для абстрактно-логічних суджень. Основними принципами діалектики є: всезагальний зв'язок, розвиток, протиріччя, стрибкоподібність, заперечення. На цих фундаментальних положеннях ґрунтуються основні закони діалектики, які аудитори враховують при висловленні судження та його відображенні у підсумкових документах.

На рисунку 4.1. зображено тісний зв'язок аудиту з *філософією*. Це підтверджує той факт, що професійна діяльність аудитора спрямована на дослідження фактичного стану речей, тобто встановлення істини шляхом пізнання. Пізнання є філософською категорією, яка проявляється у трьох основних формах мислення аудитора: поняттях, судженнях, умовиводах²⁷⁴.

²⁷⁴ Вікіпедія / [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Наука>.

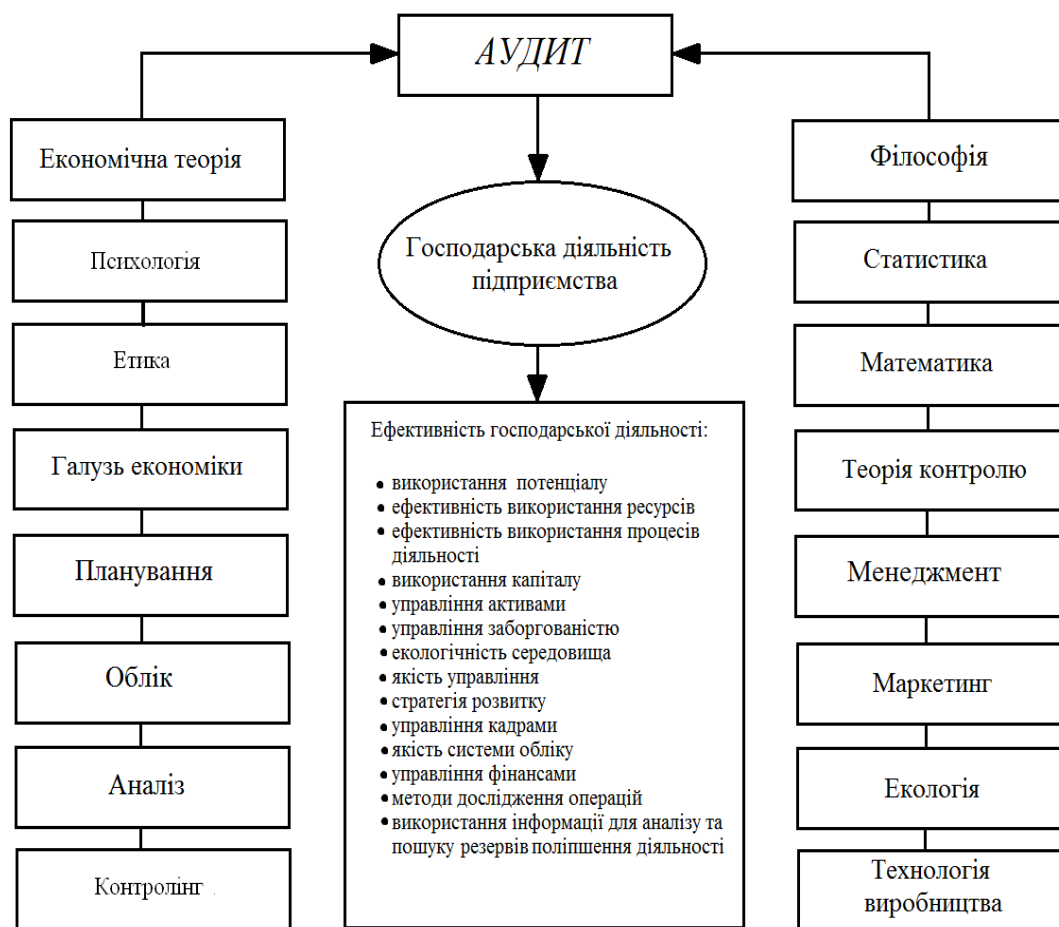

Рис. 4.1. Місце аудиту у системі наук

Поняття є найпростішою в структурному відношенні формою мислення аудитора, яка відображає загальні істотні ознаки предмету дослідження. Судження дає можливість аудитору мислено відобразити об’єктивну дійсність. У судженні аудитор завжди стверджує або заперечує наявність у об’єкті перевірки певних ознак, властивостей, зв’язків з іншими об’єктами. Формою мислення аудитора, в якій з одного або кількох суджень виводиться нове судження є умовивід. Мислення аудитора підкоряється логічним законам, протікає в логічних формах, а хід думок відображає зв’язок між предметами чи явищами об’єктивної дійсності²⁷⁵. Для аудитора характерний особливий тип мислення, який фахівці реалізують в ході практичної діяльності та спрямовують на розв’язання прикладних завдань. Однією з вимог до компетенції аудитора та рівня його мислення є ерудиція і вміння проникати в сутність пізнаваних явищ, розкри-

²⁷⁵ Вікіпедія / [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Наука>.

вати їх причинно-наслідкові зв'язки, дошукуватися їх основ, всебічно з'ясовувати їх зв'язки з іншими явищами об'єктивної реальності, передбачати хід подій. Усе це вказує на зв'язок аудиту з *філософією*.

Серед наук потрібно виділити *економічну теорію*, яка створює теоретичну і методологічну основу для всіх інших економічних наук, у тому числі й для аудиту. Вона дає можливість врахувати закони розвитку і взаємодії економічних систем та їх прояв у практичній діяльності підприємств.

У процесі аудиту спеціалісти вивчають дію економічних законів (закону попиту і пропозиції, закону відповідності виробничих відносин рівню й характеру розвитку продуктивних сил, закону зростання продуктивності праці, закону економії часу тощо), які відображають стан досліджуваного об'єкта та проявляються в закономірностях і тенденціях його розвитку²⁷⁶. Економічні закони виражають сутність, глибинні внутрішні, об'єктивно необхідні зв'язки і відносини економічних об'єктів. Завдання аудиту полягає в тому, щоб за зовнішніми, поверховими явищами і процесами виявити їхню сутність, внутрішній глибинний взаємозв'язок, установити причинно-наслідкову взаємозалежність. Інакше кажучи, завдання полягає в розкритті законів аудиту, які залежать від розвитку економіки та врахування прояву дії цих законів у господарській практиці досліджуваного підприємства. Аудиторська практика нагромаджує дані про вплив тих чи інших економічних законів на діяльність підприємства, вивчення яких дає можливість зібрати аудиторські докази для їх подальшого аналізу і розробки заходів із поліпшення діяльності.

Аудиторській перевірці може підлягати будь-яка інформація, особливо та, яка нагромаджена системою обліку підприємства. Аудитор критично її оцінює і робить висновок про якість інформаційної системи підприємства і правдивість економічних показників, які використовують зацікавлені сторони (інвестори, кредитори, акціонери, контрагенти тощо) для прийняття рішень. Таким чином, аудит підвищує цінність інформації, створеної в процесі обліку²⁷⁷. Це підтверджує зв'язок аудиту з *обліком*.

Зв'язок аудиту з обліком має двоїстий характер: з одного боку, облікові дані є основним об'єктом дослідження для аудиту, а з іншого – рекомендації аудитора сприяють вдосконаленню форм і змісту облікових реєстрів, змінюють порядок документообороту.

Облік, у певній мірі, є «мовою символів», на якій формують інформацію про окремі фактори виробництва і господарські процеси на основі об-

²⁷⁶ Служба тематических толковых словарей / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.glossary.ru>.

²⁷⁷ Драч В.І. Наступний крок: забезпечення якості аудиторських послуг / В.І. Драч // Аудитор України. – 2009. – № 5-6 (155-156) – С.60-61.

робки даних щодо здійснених фактів господарської діяльності підприємства, за допомогою чого аудитор може скласти уяву про події реальної дійсності та виробити певне судження з конкретної ситуації. Фахівцю у даній сфері необхідні знання мовознавства, оскільки мова належить до найважливіших ознак (і сутностей) людини, є засобом і матеріалом формування й становлення особистості людини, її інтелекту, волі, почуттів. Вона є засобом спілкування між людьми, передачі власного досвіду іншим і збагачення досвідом інших²⁷⁸.

Мова є комунікаційним зв'язком між людьми, в ній знаходять втілення процеси передачі та розуміння інформації, логіка доведень тих чи інших висновків аудитора, відображення процесу його мислення у пізнанні тенденцій і закономірностей об'єктивного світу та їх впливу на господарську діяльність підприємства.

Аудит тісно пов'язаний з *економічним аналізом*. Цей зв'язок пояснюється тим, що аналіз є одним із загальних методів досліджень у будь-якій науці чи практичній діяльності. В аудиторській практиці використовують термін «аналітичні процедури», існує стандарт, в якому наведені рекомендації щодо застосування аналітичних процедур під час аудиторської перевірки²⁷⁹.

Аналітичні процедури дають можливість вивчити та оцінити взаємозалежність між показниками діяльності об'єкта перевірки і встановити прогноз його розвитку. Їх застосовують на всіх етапах аудиту, що сприяє своєчасному виявленню незвичних тенденцій чи викривлень та зниженню аудиторського ризику. Результати виконання аналітичних процедур використовують для одержання аудиторських доказів, необхідних при складанні звіту, а також для підготовки письмової інформації керівництву суб'єкта господарювання, яка деталізує результати проведення аудиту.

Аудит разом з економічним аналізом та обліком постійно розвиваються, вони є взаємозв'язаними та взаємозумовленими елементами в загальній системі управління підприємством.

Управління складається з двох етапів. На першому етапі на підставі отриманої інформації та її аналітичного опрацювання оцінюють стан і динаміку управлінського процесу. На другому етапі, якщо є необхідність втручання з метою зміни якихось параметрів у цьому процесі, приймають відповідне управлінське рішення. Взаємозв'язок аудиту з *менеджментом* існує на усіх етапах управління діяльністю: у процесі вибору та обґрунтування управлінських рішень та при безпосередньому прийнятті рішень.

²⁷⁸ Максименко В.Ф. Сучасна ділова українська мова / В.Ф. Максименко. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – с. 4.

²⁷⁹ Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2006 року – К.: Аудиторська палата України, 2006. – с. 580-587.

Одним з елементів, які формують систему управління підприємством, є контролінг. Надзвичайно тісним є зв'язок аудиту з *контролінгом*. Він проявляється, в першу чергу, в ототожненні більшості функцій контролінгу й аудиту (в основному внутрішнього), переплетенню їхніх мети та завдань. При виконанні своїх функцій аудит має як стратегічне, так і тактичне спрямування, а контролінг більш спрямований у стратегічному напрямі. Спільними функціями контролінгу та внутрішнього аудиту є контроль за реалізацією планів, оцінка процесів, що протікають у внутрішньому середовищі, виявлення й аналіз відхилень від намічених цілей, підготовка рекомендацій для покращення діяльності підприємства. Вважаємо, що внутрішній аудит слід уважати функцією контролю, а контролінг доцільно розглядати як складову системи менеджменту підприємством, яка пов'язує функції управління в єдине ціле. Контролінг служить в якості механізму зворотного зв'язку між технологічною і управлінською системами підприємства, без чого існування менеджменту, в принципі, неможливе.

Існує зв'язок аудиту з *теорією контролю*, оскільки аудит є одним з видів контролю із конкретизованою метою, завданнями і методами дослідження. Аудит вважають найбільш прогресивним видом контролю, оскільки він носить не тільки ретроспективний характер (як більшість видів контролю), а й спрямований на перспективу.

Інформація перспективного характеру, яку досліджує аудитор, стосується майбутніх подій. Така інформація є досить суб'єктивною, оскільки її формують, виходячи з припущень про події, які відбудуться та дії, що будуть вжиті керівництвом суб'єкта господарювання, а також на основі прогнозів імовірних кроків клієнта. Тому підготовка такої інформації потребує великого досвіду та уміння аудитора.

На даний час аудиту прогнозної інформації в Україні не приділяють належної уваги, оскільки недостатньо дослідженими залишаються питання розробки моделі стратегічного обліку і відповідно не розроблені методики проведення таких перевірок.

У поняття аудиту іноді вкладають його трактування як симбіозу ревізійної та експертно-консультаційної діяльності. Таке розуміння аудиту пояснюємо використанням спільних з ревізією та судово-бухгалтерською експертизою методів документального та фактичного контролю. Однак, мета, завдання, порядок організації, відповідальність та призначення результатів ревізії та судово-бухгалтерської експертизи суттєво відрізняються.

Процес ревізії спрямований на перевірку фінансово-господарської діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства з фінансових питань, дослідження достовірності обліку і звітності, викриття нестач, ро-

зтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Судово-бухгалтерська експертиза має спільні ознаки з ревізією, але носить суто юридичний характер, оскільки експертизу проводять після ревізії і, як правило, в тих випадках, коли вже виявлені порушення у роботі посадових осіб²⁸⁰.

Між аудитом і *статистикою* також існує безпосередній зв'язок, який ґрунтується на використанні методики визначення показників на основі певних статистичних алгоритмів у процесі аудиторської перевірки. Для потреб аудиту використовують статистичну інформацію (особливо це стосується звітності), форми і правила складання якої визначають органи статистики. Статистика розробляє також правила й можливості застосування аудитором певних методів досліджень у конкретних ситуаціях, вдосконалює вимоги до складання таблиць тощо. Аудит використовує середні та відносні величини, показники динамічних рядів, методи зведення, групування, вибіркового обстеження, математико-статистичних методів обробки даних і залежностей між окремими процесами господарської діяльності.

Аудит органічно пов'язаний з *плануванням*, оскільки його методика ґрунтується на порівнянні прогнозних даних з фактичними для встановлення відхилень та факторів, які на них впливають. Результати аудиторських перевірок створюють певну інформаційну базу для розробки чи уточнення виробничих планів на перспективу. Планування дає можливість визначити стратегію, види робіт та терміни проведення аудиту, допомагає раціонально розподілити роботу та коригувати її виходячи із ситуацій, які складаються у процесі виконання робіт.

Аудитор планує роботу таким чином, щоб ефективно і вчасно здійснити аудиторську перевірку. Мета планування полягає у встановленні найважливіших об'єктів, методів та процедур аудиту, виявлення проблемних питань у роботі підприємства. Планування допомагає належно організувати роботу аудитора, здійснювати нагляд за працею асистентів, координувати роботу інших аудиторів та залучених до аудиту фахівців різних професій. Обсяг планування враховує масштаб суб'єкта господарювання, складність завдань аудиторської перевірки, досвід роботи аудитора з певним суб'єктом господарювання, знання бізнесу та інші обставини. При плануванні аудиторської перевірки обов'язковими елементами цього процесу є складання загального плану аудиту і аудиторської програми, які формалізують роботу аудитора з врахуванням вимог стандартів.

²⁸⁰ Служба тематических толковых словарей / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.glossary.ru>.

Зв'язок аудиту з *математикою* вказує на застосування математичних методів в умовах перевірки великої кількості об'єктів та значного обсягу інформації. Математичний апарат необхідний аудитору для виконання таких процедур:

- здійснення арифметичних розрахунків при перевірці записів у регістрах обліку;
- розрахунку рівня аудиторського ризику;
- використання матричної моделі взаємозв'язку рахунків при зборі аудиторських доказів;
- застосування математичної логіки при визначенні суттєвості інформації та її надійності;
- вимірювання ступеня відповідності облікових даних їх реальному стану;
- оцінки ймовірності помилок, що виникають при реєстрації фактів господарської діяльності;
- використання науково обґрунтованих методів економіко-математичного моделювання з метою виявлення суттєвих перекручень інформації;
- складання прогнозів розвитку підприємства.

Розрахунково-арифметичні методи і методи вищої математики потрібні також для алгоритмізації процесу аудиту, що передбачає складання математичного опису аудиторського завдання і програми її реалізації на ЕОМ.

Аудит пов'язаний із *галузевими економіками*. Цей зв'язок проявляється в тому, що результати аудиту використовують для вдосконалення організації та технології виробництва, впровадження наукової організації праці та передового досвіду завдяки контрольному порівнянню економічних показників розвитку підприємств у межах однієї галузі.

Зв'язок аудиту з *етикою* дає можливість формувати суспільний імідж та авторитет професії аудитора, досягти узгодженості особистої поведінки фахівців з мірою відповідальності, об'єктивно властивої представникам цієї професії.

Етичні норми встановлюють моральні критерії, якими повинен керуватися і яких зобов'язаний дотримуватися кожен аудитор під час здійснення своєї професійної діяльності. Вони знайшли своє відображення в етичних принципах аудиту таких, як незалежність, об'єктивність, чесність, конфіденційність, компетентність і ретельність, дотримання професійної поведінки та технічних стандартів. Ці принципи відображені в Кодексі професійної етики, якого аудитор повинні дотримуватися.

У роботі аудитора важливу роль відіграють також психологічні моменти, що свідчить про зв'язок аудиту з *психологією*. Аудитор постійно за-

знає психологічного тиску з боку різних осіб, які керуються особистими мотивами. Потрібна велика психологічна стійкість для збереження нормальної працездатності, подолання стресових навантажень та дотримання етичних принципів у період підготовки підсумкових документів.

Останнім часом з'явилися нові напрями аудиту: маркетинговий аудит, кадровий аудит, екологічний аудит, які досліджують окремі питання діяльності підприємства, що вимагає достатнього рівня знань таких наук як менеджмент, управління персоналом, екологія та інших.

Маркетинговий аудит є комплексним аудиторським дослідженням маркетингового середовища підприємства для оцінки його виробничо-збутової діяльності, а також виявлення проблем і прихованого потенціалу, які перешкоджають досягненню оперативних і стратегічних цілей.

Мета маркетингового аудиту полягає у виявленні тих напрямків діяльності, де існують проблеми, та видачі рекомендацій щодо розробки шляхів підвищення ефективності маркетингової діяльності фірми.

Досягнення зазначеної мети можливе за умови вирішення низки завдань, до яких відносять зниження маркетингових ризиків підприємства, а саме:

- ризику незатребуваності продукції;
- ризику неефективності цінової політики підприємства;
- ризику невідповідності якості товару вимогам споживачів;
- ризику неефективності організації системи збуту на підприємстві.

Застосування маркетингового аудиту дає можливість: по-перше – уникнути витрат на виготовлення незатребуваної ринком продукції, по-друге – оптимізувати діапазон цін, по-третє – усунути неякісні товари із асортименту, а також адаптувати збутову діяльність підприємства до вимог та запитів ринку тощо.

Кадровий аудит є перевіркою відповідності організаційних та кадрових змін на підприємстві вимогам його керівництва. Його здійснюють з метою формалізації корпоративної культури, оптимізації організаційної структури і системи управління персоналом підприємства. Кадровий аудит є елементом виявлення резервів підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання та одним із найрезультативніших факторів економічної політики підприємства.

Основна мета кадрового аудиту полягає у забезпеченні довготермінового зростання віддачі основного ресурсу підприємства – персоналу шляхом підвищення ефективності системи управління трудовими ресурсами.

До завдань кадрового аудиту відносять:

- виявлення проблем у сфері управління персоналом;
- формування ефективних методів управління персоналом;

- узгодження системи управління персоналом відповідно до законодавства;
- зменшення витрат на управління персоналом тощо.

Широкий спектр завдань та їх важливе значення підтверджують необхідність використання кадрового аудиту в практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Екологічний аудит є системним незалежним процесом оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту²⁸¹.

Екологічний аудит в Україні проводять з метою додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності.

Основними завданнями екологічного аудиту є:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживають для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту.

Конкретні завдання екологічного аудиту в кожному випадку визначає замовник, виходячи з потреб, характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту та законодавства України.

Зв'язок аудиту з *маркетингом, кадровим менеджментом, екологією* свідчить про те, що аудит є синтезованою наукою, яка сформувалася внаслідок інтеграції наук, що вимагає об'єднання в теорії аудиту досягнень кожної з них. На жаль, цей аспект в дослідженнях науковців представлений схоластично без достатніх наукових обґрунтувань, що негативно позначається на іміджі професії.

Указані далеко неповні зв'язки аудиту з іншими науками є багатоплановими, реальними, об'єктивними і мають бути використані для всебічного розвитку діяльності підприємств, їх підрозділів і об'єднань.

²⁸¹ Закон України «Про екологічний аудит» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

4.2. Аудит стратегії розвитку підприємства

У ХХІ столітті в індустріально розвинутих країнах відбулася зміна парадигми економічного розвитку. В нових умовах рішення про подальший розвиток підприємства мають прийматись на основі інтегрованого дослідження діяльності компанії. Виживання й розвиток підприємства в довгостроковій перспективі залежить від уміння своєчасно передбачити зміни на ринку й відповідно адаптувати свою діяльність до них змінюючи асортимент продукції та послуг, форми обслуговування, збутову мережу, організаційну структуру, інші елементи внутрішнього потенціалу.

У країнах з розвинутою ринковою економікою спрямованість на організацію майбутнього стає необхідною складовою стратегічного мислення менеджерів сучасних підприємств, а стратегічний менеджмент розглядається як обов'язковий елемент загальної системи управління. За умов конкуренції підприємство визначає цілі на майбутнє, добивається конкурентних переваг, здійснює стратегічний вибір і послідовно втілює його в програму дій. У практиці діяльності українських підприємств механізм стратегічного управління перебуває в стадії формування.

Дослідження аудиту стратегії розвитку підприємства, як і будь – якого наукового дослідження розпочинають з формування методології, яка визначає вибір напряму та засобів пізнання.

Найважливіше значення в методології аудиту стратегії має визначення мети, яка підкреслює цілеспрямований характер існування системи.

Філософія функціонування підприємства в умовах ринку ґрунтується на інтегрованій системі управління, що дає можливість усвідомити майбутнє, керуючись наявною чи бажаною позицією, способом життя підприємства, які є основними настановами процесу мислення, інтелектуальних робіт, що зумовлюють процеси, процедури та зміст рішень²⁸². Домінуючою філософією розвинутих фірм у галузі економіки на етапі переходу суспільства до постіндустріальної формації є підприємництво, як основа руху вперед, створення цінностей та виконання вимог щодо економічної та соціальної відповідальності. В сучасних умовах господарювання більшість підприємств, прийшли до розуміння того, що завоювання і збереження лідерських позицій, підвищення конкурентоздатності можливе лише за умови орієнтації на управління процесами розвитку підприємства в довгостроковому періоді, формування відповідної системи стратегічного менеджменту, що полягає в настанові на ініціювання та попередження, а не на захист і наслідування. Стратегічний рівень базується на системі

²⁸² Корецький М.Х. Стратегічне управління / М.Х. Корецький, А.О. Дегтяр, О.І. Дацій. – К.: ЦУЛ, 2007.– с. 6.

знань про можливості та обмеження розвитку фірми, що реалізується у відповідних стратегічних рішеннях і діях²⁸³.

При розробці стратегій розвитку підприємства, як правило, постає проблема відповідної оцінки пропозицій менеджерів щодо перспектив розвитку. При цьому можливі ситуації, коли менеджери незважаючи на великий досвід і знання можуть дати недостовірні висновки щодо пріоритетів розвитку підприємства (рис. 4.2.).

Інструментом суттєвої оптимізації рішень може виступити аудит стратегічних ініціатив – незалежна оцінка перспектив і ризиків розвитку підприємства.

Як показують дослідження, користувачі інформації очікують від аудиторів не лише оцінки історичної фінансової звітності, а й вимагають вивчення можливості безперервного функціонування підприємства у майбутньому, аналізу стратегії розвитку і досягнення прогностичних фінансових показників. Розвиток аудиту стратегічних ініціатив обумовлений потребами замовників аудиторських послуг у підготовці та перевірці фінансових прогнозів і планів, стратегічних управлінських рішень.

Рис. 4.2. Причини недостовірності визначення пріоритетів розвитку підприємства

Стратегічна фінансова інформація необхідна для кредиторів, потенційних інвесторів, вищого управлінського персоналу підприємства. Потреба у проведенні аудиту стратегії розвитку існує також на підприємствах, які практикують розробку довгострокових планів розвитку та реалізують складні інвестиційні проекти²⁸⁴. Корпоративне планування передбачає обов'язковий контроль прогнозів і планів не тільки після їх реалізації, але й на стадії розробки.

²⁸³ Шершньова З.Є. Стратегічне управління. Підручник / З.Є. Шершньова. – К.:КНЕУ, 2004. – С. 12.

²⁸⁴ Радченко К.І. Аудит стратегічних управлінських рішень, прогнозів та проектів / К.І. Радченко. – Львів: Видавництво ЛКА, 2001. – С. 46.

Аудит разом з іншими видами контролю, здійснюють на основі таких принципів як незалежність, гармонізація, достовірність, об'єктивність, професіоналізм, стабільність, своєчасність. Аудит стратегії розвитку підприємства – це діагностичний інструмент, метою якого є отримання незалежної, неупередженої інформації щодо стратегії розвитку підприємства, достовірності фінансових планів і прогнозів.

Дослідження процесу розробки стратегічних планів підприємств дозволило визначити фактори, які обмежують розвиток і впровадження в діяльності вітчизняних аудиторських фірм і служб методів прогнозування розвитку підприємництва. До таких факторів можна віднести:

- консерватизм менеджерів та інвесторів у виборі інформаційних джерел та інструментів управління;
- невміння організувати залучення інвестицій на мікроекономічному рівні. Загальна недовіра інвесторів (як зовнішніх, так і внутрішніх) тільки посилюється завдяки елементарній неграмотності багатьох вітчизняних підприємців, які представляють свої бізнес-плани потенційним інвесторам і кредиторам, не маючи навіть загального уявлення про те, як їх треба складати;
- складність і трудомісткість процедур оцінки прогнозованої фінансової інформації;
- нестабільність вітчизняних ринкових макроекономічних показників, що не дає можливості зменшити ризики при оцінці фінансових прогнозів і планів,
- відсутність висококваліфікованих спеціалістів у сфері стратегічного менеджменту;
- нестабільність економічної політики держави.

В той же час існують тенденції в економіці держави, які передбачають розвиток аудиту, пов'язаного з вивченням питань стратегії діяльності підприємства. До них можна віднести:

- необхідність пристосування діяльності до змінюваного середовища, що вимагає гнучкості та надійності функціонування підприємства;
- розвиток ринку інвестицій, залучення підприємствами фінансових вкладень вітчизняних та зарубіжних компаній, коли стратегічна фінансова інформація впливає на рішення потенційних інвесторів;
- необхідність створення продуманої системи дій щодо забезпечення ефективного функціонування підприємства та уникнення ризиків у майбутньому.

Аудит стратегій розвитку підприємства можуть здійснювати зовнішні і внутрішні аудитори. У будь – якому випадку для ефективного аудиту слід дотримуватись таких умов:

1. Аудитори повинні бути компетентними в галузі стратегічного менеджменту і достатньо конкурентоздатними щодо сутності роботи менеджерів підприємства. Для цього необхідно:

- глибоке розуміння технічних аспектів і перспектив бізнесу;
- вміння адекватно оцінювати стратегічні аспекти і фактори бізнесу;
- професійність у галузі кількісного моделювання.

Стратегічна оцінка ефективна за наявності достатньої кількості адекватних моделей, які дозволяють розрахувати і порівняти прогностичні сценарії. Важливим є не володіння математичними методами як такими, а вміння адекватно виділяти найважливіші фактори і групувати їх у ключові сценарні альтернативи.

2. Мотивація аудиторів не повинна залежати від фінансових результатів діяльності підприємства. Мотиваційний аспект – важливий аргумент на користь власного аудитора зі стратегічним мисленням, оскільки стимулювати довгострокову мотивацію зовнішніх аудиторів значно складніше.

Основними функціями аудиту стратегії розвитку підприємства є:

- оцінююча – відбувається оцінка достовірності та реальності розроблених підприємством стратегій та фінансових планів;
- інформаційна – керівники, топ – менеджери, інвестори, кредитори одержують інформацію про ефективність і безперервність функціонування підприємства у майбутньому;
- управлінсько – стратегічна – на основі якої уточнюють стратегію розвитку підприємства та внесення корективів в управління, фінансове планування і прогнозування;
- прогностична – прогнозується розвиток компанії у перспективі та вживаються превентивні заходи щодо антикризового управління.

Виникнення нових видів аудиту, а також розвиток існуючих супроводжується появою нових методів, напрацьованих аудиторською практикою або запозичених з інших наук. Аудит стратегії розвитку підприємства не є винятком. На нашу думку, власного методу він не має, оскільки не є самостійною наукою, але в межах загального методу аудиту можна виділити методи, які є властивими саме для нього.

При екстраполяції процедур надання професійних аудиторських послуг на його методологічну базу, доцільно керуватися методичним мінімумом, який складається з чотирьох груп методів: методи отримання впевненості щодо мети та обставин замовлення; методи оцінки ризику аудиту; методи отримання даних, достатніх і відповідних меті та обставинам замовлення; методи формування професійного судження у форматі висно-

вку або звіту. Такий підхід дасть можливість максимально ефективно використовувати методичну базу аудиту²⁸⁵.

Таблиця 4.1

Методологічні аспекти аудиту стратегії підприємства

Мета здійснення аудиторських процедур	Види методів для досягнення мети аудиту
Отримання розуміння завдання, розуміння бізнесу замовника, визначення можливості якісно виконати замовлення	Аналіз, синтез, конкретизація за місцем та часом, моделювання, вибіркоче спостереження.
Оцінка аудиторських ризиків	Аналіз, синтез, групування, моделювання, прогнозування, екстраполяція,
Досягнення максимальної достовірності, відповідності та достатності аудиторських доказів	Загально наукові та спеціальні методи контролю, встановлені стандартами, аудиторські процедури
Отримання впевненості щодо обґрунтованості аудиторського професійного судження (результату наданих послуг)	Методи формальної логіки, методи внутрішнього контролю якості аудиторських послуг

Серед цих методів доцільно розглянути, в першу чергу, загальнонаукові: індукції, дедукції, моделювання, системного аналізу та оцінки, а також специфічні для аудиту – тестування, експертне дослідження, аудиторське спостереження, опитування та підтвердження. Перелік методів, які можуть бути застосовані для аудиту стратегічних управлінських рішень, а також інших підвидів стратегічного аудиту, не вичерпується перерахованими вище.

Вивчення стратегічної інформації та методів її підготовки, передбачає ознайомлення аудитора із середовищем, в якому вона створена. Фактори впливу на стратегічний рівень підприємства аудитор оцінює за такими напрямками (рис. 4.3.). Взаємодія цих факторів зазвичай комплексна і має специфічні відмінності для галузі і компанії.

Як правило, стратегія не сприяє успіху, якщо не проведена межа між внутрішньою і зовнішньою ситуацією, не отримано істотних конкурентних переваг і не поліпшена діяльність компанії, тому виділяють зовнішні і внутрішні фактори впливу на діяльність підприємства. До зовнішніх відносять: соціальні, політичні, суспільні умови, діюче законодавство, привабливість галузі, потенційні можливості й загрози підприємства. До внутрішніх факторів відносять внутрішні та зовнішні зв'язки виробничих підрозділів, гнучкість виробництва, системи мотивації.

²⁸⁵ Редько О.Ю. *Методологія та організація професійного аудиту в Україні. Стан та перспективи розвитку.* Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук / О.Ю. Редько. – Київ, 2009.- с. 10.

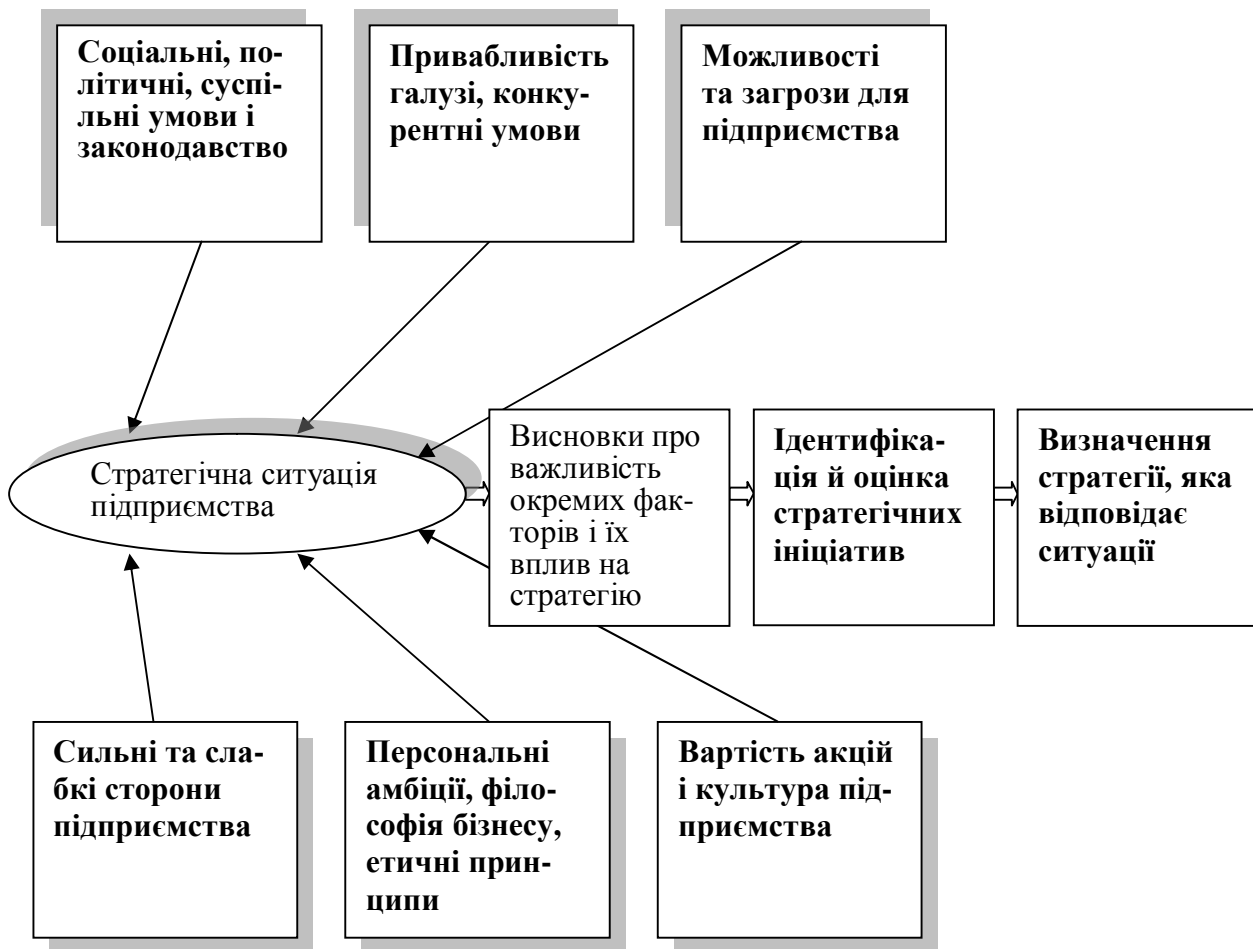

Рис. 4.3. Фактори, які впливають на стратегічний рівень підприємства²⁸⁶

З точки зору управління підприємство розглядають як певну систему, в якій важливе місце належить внутрішньому контролю. Суттєвим завданням аудиту є вибір процедур оцінки системи внутрішнього контролю, які дозволяють оцінити рівень стратегічної спрямованості підприємства. В теорії управління досліджують цілий спектр функцій, які виконує система внутрішнього контролю. Разом з тим, аудитор оцінює лише ті функції, які безпосередньо пов'язані з формуванням інформації про фінансово – господарську діяльність і перспективи розвитку підприємства. Серед них доцільно обрати сучасні наукові методи, до вивчення внутрішнього контролю та дослідження його елементів, зокрема системний. Системний метод є формою накладення теорії пізнання і діалектики з дослідженням процесів,

²⁸⁶ Гольдштейн Г.Я. Стратегический менеджмент: Конспект лекцій / Г.Я. Гольдштейн. - Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1995. – С. 24.

які відбуваються в природі, суспільстві, мисленні. Його суть полягає в реалізації вимог загальної теорії систем, згідно з якою кожен об'єкт у процесі його дослідження потрібно розглядати як велику і складну систему і, одночасно, як елемент більш загальної системи. Застосування системного методу включає також обов'язковість вивчення і практичного використання таких восьми його аспектів:

- системно-елементного або системно-комплексного, який полягає у виявленні елементів-складових даної систему;
- системно-структурного, який полягає у з'ясуванні внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами даної системи, що дозволяє отримати уявлення про внутрішню організацію (будову) досліджуваної системи;
- системно-функціонального, який потребує виявлення функцій, для виконання яких створені та існують відповідні системи;
- системно-цільового, який означає необхідність наукового визначення цілей і підцілей системи, їх взаємних зв'язків;
- системно-ресурсного, який полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування системи, і вирішення системою тієї або іншої проблеми;
- системно-інтеграційного, який полягає у визначенні сукупності якісних властивостей системи, що забезпечують її цілісність і особливість;
- системно-комунікаційного, який означає необхідність виявлення зовнішніх зв'язків даної системи з іншими, тобто, її зв'язків з навколишнім середовищем;
- системно-історичного, який дозволяє з'ясувати умови в часі, які вплинули на виникнення досліджуваної системи, пройдені нею етапи, сучасний стан, а також можливі перспективи розвитку.

При системному методі підкреслюється, що доцільно розглядати внутрішній контроль як сукупність взаємопов'язаних елементів, таких як структура, завдання, технологія, виконавці, які орієнтуються на досягнення мети і завдань контролю в умовах мінливого внутрішнього середовища.

Системний підхід до вивчення внутрішнього контролю передбачає дослідження його елементів, які по-різному визначають у науковій літературі. У працях Е. Аренса, Дж. Лоббека виділяють три елементи:

- середовище контролю;
- облікова система;
- процедури контролю²⁸⁷.

²⁸⁷ Аренс А. Аудит: [Пер. с англ.] / А. Аренс, Дж. Люббек – М.: Финансы и статистика, 1995. – с. 264.

Окремі автори ще більше звужують елементи системи внутрішнього контролю і виділяють:

- середовище контролю;
- специфічні заходи контролю²⁸⁸.

В.В. Рядська, Я.В. Петраков наводять такі елементи системи внутрішнього контролю як: середовище контролю; процес оцінки ризиків суб'єктів господарювання; інформаційні системи; процедури контролю; моніторинг заходів контролю²⁸⁹.

Дослідження літературних джерел показує, що такі елементи, як середовище контролю і процедури контролю (специфічні заходи контролю) виділяють усі автори. Вважаємо, що доцільно виділити такий елемент, як облікова система, однак у випадку проведення стратегічного аудиту важливе значення має планування, яке разом з обліком є основою для підготовки прогнозів і проектів та прийняття стратегічних управлінських рішень. Не менш важливе значення має оцінка ризиків суб'єктів господарювання. Отже, у випадку проведення аудиту стратегії розвитку підприємства необхідно визначити такі елементи системи внутрішнього контролю:

- середовище контролю;
- процес оцінки ризиків суб'єктів господарювання;
- планово – облікова система;
- процедури контролю.

Для кожного з елементів внутрішнього контролю аудитор застосує відповідні процедури дослідження. Важливим кроком на шляху досягнення розуміння системи внутрішнього контролю є оцінка стратегічного рівня системи управління підприємством. З цією метою аудитор повинен отримати відповіді на такі запитання²⁹⁰:

1. Якими є рівень знань і наявний обсяг інформації про ситуацію: в економіці, на ринку, в галузі, у конкурентів, у партнерів, у розробників нових продуктів та технологій?

2. Відповідає чи ні наявний стан підприємства вимогам розвитку в мінливому середовищі?

3. Чи сформульовано загальну, цілісну стратегію підприємства?

4. Чи є на підприємстві обґрунтована система цілей розвитку в коротко та довгостроковому періоді?

5. За допомогою яких методів розробляють стратегію підприємства?

²⁸⁸ Загородній А.Г. Аудит: теорія і практика: Навч. посібник / А.Г. Загородній, М.В. Корягін – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2004. – С. 48.

²⁸⁹ Рядська В.В. Аудит. Навч. посіб. / В.В. Рядська, Я.В. Петраков – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 188.

²⁹⁰ Шершньова З.Є. Стратегічне управління. Підручник / З.Є. Шершньова. – К.: КНЕУ, 2004. – С. 53.

6. Які стратегії використовує бізнес за окремими підсистемами підприємства (виробничими, функціональними, ресурсними), а також за окремими ринками, споживачами та ін., і визначення того чи є обґрунтований «стратегічний набір»?

7. Чи враховано в «стратегічному наборі» обмеження за ресурсами (насамперед фінансовими), а також взаємозалежність окремих складових?

8. Який рівень стратегічного планування на підприємстві (за змістом планів, їх переліком і формою)?

9. Чи встановлено в стратегічних планах відповідальність за проведення стратегічних дій, а також послідовність і терміни виконання окремих планових завдань?

10. Як відбиваються стратегічні заходи в поточних планах і бюджетах?

11. Відповідає чи ні система організації управління, прийняття рішень, обліку та контролю вимогам стратегії та як вони будуть розвиватися?

12. Чи готові до стратегічних перетворень працівники підприємства?

14. Як збудовано систему мотивації стратегічної діяльності?

Позитивна або негативна відповідь на ці запитання, які потребують глибоких різнобічних досліджень, дає змогу оцінити рівень стратегічної орієнтації підприємства.

Доцільно розробити анкету оцінки системи внутрішнього контролю при дослідженні стратегії розвитку підприємства, яка дозволила б зробити висновок щодо якості обраної стратегії (табл. 4.2).

Ми запропонували десять критеріїв, відсутність кожного з них оцінюють у 10 балів, а наявність – від 9 до 1 по мірі посилення ознаки.

Оцінка визначеної стратегії залежить від конкретної ситуації, в якій знаходиться підприємство. Фактично, скільки існує підприємств, стільки існує конкретних стратегій. Практика показує, що успішну стратегію не можна скопіювати, і єдиної стратегії для всіх фірм не існує²⁹¹.

Оцінка аудитором стратегічного розвитку включає такі етапи:

- оцінка поточної стратегії;
- проведення аналізу портфеля бізнесу;
- оцінка обраної стратегії і ліквідація стратегічних прогалин.

Для оцінки поточної стратегії можна використовувати різні підходи. Один з таких пропонують А. Томпсон і А. Стрикленд. Щоб дослідити стратегію, яка реалізується вони пропонують оцінити вплив таких факторів²⁹²:

²⁹¹ Міщенко А.П. Стратегічне управління. Навч. посібник / А.П. Міщенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 3.

²⁹² Томпсон А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А. Томпсон, А. Стрикленд [Пер. с англ.] Под ред. Л.Г.Зайцева, М.И. Соколовой.- М.: Банк и биржа, ЮНИТИ, 1998. – С. 132.

Оцінка системи внутрішнього контролю при дослідженні стратегії розвитку підприємства [Розроблено самостійно]

№ з/п	Критерії	Ознаки	Бали
1	Стратегічне мислення персоналу	Відсутнє Наявне	6-10 1-5
2.	Цілі діяльності	Невизначені Визначені	6-10 1-5
3.	Стратегії	Відсутні (необґрунтовані) Наявні (обґрунтовані)	6-10 1-5
4.	Методи встановлення стратегій	Використовуються випадково, неповно, як результат виникнення надзвичайних подій Використовуються постійно, повно, на основі всебічного аналізу та прогнозів	6-10 1-5
5.	Стратегічні заходи (заходи щодо розвитку)	Формуються на основі натхнення, досвіду та навичок керівників, безсистемні, не сприймаються як стратегічні Формуються як результат стратегічної діагностики особливостей систем різного типу та встановлення цілей	6-10 1-5
6.	Плани	Поточні (в найкращому випадку), безсистемні, містяться в окремих управлінських рішеннях Розроблені на основі досліджень, взаємопов'язані, стратегічні	6-10 1-5
7.	Виконання (реалізація) планів	Доведення прийнятих рішень абияк до кінця Частина механізму стратегічного управління	6-10 1-5
8	Перегляд і оновлення стратегій	Проводиться після завершення терміну планів Оновлюється систематично на основі всебічного аналізу	6-10 1-5
9.	Наявність мотивацій розробки стратегій	Відсутні Наявні	6-10 1-5
10.	Відповідальність за проведення стратегічних дій	Відсутні Наявні	6-10 1-5

- зовнішні фактори: широта діяльності підприємства і його диверсифікованість, структура і напрямки діяльності за минулий період; загальний характер і природа придбань фірми, відношення до зовнішніх загроз, можливості орієнтації на останній період;

- внутрішні фактори: цілі і завдання підприємства, відношення до фінансового ризику, критерії розподілу ресурсів, стан використання окремих функціональних сфер діяльності підприємства (маркетинг, виробництво, фінанси, кадри, наукові розробки).

Аналіз портфеля бізнесу є важливим інструментом аудиту. За його допомогою можна оцінити збалансованість таких важливих факторів бізнесу, як ризик, грошові потоки, оновлення виробництва, ліквідація нерентабельних продуктів. При проведенні аналізу портфеля бізнесу виділяють такі етапи²⁹³:

- вибір рівнів на підприємстві для проведення аналізу портфеля бізнесу;
- фіксація одиниць аналізу, які називають стратегічними одиницями бізнесу;
- визначення параметрів матриць аналізу портфеля бізнесу. До таких параметрів можна віднести: частка ринку, лідерство за якістю товару, відносна частка ринку по відношенню до найкращої марки товару, витрати, прибуток по відношенню до лідера та ін.;
- аналіз даних привабливості галузі, конкурентної позиції підприємства в галузі, можливостей та загроз підприємства, ресурсів та кваліфікації кадрів, які мають бути використані для конкурентної боротьби;
- аналіз матриць портфеля бізнесу, які дають наглядну картину про поточний стан портфеля і на основі яких можна визначити чи правильно спрогнозований майбутній розвиток;
- оцінка варіантів, які найкраще будуть сприяти досягненню підприємством своїх цілей.

Оцінку обраної стратегії здійснюють за допомогою аналізу основних показників, які визначають можливості здійснення стратегії. Основними ключовими факторами є: стан галузі та позиція підприємства у ній; інтереси та відношення вищого керівництва до вибору стратегії розвитку; фінансові ресурси, оскільки підприємство, яке має великі фінансові ресурси, у кращому положенні при виборі стратегії, ніж з обмеженими фінансовими можливостями; кваліфікація працівників; зобов'язання підприємства по попередніх стратегіях; ступінь залежності від зовнішнього середовища; часовий фактор. Як правило, кращих успіхів у здійсненні стратегії отримують ті підприємства, які краще навчилися враховувати час і відповідно вміють керувати процесами у ньому. Важливим завданням аудиту стратегії розвитку підприємства є оцінка стратегічних прогалин між накресленими цілями та реальними можливостями.

²⁹³ Виханский О.С. Стратегическое управление / О.С. Виханский. – [3-е изд. Пер и доп.] – М.: Экономист, 2004. – 296 с.

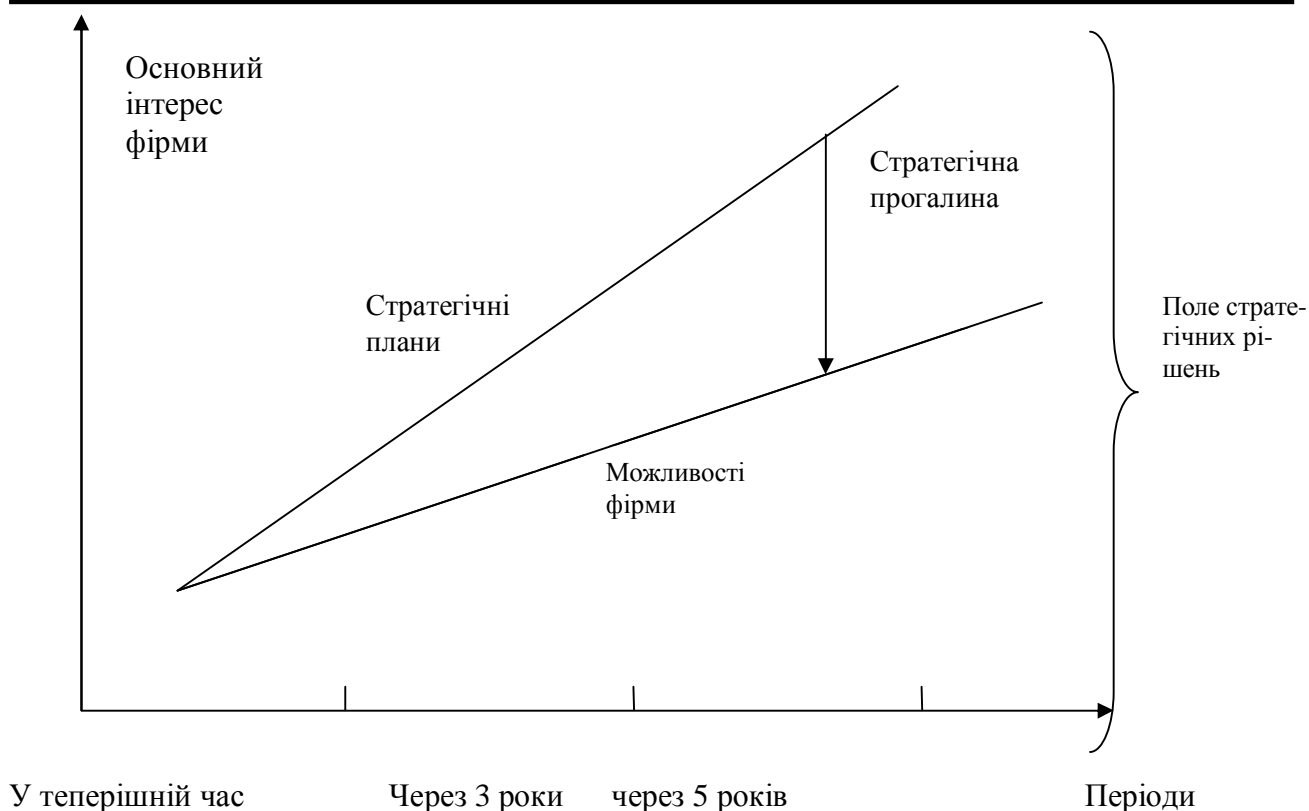

Рис.4.4. Схема формування стратегічної прогалини

Більшість зарубіжних підприємств використовують стратегічне планування як інструмент досягнення високих економічних показників у своїй діяльності: доходу, прибутку, рентабельності тощо. Економічний аналіз можливостей еволюційного розвитку підприємства дає змогу розрахувати так звану нижню межу «стратегічної прогалини», тобто показники діяльності, яких можна досягти на основі трендів, що склалися у попередні періоди. Однак, як правило, пасивна реєстрація та наслідування тенденціям не влаштовують підприємства, які намагаються досягнути прибутковості в довгостроковій перспективі. Фірмам потрібні додаткові власні кошти для розвитку (самоінвестування на розширення), а також залучення зовнішніх інвестицій, а тому підприємство повинно мати репутацію прибуткового. За встановленими параметрами прибутковості, доходності тощо, які розраховують за принципом «від необхідного», можна визначити верхню межу «стратегічної прогалини». «Стратегічна прогалина» — це «поле стратегічних рішень», які мають прийняти керівники підприємства для того, щоб перетворити наявні тенденції у належному напрямку з метою досягнення потрібних параметрів розвитку підприємства (верхня межа «стратегічної прогалини»). Такий підхід робить акцент на приведення у відповідність «того, що можливо» з «тим, чого треба досягти». Поле стратегічних рішень може охоплювати широкий спектр пропозицій щодо освоєння нових ринків, продуктів, додаткових послуг, а також сприяння

розвитку сильних і пом'якшення (усунення) слабких сторін діяльності підприємства. Для цього використовують наявний арсенал моделей і методів обґрунтування стратегічних рішень, які допомагають заповнити «стратегічну прогалину», насамперед на основі розробки нових продуктово-товарних стратегій.

В умовах ринкових відносин є багато факторів, які сприяють розвитку аудиту стратегії підприємства. Ці фактори в основному пов'язані з інвестиційними процесами. Розвиток такого аудиту обумовлений потребами замовників аудиторських послуг у підготовці та перевірці фінансових прогнозів і планів, стратегічних управлінських рішень.

4.3 Аудит ефективності системи управління

У сучасних умовах господарювання однією з проблем розвитку вітчизняних підприємств є досягнення бажаного рівня ефективності їх функціонування. Розв'язання цієї проблеми вимагає вирішення комплексу питань, а саме: залучення інвестицій у виробничий процес, підвищення конкурентоспроможності виготовленої продукції, попередження ризиків виробничо-збутової діяльності, стабільності і безперервності функціонування підприємства. Ці питання потрібно розглядати з різних точок зору – менеджменту, маркетингу, контролю, інформатики тощо. У вирішенні економічних проблем позитивну роль відіграє аудит, який допомагає виявити невикористані резерви поліпшення фінансових показників діяльності підприємств.

Результати аудиту не задовольняють потреб бізнесу, оскільки вони спрямовані на дослідження достовірності фінансової звітності та носять переважно ретроспективний характер. У той же час підвищення ефективності розвитку підприємств пов'язують з отриманням інформації для оцінки їх діяльності на перспективу. Така інформація повинна відповідати потребам користувачів – власників, інвесторів, кредиторів, акціонерів, державних органів, третіх осіб тощо, що зумовлює необхідність упровадження ефективних методів управління на основі різноманітної формальної та неформальної бази даних, яка би сприяла надійності функціонування цієї системи в майбутньому. У зв'язку з цим виникає проблема оцінки якості розробки прогнозу ефективності системи управління за аудиторською методологією.

Прогнозування ефективності системи управління є комплексним дослідженням фінансово-господарської діяльності підприємства стосовно безперервного пошуку адекватних управлінських рішень при змінах у зовнішньому та внутрішньому середовищах підприємства в майбутньому.

Використання методів аудиту у процесі прогнозування ефективності управління повинно бути спрямоване на розробку науково обґрунтованих імовірнісних припущень про базові й альтернативні структурні зміни в активах, капіталі та зобов'язаннях, які обумовлені ефективністю використання потенціалу підприємства в майбутньому. Така інформація може бути використана керівниками для прийняття рішень з покращання діяльності, оцінки результативності, а потенційними інвесторами – для прийняття рішень про напрям інвестування капіталу та визначення ефективності інвестування коштів у підприємство, ймовірності видачі та отримання процентів (дивідендів).

Прогнозування є невід'ємним елементом процесу управління, а його основою є прогнозна фінансова інформація. Зазначимо, що основні положення і рекомендації щодо здійснення аудиторської перевірки прогнозованої фінансової інформації містяться у «Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг».

Відповідно до цих стандартів, прогнозованою фінансовою інформацією є інформація про майбутній фінансовий стан, фінансові результати, рух грошових коштів підприємства або окремі сторони його фінансово-господарської діяльності, яка підготовлена на основі аналізу подій, котрі можуть виникнути в майбутньому²⁹⁴.

Така інформація є досить суб'єктивною за своєю сутністю, оскільки її готують експерти на підставі аналізу подій, котрі можуть виникнути в майбутньому та імовірних кроків і заходів клієнта у випадку виникнення таких подій. Тому підготовка прогнозованої інформації потребує високого рівня ерудиції, компетентності та наукових знань аудитора.

До аудитора звертаються з метою дослідження прогнозованої фінансової інформації та висловлення думки для підвищення рівня довіри до прогнозу, незалежно від того, для яких користувачів вона призначена. Аудитор у межах своєї професійної діяльності не може висловити думку про те, що результати та події, які вказані в прогнозній фінансовій інформації будуть досягнуті, а лише висловлює судження про те, що припущення (на яких базується прогноз) не містить суттєвих викривлень, а методика розробки прогнозу ґрунтується на наукових основах.

Прогнозна фінансова інформація може бути представлена у формі прогнозу, проекту, або їх поєднання. При цьому прогнозом є фінансова інформація перспективного характеру, яка стосується майбутніх подій, що, на думку клієнта, можуть статися і відповідних заходів керівництва. Проектом є інформація перспективного характеру, підготовлена з викори-

²⁹⁴ «Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.nau.ua/doc>.

- бюджету доходів підприємства на прогнозний період з розподілом їх за видами діяльності;
- загального бюджету доходів підприємства;
- бюджету витрат підприємства на прогнозний період з розподілом їх за структурними підрозділами;
- загального бюджету витрат підприємства;
- загального бюджету доходів та витрат підприємства, що трансформується в прогнозний звіт про фінансові результати;
- розрахунок фінансових показників на основі прогнозного звіту про фінансові результати та співставлення їх з очікуваними значеннями.

2. Формування Звіту про рух грошових коштів у такій послідовності:

- розмежування надходжень та витрат грошових коштів за видами діяльності підприємства;
- визначення розміру мінімального постійного залишку грошових коштів;
- встановлення точного часу виникнення грошових надходжень та витрат;
- формування надходжень грошових коштів на основі загального бюджету доходів підприємства;
- формування витрат грошових коштів на основі загального бюджету витрат підприємства;
- координація за часом графіку надходжень і витрат грошових коштів;
- координація надходжень та витрат грошових коштів на основі фінансового та інвестиційного планів;
- узагальнення прогнозних надходжень і витрат грошових коштів у прогнозному грошовому бюджеті, що трансформується в прогнозний звіт про рух грошових коштів;
- співставлення суми загальних прогнозних надходжень та витрат грошових коштів з сумою прогнозного фінансового результату підприємства.

3. Формування Прогнозного балансу на завершальному етапі прогнозування на основі:

- перенесення до журналу прогнозних господарських подій підприємства інформації, зазначеної у загальних бюджетах доходів і витрат;
- перенесення до журналу прогнозних господарських подій підприємства інформації, наведеної у прогнозному грошовому бюджеті;
- складання узагальненого прогнозного журналу господарських подій підприємства;
- складання прогнозного балансу на основі прогнозного журналу господарських подій;

- розрахунок прогнозних фінансових коефіцієнтів на основі прогнозного балансу та формування висновків про прогнозний фінансовий стан підприємства.

Прогнозування фінансових звітів повинно включати в себе дослідження минулих тенденцій та передбачення на їх основі майбутніх показників розвитку підприємства. Тому в процесі прогнозування аудитором традиційно застосовують методи екстраполяції, при використанні яких висновки про значення прогнозних показників у майбутніх періодах роблять на основі вивчення їх динаміки у попередніх періодах. Необхідним елементом при цьому є відбір даних та аналіз ряду динаміки, який класифікує значення показників у часі в розрізі окремих періодів та описує динаміку їх розвитку.

Методи екстраполяції використовують за відносно стабільного розвитку підприємства або за наявності сезонних чи циклічних коливань з помірно вираженим трендом. Якщо показники фінансово-господарської діяльності підприємства у попередніх періодах були нестабільними та існували суттєві коливання у їх значеннях, то їх екстраполяція на майбутні періоди є неможливою, отже і недоцільним є використання відповідних методів.

Протягом останніх п'яти років спостерігаються суттєві зміни в розвитку економічних відносин, зумовлені перебігом світової фінансової кризи, які викликали нестабільність політичної та економічної систем у нашій країні. У зв'язку з цим, прогнозування ефективності управління може бути лише короткостроковим. При цьому доцільно використовувати не екстраполяцію, а адаптивні методи прогнозування, що ґрунтуються на визначенні середніх величин, або експоненціальному згладжуванні. Зазначимо, що визначення середніх величин передбачає розрахунок середніх значень відповідних показників у попередніх періодах для встановлення прогнозних показників, а експоненціальне згладжування базується на аналізі ряду динаміки²⁹⁷.

Для прогнозування ефективності управління аудитором доцільно застосовувати аналітичні процедури, передбачені «Міжнародними стандартами контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг».

Використання аудитором аналітичних процедур має здійснюватись для перспективної оцінки найважливіших показників і співвідношень, одержання інформації про існуючі відхилення, виявлення тенденцій розвитку фінансово-господарської діяльності підприємства, надання науково обґрунтованих рекомендацій стосовно підвищення ефективності використання його потенціалу.

²⁹⁷ Геєць В. Моделі й методи соціально-економічного прогнозування: підручник / В.Геєць, Т.Клебанова, В.Іванов. – Харків: ХДЕУ, 2003. – 344 с.

При прогнозуванні ефективності управління слід застосовувати моделювання, оскільки воно дає змогу відображати перспективні показники розвитку підприємства залежно від необмеженої кількості факторів та дозволяє аудиторів проводити перевірку на більш високому організаційно-методичному рівні²⁹⁸.

Побудова і вивчення моделей розвитку системи управління потрібне для визначення варіантів майбутніх подій і оцінки потенційних наслідків прийняття альтернативних рішень в аудиті.

Організація прогнозування ефективності управління повинна здійснюватися відповідно до визначених технологічних етапів. При цьому мають враховуватися особливості визначених аудитором завдань, використання аналітичних процедур у процесі перевірки, специфіка підготовки аудиторського звіту.

Послідовність проведення аудиту передбачає збір інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства та її використання при розробці конкретних цілей і стратегій бізнесу, визначення можливостей безперервного функціонування підприємства в майбутньому, що складається з етапів, відображених на рис. 4.6.

Деталізуючи інформацію, яка відображена на рис. 4.6., відзначимо особливості кожного із етапів. Зокрема на першому етапі здійснюється усвідомлення необхідності аудиту, узгодження базових питань, що стосуються організації його проведення. Крім того, на даному етапі перевірки визначають основні методи аудиту, виходячи з мети та завдань прогнозування.

Другий етап передбачає збір інформації, вивчення минулих та теперішніх показників діяльності підприємства. На цьому етапі аудиторська перевірка повинна ґрунтуватися на ознайомленні з бізнесом клієнта, аналізі показників зовнішнього та внутрішнього середовища.

У процесі такої перевірки застосовують аудиторські процедури, які є необхідними діями аудитора і здійснюються з метою отримання достатніх, надійних, достовірних і суттєвих доказів, їх оцінки для вирішення завдання прогнозування ефективності управління.

Аудиторські процедури в процесі прогнозування ефективності управління застосовують для вирішення таких завдань:

- дослідження положення підприємства на ринку і його здатності адаптуватися до умов економічної кон'юнктури;
- вивчення фінансового стану підприємства;

²⁹⁸ Системный аспект прогнозирования финансового состояния предприятия / Клементьева А. Ю. // Труды 4-ой международной конференции студентов и молодых ученых «Управление развитием социально-экономических систем: глобализация, предпринимательство, устойчивый экономический рост». Часть 1. – Донецк: ДонНУ, 2003. – С. 107-110.

Рис. 4.6. Технологія проведення аудиту в процесі прогнозування ефективності управління

- оцінки внутрішньої виробничої ефективності;
- обґрунтування інвестиційної політики і ефективності залучення засобів для капітальних вкладень.

Кожен із напрямків перевірки має особливості. Зокрема, метою дослідження положення підприємства на ринку і його здатності адаптуватися

до умов економічної кон'юнктури є перевірка ефективної ринкової стратегії підприємства, тобто наскільки адекватною є політика постачання і збуту змінам зовнішнього економічного середовища. Для цього проводять попередні розрахунки впливу запропонованих управлінських заходів на фінансові результати та оцінюють передбачуваний ефект від їх прийняття.

Вивчення фінансового стану підприємства здійснюють з метою визначення оптимальної величини фінансових резервів, які, з одного боку, є достатніми для нормальної платоспроможності підприємства і, таким чином, зводять до мінімуму втрати від фінансового ризику а з іншого, не є завищеними, тобто не вилучають зайвих оборотних ресурсів підприємства з поточної господарської діяльності.

Оцінювання внутрішньої виробничої ефективності ґрунтується на перевірці стану та використання ресурсів підприємства. Результатом такого дослідження є розробка управлінських заходів, спрямованих на підвищення рентабельності продукції, а також розрахунку прогнозного ефекту від здійснення даних заходів.

У процесі обґрунтування інвестиційної політики і ефективності залучення засобів для капітальних вкладень аналізують оптимальність інвестиційної політики підприємства, ефективність фінансування і освоєння капітальних вкладень, раціональність розподілу засобів підприємства між поточною діяльністю і капіталовкладеннями. Інвестиційна діяльність вимагає оцінки ефективності ступеня фінансового ризику найбільш важливих інвестиційних проектів, оптимальності обраної стратегії залучення засобів для фінансування інвестиційної діяльності тощо²⁹⁹.

Третій етап є заключним етапом аудиту прогнозування ефективності управління. На цьому етапі формується аудиторський звіт, у якому висловлюють, як правило, середній рівень впевненості щодо прогнозованої фінансової інформації, оскільки одержані докази носять емпіричний характер.

Якщо з деяких причин аудитор не може в силу різних обставин провести необхідні процедури, він повинен відмовитися від висловлювання свого судження у звіті та викласти в ньому обставини, які спричинили обмеження обсягу аудиторських робіт.

Розглянута технологія здійснення процесу аудиту відповідно до визначених етапів є важливим елементом організації процесу прогнозування ефективності управління та служить основою для визначення можливостей безперервного функціонування підприємства в майбутньому.

Вважаємо, що використання аудиту в процесі прогнозування ефективності управління на українських підприємствах дозволить більш повно задовольняти потреби користувачів інформації: власників, інвесторів,

²⁹⁹ Редченко К.І. Аудит стратегічних управлінських рішень, прогнозів та проектів / К.І. Редченко. – Львів : Вид-во ЛКА, 2001. – 388 с.

кредиторів, акціонерів, державних органів, третіх осіб тощо, яких цікавить питання стратегічного розвитку підприємства з метою підвищення його конкурентоспроможності та ринкової привабливості.

4.4 Інформація в комп'ютерному середовищі

Концепція інформаційного суспільства, яка сформована на межі 70-х років, ХХ ст. відображає формування нової соціально-економічної формації, що настає після індустріального суспільства.

Теоретики інформаційного суспільства на наукових засадах передбачають вплив на людину і суспільство новітніх інформаційних технологій, зокрема, видатний американський економіст П. Друкер характеризує перехід економіки індустріальної епохи до більш розвинутої формації, як одну з тенденцій формування інформаційного суспільства, що відображає нові економічні відносини засновані на знаннях та інформації. В свою чергу спеціалісти в галузі техніки та економіки наближаються до розуміння особливого значення і виключності поняття знань як похідної категорії інформації.

Управлінська інформація стає все більш важливим ресурсом виробництва і фактором суспільного розвитку.

Досліджуваний діапазон управлінської інформації важливий і для проектування систем обліку, яка дозволяє одержати великий обсяг облікової і звітної інформації³⁰⁰. Він включає показники реєстрів обліку (аналітичного та синтетичного) на різних рахунках і об'єднаних в різні групи. Сюди відносять нормативні дані та знання про структуру виробництва, підрозділів, працівників, клієнтів, контрагентів, продуктів, сировину і матеріалів збуту, заготівлі тощо. Потрібно також враховувати, що для менеджерів найважливішою є інформація, що включає також загальні відомості про економіку, ринок, фінанси, технології, закони, інструктивні матеріали, нормативи і правила, суспільні події, тому система обліку з часом ускладнюється.

Певну частину управлінської інформації можна безпосередньо інтерпретувати і обробляти комп'ютерами, і таку інформацію можна тиражувати і використовувати повторно. При цьому вона досить швидко втрачає свою цінність. Разом з тим досить багато зусиль вимагає надійний доступ до потоку оперативної інформації, яку постійно оновлюють і актуалізують. Ще значно дорожче обходиться результатна інформація після її інтерпретації та аналізу фахівцями. До результатної відносять інформацію, пов'язану з операціями відбору, класифікації, оцінки, інтерпретації і

³⁰⁰ Porter B., Hatherly D., Simon Jon. Principles of External Auditing. 3rd edition. – Wiley, 2008. – 816 p.

прив'язки змісту інформації до потреб конкретних користувачів облікових даних. Фактично, обробка даних з фінансового обліку перетворюється на важливу інформаційну послугу і перспективний вид бізнесу економіки держави. Відповідно до прогнозу американського науковця з електронного бізнесу Е. Дайсона³⁰¹, в управлінській сфері основний дохід фахівці отримуватимуть за обробку та аналіз даних з фінансового обліку у процесах прийняття рішень.

Характерно, що зазначені види інформаційних послуг в межах аналізу потоків періодично оновлюваної інформації передбачають не просто копіювання відповідних даних у процесах її передачі користувачам, а й певні обумовлені відносини між постачальниками і провайдерами послуг. Ситуація на інформаційному ринку розвивається таким чином, що переважна частка управлінської інформації постачатиметься і оцінюватиметься не окремими порціями, а в контексті договірних інформаційних послуг і сервісів, певну частину яких може регулювати держава на безкоштовній чи платній основі. Користувачі бажають знати у кого вони отримують інформацію і якої вона якості.

Таким чином, формується ринок інформаційних послуг і сервісів, на якому важливіше отримувати не лише саму інформацію, а й її інтерпретацію разом з підтвердженням достовірності. При такому підході ринок інтелектуальних цінностей розподіляють на дві частини: з одного боку – цінна, захищена законом інформація, а з іншого – специфічні послуги й сервіс, що базуються на безкоштовних або дешевих даних. Загальна управлінська інформація повинна надходити з перевірених джерел, а специфічна – від множини фахівців і спеціалізованих джерел. Для останньої, специфічної категорії інформації в предметній області систем обліку ситуація також повторюється, причому, багаторазово і на різних рівнях управлінської системи – є загальні, перевірені дані і специфічні, які також можуть постачатися та підтверджуватися через сервіси.

Наприклад, електронна податкова звітність – формат декларацій закріплений нормативно рішенням ДПС, частина реквізитів є довідковою інформацією суб'єкта звітності, або постачається ззовні і зверху (від ДПС та ін. відомств), або в частині оперативних показників податкових платежів – формується із зведеної фінансової звітності і кореспондує з іншою інформацією (тобто підсумками аналітичних і синтетичних рахунків і регістрів). Для прикладу можна уявити схему (рис.4.7.), де сукупність інформаційних ресурсів розподілена між власниками і джерелами даних та ти-

³⁰¹ Дайсон Э. Интеллектуальная собственность в Сети / Э. Дайсон // Компьютерра, 1997. – №7-8 (184-185), с.45-49.

ми, хто її обробляє і постачає унікальні сервіси³⁰², причому вагома їх частина зосереджена і постійно розширюється в Інтернеті.

Рис.4.7. Процеси обміну облікової і звітної інформації в Інтернеті

Пунктирною лінією виділений, так званий довірений Веб (англ. Web of Trust)³⁰³, у межах якого за допомогою спеціальних механізмів та інструментів семантичного Вебу (англ. Semantic Web) здійснюється реалізація принципів і технологій підтримки якісної і достовірної фінансової інформації засобами універсально-мовних баз знань. До цих засобів найчастіше відносять методи, інструменти таксономій розширеної мови розмітки (XML) і середовища опису ресурсів в атрибуті (RDFa) та онтології, які базуються на платформі XML³⁰⁴.

³⁰² Дайсон Э. Интеллектуальная собственность в Сети / Э. Дайсон // Компьютерра, 1997. – №7-8 (184-185), с.45-49.

³⁰³ Mahmood Omer. Developing Web 2.0 Applications for Semantic Web of Trust. 4th International Conference on Information Technology: New Generations. April 2-4, 2007, Las Vegas, Nevada, USA, 2007, pp. 819 – 824.

³⁰⁴ Ripra S., Pushkar M., Sachenko S. Intellectualization of Accounting Systems (Інтелектуалізація систем обліку). // IEEE International Workshop, IDAACS' 2007, Dortmund, Germany, 6-9, 2007, – P.536-538.

Особливе місце в електронному варіанті обліку належить інституціям і механізмам, які сприяють якості і достовірності фінансової інформації. До них віднесені сертифікаційні центри ключів електронного підпису, установи та організації, що задіяні у формуванні і підготовці електронної звітності та відповідного документообігу.

Архітектура семантичного Вебу, яка описана в термінах понятійного апарату його довіреного сегменту за термінологією міжнародної організації, що розробляє й впроваджує технологічні стандарти для всесвітньої павутини W3C (англ. World Wide Web Consortium) (рис. 4.8.), характеризує прив'язку окремих універсально-мовних інструментів у вигляді онтологій цільової предметної області обліку. Обидві наведені схеми (рис. 4.7. і 4.8.) стикуються в межах довіреного Вебу, основне призначення якого – дотримання якості і достовірності фінансової інформації засобами баз знань сучасного Інтернету.

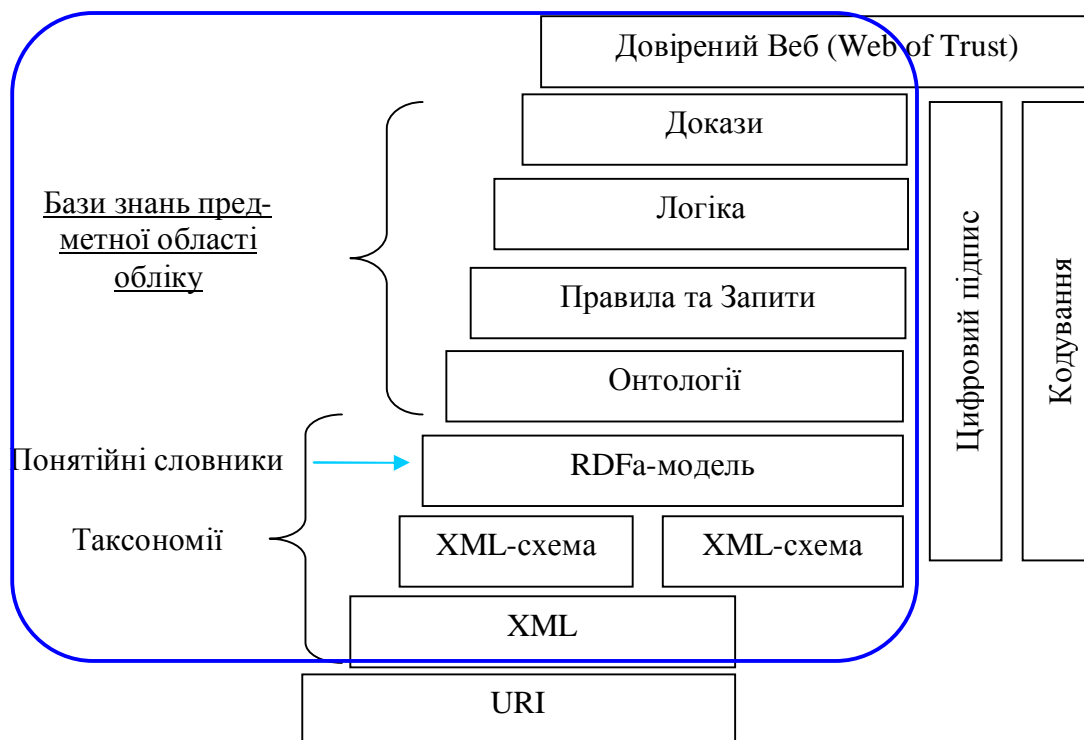

Рис. 4.8. Понятійний апарат онтологій обліку

Де, XML (англ. Extensible Markup Language) — розширювана мова розмітки, що дозволяє представляти документи набором базових лексичних та синтаксичних правил придатних до читання людиною.

XML-схема (англ. XML Schema) — мова схем XML документів, що використовується для визначення правил працездатності XML документів.

RDFa (англ. Resource Description Framework – in – attributes) – середовище опису ресурсів в атрибуті, які можуть бути використані для перенесення метаданих в XML.

URI (англ. Uniform Resource Identifier) — уніфікований ідентифікатор ресурсів, що представляє короткий рядок літер, який однозначно ідентифікує окремий ресурс.

Розробляючи проект електронної обробки даних необхідно виділити такі елементи:

- здійснити опис та стандартизацію таксономії основних видів облікових і фінансових документів (баланси, фінансові звіти, декларації, реєстри та види первинних документів), що дозволить сформувати межі довірчого Вебу і створити Інтернет-середовище для систем обліку;
- вирішити питання юрисдикції міжнародних стандартів і систем для України (XBRL – англ. eXtensible Business Reporting Language – розширювана мова ділової звітності, IASB – англ. International Accounting Standards Board – рада по міжнародним стандартам фінансової звітності, FASB – англ. Financial Accounting Standards Board – рада стандартів фінансової звітності, та ін.) з внесенням відповідних змін в облікове і суміжне законодавство³⁰⁵;
- об'єднати зусилля державних і громадських організацій та утворень (спілки незалежних та сертифікованих аудиторів і бухгалтерів та ін.), з метою координації діяльності і сприяння розповсюдженню засобів та інструментів підтримки відкритих стандартів і форматів облікової і фінансової документації.

Реалізація зазначених етапів відкриває можливості інтенсифікації досліджень прикладних баз знань щодо обліку та звітності, а також сприятиме поширенню онтологічних підходів у формуванні відповідних сегментів семантичного Вебу для системи обліку.

В умовах автоматизованої обробки інформації облік і фінансову інформацію використовують у більшій мірі, ніж при ручній обробці даних, що обумовлено рядом факторів, зокрема обробкою і зберіганням великої кількості однакових у структурному аспекті одиниць облікової інформації; здійснення вибірки інформації з великої кількості даних; виконання складних математичних розрахунків; одержання в реальному часі паперових копій будь-якого документу (первинних документів, форм звітності тощо); багаторазове відтворення будь-яких дій (наприклад, тираж примірників певного документу тощо).

Використання засобів автоматизації дозволяє практично повністю вирішити проблему точності та оперативності інформації. Протягом кількох

³⁰⁵ FASB. Business reporting research project: electronic distribution of business information Norwalk, CT: Financial Accounting Standards Board, 2000.

хвилин можуть бути підготовлені різноманітні і деталізовані дані, які необхідні для прийняття ефективних управлінських рішень.

Початком застосування сучасних технологій вважають 50-ті роки ХХ ст., коли в США були створені перші моделі електронної машини для облікових розрахунків. Поступово застосування комп'ютерів охопило різні сфери економіки³⁰⁶.

Запровадження комп'ютерної техніки та сучасних ІТ вплинуло і на ефективність аудиту, особливо внутрішніх перевірок. З'явилася можливість точного розрахунку ліквідності підприємств, довгострокової платоспроможності, оцінки рентабельності активів, капіталу і фондівіддачі. Причому облікові системи, які використовують комп'ютери, сприяють здійсненню аудиторських перевірок із використанням комп'ютерної мережі клієнта. Цей прийом відомий як методика аудиту з використанням комп'ютерів (СААТs – англ. Computer-Assisted Audit Techniques – комп'ютеризовані методи аудиту)³⁰⁷.

З розвитком аудиторської діяльності в Україні виникає необхідність розробки методологічної бази комп'ютеризації процесу аудиту. Основними факторами, які обумовлюють відхилення фактичних даних від запланованих є: відсутність вхідних документів чи інших документальних свідчень про факти господарської діяльності; незадовільний рівень надійності внутрішнього контролю в середовищі електронної обробки даних ЕОД; відсутність впевненості у надійності облікових програм клієнта та систем захисту інформації упродовж періоду, за який проводять аудиторську перевірку; можливість підвищення ефективності роботи з допомогою аудиторських комп'ютерних засобів.

Проф.Усач Б.Ф в своїй праці зазначив,що існують дві основних складові СААТs, які використовує внутрішній аудитор:

- програмний продукт аудиту: комп'ютерні програми, які використовують для перевірки змісту файлів клієнта;
- контрольні дані: обсяг даних, що використовуються аудитором для комп'ютерної обробки з метою перевірки функціонування комп'ютерних програм клієнта.

Аудитор повинен або оволодіти технічними знаннями і навичками роботи на комп'ютері, або одержати практичну допомогу від експертів, що необхідно для компетентних висновків. Доречно використовувати і аналітичну перевірку, як сферу застосування аудиторської програми, коли записи клієнта збирають у файлах комп'ютера. Аудитор використовує також програмований метод контролю, який свідчить про повноту, правиль-

³⁰⁶ Усач Б.Ф. Аудит: Навч. посіб. / Б.Ф. Усач. – К.: Знання-Прес, 2002. – 223с.

³⁰⁷ Додж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита: [Пер. с англ.] / Р. Додж. – М: Финансы и статистика: ЮНИТИ, 1992. – 240 с.

ність і законність записів у облікових регістрах. Загальний контроль відрізняється від прикладного тим, що він належить до середовища, в якому систему розробляють, підтримують і практично використовують.

Аудитор використовує комп'ютер для здійснення аналітичних, розрахункових та інших аудиторських процедур, особливо на дослідній стадії аудиторського процесу, коли збирається максимум доказів.

У зв'язку з цим професор В.С. Рудницький зазначає, що: " важливо ряд аналітичних процедур здійснювати на початковій стадії аудиту, оскільки це допомагає впровадити дедуктивний метод оцінювання показників Головної книги і фінансової звітності, правильно спланувати різні аспекти майбутньої роботи, виявити факти ризику тощо"³⁰⁸, а також про важливість питань щодо правильного розуміння термінології комп'ютерного аудиту.

Середовище електронної обробки даних (ЕОД) існує у випадках, коли для обробки фінансової інформації на підприємствах використовують комп'ютери будь-якого типу незалежно від того, кому належить обчислювальна техніка – самому підприємству, чи третій особі.

Аудиторські комп'ютерні програми (АКЗ) являють собою спеціальне технічне, математичне, програмне та служать інформацією для здійснення процедур зовнішнього контролю в середовищі ЕОД³⁰⁹.

Погоджуємось з професором Рудницьким В.С. про те, що головним завданням аудиту в умовах функціонування ЕОД є дотримання принципів щодо урахування принципів щодо особливостей вітчизняної нормативної бази, діючої практики обліку; розробки аудиторських комп'ютерних засобів, які мають спеціальне технічне, математичне, програмне, інформаційне та лінгвістичне забезпечення для потреб аудиторів.

Окремі автори, зокрема Л.П. Кулаковська та Ю.В. Піча, зазначили, що при проведенні аудиту використовують наявні програми обліку, юридичні бази даних, програми аналізу фінансово-господарської діяльності, та інші спеціалізовані програми³¹⁰. До таких програм можна віднести Грант, Консультант Плюс, Юрисконсульт, Ліга, Закон. Ці програми виконують роль пошуку необхідних даних нормативного характеру, які дають можливість швидко відшукати, переглянути і роздрукувати потрібний нормативний документ з обліку, оподаткування окремих видів діяльності, правового регулювання підприємництва.

³⁰⁸ Рудницький В. *Методологія і організація аудиту* / В. Рудницький. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – С. 134.

³⁰⁹ Рудницький В. *Методологія і організація аудиту* / В. Рудницький. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 192 с.

³¹⁰ Кулаковська Л.П. *Організація і методика аудиту: Навч. посіб.* / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. – К.: Каравела, 2004. – 568 с.

Інформація є однією із найважливіших ресурсів підприємства, значення яких в умовах сучасних інформаційних технологій (ІТ) стрімко зростає. Але при цьому збільшується також ризик просочування інформації, зовнішнього втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних систем, зараження вірусами, що вимагає усвідомлювання стану захищеності цінних ресурсів для того, щоб протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам її безпеки.

Пошук шляхів розв'язання наявних проблем здійснюють не лише силами персоналу підприємства, й за допомоги зовнішніх консультантів, зокрема аудиторів. Тривалий час розуміння ролі аудиту для безпеки діяльності підприємства зводилося до безпеки інформації під якою розуміли засекреченість будь-яких повідомлень іншим користувачам без дозволу власника що значно звужувало її сутність³¹¹.

Але справа не в секретності, а використанні інформації для успішного ведення бізнесу.

В умовах зростаючих темпів розвитку, ускладнення умов економічної діяльності та конкуренції в бізнесі проведення аудиту інформаційної безпеки підприємства стає усе більше необхідним. З точки зору реальної інформаційної безпеки традиційний аудит не задовольняє потреб підприємств, оскільки він, зазвичай, обмежується проведенням незалежної експертизи фінансових звітів та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства. Тому виникає необхідність впровадження аудиту у сферу ІТ, що сприятиме створенню і вдосконаленню системи захисту підприємства. Особливо це стосується країн пострадянського простору, зокрема України, де аудит інформаційної безпеки підприємства знаходиться в зародковому стані³¹².

Необхідно відзначити, що вирішення проблеми посилення економічної безпеки підприємства при використанні ІТ ускладнюється тим, що її розглядають одночасно у кількох галузях знань, що потребує відповідної компетентності дослідників.

Процес аудиту достатності обсягу інформації для економіки безпеки підприємства в загальному подібний до класичного аудиту, тобто він має містити 4 основні етапи: планування і підготовку, визначення цілей (задач), здійснення аудиторської перевірки і складання заключного звіту.

³¹¹ Голубев В.О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / В.О. Голубев [та ін]; заг. ред. Р.А. Калюжний; Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". – Запоріжжя: Просвіта. – 2001. – С. 236-246.

³¹² Петренко С. А. Аудит безопасности Intranet. Информационные технологии для инженеров / С. А. Петренко, А. А. Петренко. – «ДМК Пресс». – 2002. – 416 с.

Аналіз на етапі підготовки аудиту пов'язаний з усунення таких видів загроз безпеці діяльності підприємства у сфері ІТ як:

- відсутність регламентованого доступу до файлів даних;
- несанкціонований доступ до програм;
- відсутність специфікації на користування інформацією;
- відсутність копіювання важливих документів(і їх зберігання на документальних носіях даних);
- удосконалення одного і того ж програмного продукту різними виконавцями та відсутність протоколювання відповідних змін ;
- відсутність схем подання інформації для різних рівнів управління;
- наявність непідзвітних посадових осіб в системі управління тощо (Голубев В.О.³¹³, Гришина Н.В.³¹⁴, Iryna Golyash, Svitlana Sachenko, Serqiy Rippa³¹⁵, Smieliauskas W., Bewley K.³¹⁶).

Крім того на етапі підготовки необхідно співставити можливі витрати на отримання інформації та очікувані переваги від запровадження системи економічної безпеки. При цьому можуть бути застосовані два способи:

- оцінка зниження витрат, які досягнуто внаслідок застосування заходів безпеки;
- розрахунок рентабельності витрат, що передбачає оцінювання дійсної (чистої) вартості тих ресурсів, які підлягають захисту³¹⁷.

Розрахунок витрат для посилення безпеки підприємства повинен базуватися на використанні таких показників³¹⁸:

- сумарні витрати на здійснення заходу;
- обсяг попередженої шкоди;
- обсяг заподіяної шкоди;

³¹³ Голубев В.О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / В. О. Голубев [та ін] ; заг. ред. Р. А. Калюжний ; Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". – Запоріжжя: Просвіта. – 2001. – С. 236-246.

³¹⁴ Гришина Н.В. Организация комплексной системы защиты информации./ Н.В. Гришина.– М.: Гелиос АРВ. – 2007. – 256 с.

³¹⁵ Iryna Golyash. Improving the Information Security Audit of Enterprise Using XML Technologies / Iryna Golyash, Svitlana Sachenko, Serqiy Rippa // IEEE Inretnational Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems:Technology and Applications 2011, Prague,Czech Republik, September 15-17, 2011, – P.933-937.

³¹⁶ Smieliauskas W. Auditing: An International Approach / Smieliauskas W., Bewley K.. – McGraw-Hill Ryerson Higher Education. 2006. – 800 p.

³¹⁷ Бородюк В.П. Повышение экономической эффективности системы информационной безопасности / В.П. Бородюк, А.В.Львова // Вестник МЭИ. – 2007. – №4. – С.139-142.

³¹⁸ Iryna Golyash Improving the Information Security Audit of Enterprise Using XML Technologies / Iryna Golyash, Svitlana Sachenko, Serqiy Rippa // IEEE Inretnational Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems:Technology and Applications 2011, Prague,Czech Republik, September 15-17, 2011, – P.933-937

- ефективність здійсненого заходу, яку розраховують діленням різниці попереджуваної та заподіяної шкоди на сумарні витрати.

Звичайно, на кожному підприємстві система захисту цілком індивідуальна, а її повнота та дієвість залежать від існуючої законодавчої бази, від обсягу виділених матеріально-технічних та фінансових ресурсів, якості програмного продукту і зберігання даних, повноти і правильності виконання функціональних обов'язків працівниками відповідних підрозділів тощо.

Що стосується завдань аудиторської перевірки, то необхідно, по-перше, сконцентруватись на посадових інструкціях і персональній відповідальності виконавців(працівників інформаційного центру), включаючи їх взаємно функціональну перепідготовку, а по-друге, на перевірці порядку внесення змін, наявності відповідних інструкцій з копіювання з метою мінімізації витрат часу і виключення несанкціонованого доступу до важливих даних в інформаційному центрі (ІЦ).

На етапі здійснення аудиторської перевірки оцінюють стан виконання сформованих цілей, тобто перевіряють методи і засоби щодо даних ІЦ і ступеня освіти відповідних працівників шляхом проведення інтерв'ю. Крім того, аудитор має перевірити правильність та ефективність комп'ютерного обладнання на ІЦ, інструкції і процедури збирання, зберігання і копіювання даних, опис і функціонування операційних систем, посадові інструкції працівників ІЦ, обладнання ІЦ відповідними засобами безпеки для виключення несанкціонованого доступу до нього і наявність засобів контролю і моніторингу внутрішнього і зовнішнього середовища для захисту від катаклізмів.

Метою проведення експертного аудиту є оцінка стану інформаційної безпеки ІЦ та підприємства в цілому і розробка рекомендацій із захисту інформаційних ресурсів від загроз³¹⁹. Експертний підхід базується на аналізі ризику, на основі якого аудитор визначає для обстежуваної інформаційної системи індивідуальний набір вимог безпеки, що найбільшою мірою враховує: особливості даної інформаційної системи, середовище її функціонування і загрози безпеці, що існують в даному середовищі. Крім цього, експерти на основі досвіду виявляють інші недоліки в системі захисту інформації. В цілому, експертний аудит дає можливість готувати обґрунтовані пропозиції для захисту підприємства у сфері ІТ.

³¹⁹ Iryna Golyash Improving the Information Security Audit of Enterprise Using XML Technologies Iryna Golyash, Svitlana Sachenko, Serqiy Rippa // IEEE International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications 2011, Prague, Czech Republik, September 15-17, 2011, – P. 933-937.

Після проведення аудиту формують рекомендації з посилення безпеки підприємства у сфері застосування ІТ, наприклад верифікації відповідного програмного продукту та їх модифікації(при необхідності), здійснення заходів щодо збереження конфіденційності даних, захист програм тощо. Результати аудиту інформаційної безпеки підприємства мають бути узагальнені у заключному звіті(пакеті підсумкових документів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адамс Р. Основы аудита / Р. Адамс; [пер.с англ.]; под ред. Я. В. Соколова.- М.: ЮНИТИ, 1995. – 398с.
2. Алборов Р. А. Аудит в организациях промышленности, торговли и АПК / Р. А. Алборов. – М.: Издательство «Дело и сервис», 1998. – 464 с.
3. Алексеенко Д. Бурный рост рынка аудита в Украине прекратился и он постепенно переходит в стабильную фазу развития / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pro4ot.info/index.php?section=browse&CatID=18&ArtID=720>- Заголовок з екрану.
4. Андреев В. Д. Практический аудит (справочное пособие) / В. Д. Андреев.- М.: Экономика, 1994 – 366 с.
5. Аренс А. Аудит: [пер. с англ.] / А. Аренс, Дж. Лобек; [гл. редактор серии проф. Я. В. Соколов] – М.: Финансы и статистика, 2003. – 560 с.
6. Арутюнов В. Х. Методологія соціально-економічного пізнання. Навч. посібник / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свінцицький. – К.: КНЕУ, 2005. – 353 с.
7. Арчибальд Р. С. Управление высокотехнологичными программами и проектами / Р. С. Арчибальд. – М.: ДМК Пресс, 2002.
8. Аудит "поза законом" [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://pro4ot.info/index.php?section=browse&CatID=18&ArtID=337>.
9. Аудит Монтгомери / Ф. Л. Дефлиз, Г. Р. Дженик, В. М. О`Рейлли, М. Б. Хирш.; пер.с англ. под ред. Я. В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997.- 542 с.
10. Аудит: практическое пособие / А. Кузьминский., Н. Кужельный, Е. Петрик, В. Савченко и др.; [под ред. А. Кузьминского]. – К.: Укринформ, 1996. – 283 с.
11. Аудит: теорія і практика: Навчальний посібник / Загородній А. Г., Корягін М. В. та ін.- [2-е вид., перероб. і доп].- Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2004.- 456 с.
12. Аудит: учебник для вузов / В. И. Подольский, Г. Б. Поляк, А. Д. Савин, Л. В. Сошникова; [под ред. проф. В. И.Подольского]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 432 с.
13. Бакаев А. С. Бухгалтерские термины и определения / А. С. Бакаев – М.: Бухгалтерский учет, 2002. – 160 с.
14. Белуха Н. Т. Теория финансово-хозяйственного контроля и аудита: Учебник / Н. Т. Белуха. – К.: ПП «Влад и Влада», 1996 – 320 с.
15. Библер В. С. О системе категорий диалектической логики / В. С. Библер. – Сталинабад, 1958. – 157 с.

16. Білуха М. Т. Курс аудиту / М. Т. Білуха. – Київ.: “Вища школа”, 2000.- 573 с.
17. Богомолів А. М. Внутренній аудит. Організація і методика проведення / А. М. Богомолів, Н. А. Голощапов – М.: «Екзамен», 1999. – 192 с.
18. Бодюк А. В. Методологічні та нормативно-правові аспекти аудиту підприємницької діяльності: Монографія / Адам Васильович Бодюк. – К.: Кондор, 2005. – 356 с.
19. Бородюк В. П. Повышение экономической эффективности системы информационной безопасности / В. П. Бородюк, А. В. Львова // Вестник МЭИ. – 2007. – №4. – С. 139-142.
20. Будник Л. Теоретико-методологічні основи розвитку стратегічного аудиту / Л. Будник, І. Голяш // Галицький економічний вісник. – 2007. – №1 (12). – С. 139-144.
21. Бунге М. Интуиция и наука / Пер. с англ. Е. И. Польского, ред. и послесл В. Г. Виногарова. – М.: Прогресс, 1967.- 187 с.
22. Бурцев В. В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации / В. В. Бурцев. – М.: «Экзамен», 2000. – 320 с.
23. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. – 1728 с.
24. Бутинець Ф. Ф. Аудит: Підручник / Ф. Ф. Бутинець. – [2-ге вид., перер. і доповн.] – Житомир: ПП. «Рута», 2002. – 672 с.
25. Бутинець Ф. Ф. Аудит: Підручник / Ф. Ф. Бутинець. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – Ж.:Рута, 2006.– 512 с.
26. Бутинець Ф. Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Монографія / Ф. Ф. Бутинець, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко; [за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця]. – Житомир: ЖДТУ, 2004. – 564 с.
27. Вахновська Н. А. Податковий кодекс в контексті реформування податкової системи України / Н. А. Вахновська // Економічний форум. – 2011. – С. 23 – 28. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://economy.nauka.com.ua/>
28. Велика Радянська Енциклопедія. [3-є видання].- М.: Радянська Енциклопедія, 1968-1979.
29. Виханський О. С. Стратегическое управление / О. С. Виханский. – [3-є изд. пер и доп.]. – М.: Экономист, 2004. – 296 с.
30. Вікіпедія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.//arion.ru/wiki/OgjustKont>.
31. Вікіпедія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Наука>.
32. Внутрішній аудит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rate1.com.ua/ua/ekonomika>
33. Вовканич С. Аксіологічний підхід до процесів модернізації промислового потенціалу в системі сучасних складових української націона-

- льної ідеї (негентропійно-методологічна візія) / С. Вовканич, С. Шульц // Світогляд. 2011. – № 4.
34. Гегель Г. В. Ф. Система наук / Г. В. Ф. Гегель. – СПб: Наука, 1999. – 444 с.
35. Геєць В. Моделі й методи соціально-економічного прогнозування: підручник / В. Геєць, Т. Клебанова, В. Іванов. – Харків: ХДЕУ, 2003. – 344 с.
36. Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое / В. Гейзенберг. – М., 1989.
37. Гогишвили В. Внутренний контроль в системе управления холдингом / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iteam.ru/publications/corporation/.../article_3212/
38. Голубєв В. О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / В. О. Голубєв [та ін]; заг. ред. Р. А. Калюжний; Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". – Запоріжжя: Просвіта. – 2001. – С. 236-246.
39. Гольдштейн Г. Я. Стратегический менеджмент: [конспект лекцій]. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1995. – 93 с.
40. Гончарук Я. А. Аудит / Я. А. Гончарук, В. С. Рудницький. [вид. 2-ге, перероблене та доповнене]. – Львів: Оріяна-Нова, 2004. – 292 с.
41. Гончарук Я. А., Рудницький В.С. Аудит: Навч. посіб. / Я. А. Гончарук, В. С. Рудницький. – [3-тє вид., перероб. і доп.] — К.: Знання, 2007. — 443 с.
42. Гордієнко Н. І. Аудит, методика і організація: [навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей] / Н. І. Гордієнко, О. В. Харламова, М. Ю. Карпенко. – Харків: ХНАМГ, 2007. – Ч.1.- 452 с.
43. Гришина Н. В. Организация комплексной системы защиты информации / Н. В. Гришина.– М.: Гелиос АРВ. – 2007. – 256 с.
44. Давидов Г. М. Аудит: теорія і практика: [монографія] / Г. М. Давидов. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2006. – 324 с.
45. Давидов Г. М. Аудит: навч. посіб. / Г. М. Давидов. – [2-е вид.]– К.: Т-во «Знання»: КОО, 2001. – 363 с.
46. Давидов Г. М. Аудит: підручник / Г. М. Давидов, М. В. Кужельний [та ін.]. – К.: «Знання», 2009. – 495 с.
47. Давидов Г. М., Шалімова Н.С. Дослідження функцій аудиту в системах соціально-економічних відносин та фінансового контролю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_29_1/statti/64.htm
48. Дайсон Э. Интеллектуальная собственность в Сети / Э. Дайсон // Компьютерра, 1997. – №7-8 (184-185), С. 45-49.
49. Данилевский Ю. А. Аудит и основные направления аудиторской дея-

- тельности: Учебное пособие / Ю. А. Данилевский. – М.: Изд. ФИПК, 2004. – 97 с.
50. Даньків Й. Я. Стандартизація обліку і аудиту: Навч. посіб. / Й. Я. Даньків, М. Р. Лучко, М. Я. Остап'юк. – К.: Знання, 2004. – 310 с.
51. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскать истину в науках. Метафизические размышления. Начала философии / Р. Декарт. – М.: Вежа, 1998.
52. Додж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита: [пер. с англ.] / Р. Додж. – М: Финансы и статистика: ЮНИТИ, 1992. – 240 с.
53. Дорош Н. І. Аудит: Методологія і організація / Н. І. Дорош. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. – 402 с.
54. Драч В. І. Наступний крок: забезпечення якості аудиторських послуг / В. І. Драч // Аудитор України. – 2009. – № 5-6 (155-156) – С. 60-61.
55. Духненко В. Інструмент захисту і довіри / В. Духненко, О. Дуброва // Сайт рейтингового агентства «Експерт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/expetra.com>.
56. Загородній А. Г. Аудит: теорія і практика: Навч. посібник / А. Г. Загородній, М. В. Корягін. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2004. – 456 с.
57. Закон України «Про аудиторську діяльність» № 3126-ХІІ від 22.04.93. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>
58. Закон України «Про екологічний аудит» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
59. Зубілевич С. Я. Основи аудиту / С. Зубілевич, С. Голов. – К.: Ділова Україна, 1996.
60. Иванова Е. И. Аудит эффективности в рыночной экономике / Е. И. Иванова. – М.: КНОРУС, 2009.
61. Ивашкевич В. Б. Практический аудит: учеб. пособ./ В. Ивашкевич. – М.: Магистр, 2007. – 286 с.
62. Имре Лакатос. Наука и псевдонаука (выступление в радиопрограмме Открытого университета 30 июня 1973 г.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nsu.ru/classics/pythagoras/Lacatos.pdf>
63. Івахненко С. В. Комп'ютерний аудит: контрольні методики і технології. Наукове видання / С. В. Івахненко. – К.: Знання, 2005. – 286 с.
64. Івахненко С. В. Методологія аудиту та внутрішньогосподарського контролю в умовах застосування інформаційних технологій. http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Econ/2010_107/06_ivahnenkov_sv_abstract_ukr.pdf
65. Каменська Т. О. Внутрішній аудит: методологія та організація: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.09 [Електронний ресурс] / Т. О. Каменська; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К.: 2011. – 40 с.

66. Каутський К. Економічне вчення Карла Маркса / К. Каутський. – К.: Держполітвидав УРСР, 1957. – 215 с.
67. Кіреєв О. І. Внутрішній аудит у банку: Навчальний посібник / О. І. Кіреєв, О. С. Лобунь, М. П. Кравець та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 220 с.
68. Класифікація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація>
69. Клементьева А. Ю. Системный аспект прогнозирования финансового состояния предприятия / А. Ю. Клементьева // Труды 4-ой международной конференции студентов и молодых ученых «Управление развитием социально-экономических систем: глобализация, предпринимательство, устойчивый экономический рост». Часть 1. – Донецк: ДонНУ, 2003. – С. 107-110.
70. Кодекс етики професійних бухгалтерів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/document/81073/D6.pdf>
71. Колін Сазерленд Посібник з внутрішнього аудиту [Електронний ресурс] / Колін Сазерленд, Джон Бедді. – Режим доступу: <http://bank-audit.ucoz.ua/>
72. Комплексный экономический анализ предприятия / Под ред. Н. В. Войтоловского, А. П. Калининой, И. И. Мазуровой. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.
73. Корецький М. Х. Стратегічне управління / Корецький М. Х., Дегтяр А. О., Дацій О. І. – К.: ЦУЛ, 2007. – 240 с.
74. Костирко І. Г. Інституціоналізація аудиту і ринкова інфраструктура. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchtei/2009_1/NV-2009-1_38.pdf – Заголовок з екрану.
75. Кохановский В. П. Философия для аспирантов: Учеб. пособие / [Кохановский В. П., Золотухина Е. В., Лешкевич Т. Г., Фатхи Т. Б.]. – Ростов на Дону: "Феникс", 2003. – 448 с.
76. Кочинев Ю. Ю. Аудит / Ю. Ю. Кочинев. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2004. – 304 с.
77. Краткий словарь иностранных слов. М. – Сов. энциклопедия, 1985. – 384 с.
78. Кужельний М. В. Теорія аудиту / М. В. Кужельний, Г. М. Давидов / Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – №15. – С. 44-51;
79. Аудит: практическое пособие / [А. Кузьминский, Н. Кужельный, О. Петрик, В. Савченко]. – К.: Учетинформ, 1996. – 283 с.
80. Кузьмін В. Аудит: законодавчо-нормативне регулювання, історичні аспекти та проблеми розвитку в Україні / В. Кузьмін, О. Петрик // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – №8-9. С.63-73 – С.64.
81. Кулаковська Л. П. Організація і методика аудиту: Навч. посіб. / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча – [2-е вид.] – К.: Каравела, 2005. – 560 с.

82. Кулаковська Л. П. Основи аудиту: Навч. посіб. / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча – Львів: “Новий світ”, 2002. – 504 с.
83. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; [пер.с англ.]. – М.: Прогресс, 1975.- 288с.
84. Кун Т. Структура научных революций/ Томас Кун; [пер с англ.].- И.З. Налетова. – М.: АСТ Москва, 2009.- 310 с.
85. Лазаренко Д. О. Забезпечення інформативності облікових даних в процесі прийняття управлінських рішень / Д. Лазаренко, П. Майданевич. – Слов’янськ, 2008. – 246 с.
86. Лем С. Сумма технологии [пер. с пол.] / Станислав Лем.- М.: АСТ Спб: Terra Fantastica, 2008. – 668 с.
87. Максименко В. Ф. Сучасна ділова українська мова / В.Ф.Максименко. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 448 с.
88. Матвієнко О.В. Основи інформаційного менеджменту. Навч. посіб. / О.В. Матвієнко. – К.: ЦНЛ, 2004. – 128 с
89. Мельник Л.Г. Предпосылки формирования информационного общества / Л.Г. Мельник // Социально экономические проблемы формирования информационного общества; под. ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 430 с.
90. Мельниченко О. І. Внутрішній аудит як невід’ємна складова успішного розвитку підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/59296.doc.htm.
91. Методология науки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0>.
92. Миронова О. А. Аудит: теория и методология / О. А. Миронова, М. А. Азарская. – М.: Омега, 2007. – 176 с.
93. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року / Пер. з англ. мови О. В. Селезньов, О. Л. Ольховікова, О. В. Гик, Т. Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківська, С. О. Куликов. – К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2007. – 1172 с.
94. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2010 року / Пер. з англ.: Ольховікова О. Л., Селезньов О. В., Зеніна О.О., Гик О. В., Біндер С. Г.
95. Міщенко А. П. Стратегічне управління. Навч. посібник / А. П. Міщенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 336 с.
96. Мудрик Ю. В. Внутрішній аудит як елемент вдосконалення системи контролю на підприємстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Economics/7_97614.doc.htm
97. Мурашко В. М. Хозяйственный контроль и комплексная ревизия в торговле / Мурашко В. М. – К.: Вища школа, 1979. – 207 с.

98. Независимое будущее независимого украинского аудита [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=524> – Заголовок з екрану.
99. Новий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад: І. О. Радченко, О. М. Орлова]. – К.: ПП Голяка В.М., 2010. – 768 с.
100. Новиков А. М. Предмет и структура методологии [Електронний ресурс] / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – Режим доступу: <http://methodolog.ru/method.htm>
101. Новиков А. М. Российское образование в новой эпохе: Парадоксы наследия; векторы развития / А. М. Новиков. – М.: Эгвес, 2000.
102. Петрик О.А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: Навчальний посібник / О. А. Петрик, В. Я. Савченко, Д.Є. Свідерський – К.: КНЕУ, 2008. – 472 с.
103. Огійчук М. Ф. Аудит: організація і методика: Навч. посібник. / М. Ф. Огійчук, І. Т. Новіков, І. І. Рагуліна – К.:Алерта, 2010. – 584 с.
104. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник / Цехмістрова Г. С. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2003.- 240 с.
105. Основы философии науки: Учебное пособие для аспирантов / В. П. Кохановский и др. – [изд. 2-е]. – Ростов н/Д: Феникс, 2005.
106. Пантелеев В. П. Концепція внутрішньогосподарського контролю діяльності підприємств: методологія, організація, розвиток: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.09 [Електронний ресурс] / В. П. Пантелеев; Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К.: 2009. – 40 с.
107. Пантелеев В. П. Аудит: навчальний посібник / В. П. Пантелеев – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 400 с.
108. Пантелеев В. П. Внутренний аудит, уч. пособ. / Пантелеев В.П., Коринько М.Д.; под ред. д.э.н., ред. В. А. Шевчука. Государственная академия статистики, учета и аудита Госкомстата Украины. – К.: 2006. – 247 с.
109. Петренко С. А. Аудит безопасности Intranet. Информационные технологии для инженеров / С. А. Петренко, А. А. Петренко. – «ДМК Пресс». – 2002. – 416 с.
110. Петренко С. М. Внутрішній контроль діяльності підприємств і його інформаційне забезпечення: теорія, методологія, організація: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.09 [Електронний ресурс] / С. М. Петренко; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К.: 2010.
111. Петрик О. А. Аудит: методологія і організація: [монографія] / О. А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2003. – 260 с.
112. Петрик О. Оновлений Закон України «Про аудиторську діяльність»: яким йому бути? / Петрик О // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – №5. – С. 39 – 45.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

113. Пилипенко І. Національна система аудиту: досвід становлення та спрямування розвитку / І. Пилипенко, В. Шевчук // Бухгалтерський облік і аудит: Науково-практичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 5-14.
114. Питер Ф. Друкер. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М.: Book chamber international, 1992. – 351 с.
115. Подольский В. И. Компьютерный аудит: Практ. пособ. / Подольский В. И., Щербакова Н. С., Комиссаров В. Л.; под ред. проф. В. И. Подольского. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 128 с.
116. Поппер К. Логіка і зростання наукового знання / К. Поппер; [пер.з англ.]. – М.: Прогрес, 1983.
117. Постанова КМ України "Питання проведення органами державної контролю-ревізійної служби державного фінансового аудиту» від 25.03.2006 р. № 361 із змінами і доповненнями, внесеними від 29.11.2006 р. № 1673 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediapro.com.ua/documents/normativ/html.php?file=346>
118. Потопальська Г. Г. Зовнішній і внутрішній аудит в Україні / Г. Г. Потопальська // Український соціум. – 2005. – № 1(6). С. 93 – 100.
119. Проблемы организации аудиторской деятельности в Российской Федерации [Електронний ресурс] / А. Н. Зевайкина // Аудитор. – 2005 – №7. – Режим доступу до журн.: <http://gaap.ru/articles/52544/>.
120. Проект Закону про аудиторську діяльність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/files/temp/213930089.doc>.
121. Пугачев В. В. Внутренний аудит и контроль. Организация внутреннего аудита в условиях экономического кризиса: учебник / В.В. Пугачев. – М.: Дело и Сервис, 2010. – 224 с.
122. Райцберг Б. А. Современный энциклопедический словарь / Райцберг Б.А., Лизовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – М.: ИНФРА – М, 1998. – 479 с.
123. Рач В. Побудова термінологічної основи форм організації наукового знання / Рач В., Россошанська О., Медведєва О. // Науковий світ.- 2011.- № 4. – с. 14.
124. Редченко К. І. Аудит стратегічних управлінських рішень, прогнозів та проєктів / К. І. Редченко. – Львів: Видавництво ЛКА, 2001. – 402 с.
125. Редько К. О. Консультування як вид супутніх аудиторських послуг/ К. О. Редько // Аудитор України. – 2005. – №20. – С. 17-19;
126. Редько О. Соціологія аудиту (різні думки практикуючих аудиторів). // Бухгалтерський облік і аудит / О. Редько. – 2010. – №4. – С. 51 – 56.
127. Редько О. Ю. Аудит в Україні: Морфологія : [монографія] / О. Ю. Редько. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. – 493 с.
128. Редько О. Ю. Методологія та організація професійного аудиту в Україні. Стан та перспективи розвитку. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. – К., 2009.

129. Редько О. Ю. Аудит в посттоталитарном обществе. Философский аспект / О. Ю. Редько. – НЦУА, К.: – 2011. – 226 с.
130. Редько О. Ю. Аудит та безпека бізнесу: практичний посібник / О. Ю. Редько, О. Б. Рижакова, К.О. Редько – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – 177 с.
131. Редько О. Ю. Перспективи розвитку національного аудиту в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2008_10_2/redko.pdf – Заголовок з екрану.
132. Робертсон Дж. К. Аудит [пер.с англ.] / Дж. К. Робертсон. – М.: КРМГ и Контакт, 1993.- 496 с.
133. Романов А. Н. Автоматизация аудита / А. Н. Романов, Б. Е. Одинцов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 336 с.
134. Рудницький В. С. Методологія і організація аудиту: [монографія] / В. С. Рудницький. – Тернопіль: Екон. думка, 1998. – 192 с.
135. Рудницький В. С. Внутрішній аудит: методологія, організація: [монографія] / В.С. Рудницький. – Тернопіль: Екон.думка, 2000. – 104 с.
136. Рудницький В. С. Внутрішній аудит: монографія / [В.С. Рудницький, І.Д. Лазаришина, Г.М. Шеремета, В.О. Хомедюк]. – Рівне: 2003. – 164 с.
137. Рябухин С. Аудит эффективности государственного сектора экономики / С. Рябухин, С. Климантов. – М.: 2006.
138. Рядська В. В. Аудит: Навч. посіб. / В. В. Рядська, Я. В. Петраков. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 416 с.
139. Савченко В. Я. Аудит: Навч. посібник / В. Я. Савченко. — К.: КНЕУ, 2002. – 322 с.
140. Системный аспект прогнозирования финансового состояния предприятия / Клементьева А. Ю. // Труды 4-ой международной конференции студентов и молодых ученых «Управление развитием социально-экономических систем: глобализация, предпринимательство, устойчивый экономический рост». Часть 1. – Донецк: ДонНУ, 2003.
141. Ситнов А. А. Роль внутреннего аудита в системе управления экономическим субъектом / А. А. Ситнов // Менеджмент в России и за рубежом – № 4 – 2002 – С. 51-60.
142. Славич-Приступа А. Стратегический менеджмент в корпоративной системе сдержек и противовесов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.u6517127.incomesysmonline.com/
143. Словарь-справочник менеджмента / [под ред. М. Г. Лапустина]. – М.: ИНФРА, 1996. – 608 с.
144. Служба тематических толковых словарей / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.glossary.ru>.
145. Советский энциклопедический словарь. [Гл. ред. А. М. Прихоров]. – М.: – Сов. энциклопедия, 1983. – 1600 с.
146. Соколов Я. В. Десять постулатов аудита / Я. В. Соколов // Бухгалтер-

- ский учет. – 1993. – №11. – с. 36-38.
147. Соколов Я. В. Очерки развития аудита / Я. В. Соколов, А. А. Терехов. – М.: ИД ФБК – Пресс, 2004. – 376 с.
148. Соколов Я. В. Принцип консерватизма (осмотрительности): [Теория и практика аудита] / Я. В. Соколов// Аудитор. – 2006. – №8. – С. 31-37;
149. Соловьева И. В. Вопросы развития внутреннего аудита / И. В. Соловьева – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://science.ncstu.ru/articles/econom/2009_09/16.pdf/file_...
150. Сонин А. Независимость и объективность внутреннего аудита [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iaa-ru.ru/>
151. Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: ЦНЛ, 2005. – 232 с.
152. Суйц В. П. Аудит: общий, банковский, страховой: Учебник. / Суйц В. П., Ахметбекова А. Н., Дубровина Т. А.– М.: ИНФРА – М.: 2002. – 556 с.
153. Суть і основні відмінності внутрішнього аудиту: Заголовок з екрану [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dsbrickworks.com/osnovn-zasadi-auditu/255-sut--osnovn-vdmnost-vnutrshnogo-auditu.html>.
154. Табалина С. А. Аудит. Знання о бизнесе клиента / С. А. Табалина // ФБК. – 2010. – №. 6. – С. 50-53.
155. Тенденции на мировом рынке консалтинга и аудита [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gaap.ru/articles/49644/> – Заголовок з екрану.
156. Томпсон А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии./ А. Томпсон, А. Стрикленд; [пер. с англ.]; под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой.- М.: Банк и биржа, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
157. Усач Б. Ф. Аудит: Навч. посіб. / Б. Ф. Усач.– К.: Знання – Прес, 2002.- 223 с.
158. Фатрелл Р. Управление программными проектами. Достижение оптимального качества при минимуме затрат / Фатрелл Р., Шафер Д., Шафер Л.: – М.: Издательство: Вильямс, 2003.
159. Федулова Л. І. Управління аудиторською діяльністю / Л. І. Федулова // Бухгалтерський облік і аудит. -1999.- 190 с.
160. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд; [пер.с англ.]. – М., 1986.
161. Философский словарь. [под ред. М. М. Розенталя]. Изд. третье. – М.: Изд-во политической литературы, 1972.
162. Філозоп О. В. Розвиток внутрішнього аудиту в Україні: організація і методика: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.09 [Електронний ресурс] / О. В. Філозоп; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир: 2010. – 20 с.
163. Філософський енциклопедичний словник. – М.: Сов. Енциклопедія,

- 1983.
164. Фінанси підприємств: Підручник / За ред. А. М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 1998.-368 с.
165. Хома Д. М. Внутрішній аудит у підвищенні ефективності діяльності підприємств: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.09 [Електронний ресурс] / Д. М. Хома; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль., 2010. – 21 с.
166. Чумакова І. Аудит ефективності: зарубіжний досвід та українські реалії/ І. Чумакова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – С. 55-62;
167. Шалімова Н. С. Аудит та інші послуги: проблеми забезпечення незалежності аудиторів/ Н. С. Шалімова // Фондовый рынок. – 2010. – №40. – С. 22-27;
168. Шапигузов С. Зарубежный рынок аудиторско-консалтинговых услуг. Сравнение отечественного и зарубежного рынков в современных условиях [Електронний ресурс] / С. Шапигузов // Финансовые и бухгалтерские консультации (электронный журнал). – 2009 – №10. – Режим доступа до журн.: <http://gaap.ru/articles/49608/>
169. Шеремет А. Д. Аудит / А. Д. Шеремет, В. П. Суйц. – [5-е изд. перераб. и доп.]. – М. : ИНФРА-М, 2006. — 448 с.
170. Шеремет А. Д. Аудит: Учебник. / Шеремет А. Д., Суйц В. П. – [4-е изд. перераб. и доп.]. –М.: ИНФРА-М, 2004. – 410 с.
171. Шершньова З. Є. Стратегічне управління. Підручник / З. Є. Шершньова. – К.:КНЕУ, 2004. – 699 с.
172. Шухман М. Е. Організація внутрішнього аудиту в корпораціях: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.09 /М. Е. Шухман; Державний вищий навчальний заклад "Одеський держ. економічний ун-т". – О., 2009. – 22 с.
173. Щербаков В. В. Система информационного обеспечения внутреннего контроля в коммерческом банке / В. В. Щербаков / Аудит и финансовый анализ. – 2000. – № 4– С. 18.
174. Эдвард де Боно. Рождение новой идеи. О нешаблонном мышлении / [пер. с. англ.], под общей ред. и послесл. д.п.н., проф. О. К. Тихомирова. – М.: Прогресс, 1976. – 143 с.
175. Ярошенко С. П. Теоретичні і методологічні основи контролю: монографія/ С. П. Ярошенко, Г. І. Пінькас, О. С. Кобичева. – Суми: Університетська книга, 2007. – 251 с.
176. Ярошовець В. Методологічна рефлексія історико-філософського процесу / В. Ярошовець // Психологія і суспільство. – 2010.- №1.- с. 65-86.
177. Debreceny Roger, Gray Glen L. The production and use of semantically rich accounting reports on the Internet: XML and XBRL // International Journal of Accounting Information systems, 2 (2001), pp. 47-74.

178. FASB. Business reporting research project: electronic distribution of business information Norwalk, CT: Financial Accounting Standards Board, 2000.
179. Hayes R. Principles of auditing: an international perspective / Rick Hayes, Arnold Schilder, Roger Dassen, Philip Wallage. – 2nd ed. – McGraw-Hill, London, 2005. – 692 p.
180. Iryna Golyash, Svitlana Sachenko, Serqiy Rippa. Improving the Information Security Audit of Enterprise Using XML Technologies. // IEEE International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications 2011, Prague, Czech Republic, September 15-17, 2011, – P.933-937.
181. Lee I. Corporate audit theory. – London: Chapman and Hall, 1993. – 206p.
182. Loureance R. Dickce Auditing / R. Loureance, 1905.
183. Mahmood Omer. Developing Web 2.0 Applications for Semantic Web of Trust. 4th International Conference on Information Technology: New Generations. April 2-4, 2007, Las Vegas, Nevada, USA, 2007, pp. 819 – 824.
184. Manson S., McCartney Sc., Sherer M. Audit Automation: Improving Auality or Keeping up Appearances? // Current issues in auditing. — 3 rd ed. — London: Paul Chapman Publishing Ltd, 1997. — 342 p.
185. Mautz K., Sharaf H. The philosophy of auditing. – American Accounting Association, 1993. – 299 p.
186. Porter B., Hatherly D., Simon Jon. Principles of External Auditing. 3rd edition. – Wiley, 2008. – 816 p.
187. Rippa S., Pushkar M., Sachenko S. Intellectualization of Accounting Systems (Інтелектуалізація систем обліку) // IEEE International Workshop, IDAACS' 2007, Dortmund, Germany, 6-9, 2007, – P.536-538.
188. Ruby, L. Logic: An Introduction / Lionel Ruby. – New York: J. B. Lippincott Company, 1950. – 496 p.
189. Ruud T.E. Auditing as verification of financial information. / T.E. Ruud. – Norwegian University Press, 1989.
190. Sarbanes-Oxly Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://pcaobus.org/about/history/Documents/PDFs/Sarbanes_Oxly_Act_of_2002.pdf
191. Sherer, M. Auditing and Accountability. [Електронний ресурс] / M.Sherer, D.Kent. – London, UK, 1983. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/liter/69961>.
192. Smieliauskas W., Bewley K. Auditing: An International Approach. – McGraw-Hill Ryerson Higher Education. 2006. – 800 p.
193. Wallage Ph. Internationalizing audit: a study of audit approaches in the Netherlands / Philip Wallage // European Accounting Review. – 1993. – No. 3. – P. 555–578.- www.politik.org.ua.

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АУДИТУ В УКРАЇНІ

*За редакцією доктора економічних наук
професора Пушкаря Михайла Семеновича*

МОНОГРАФІЯ

Авторський колектив:

д.е.н., професор Пушкар М.С. (1.1; 1.3; 3.4),
к.е.н., професор Мех Я.В. (3.2),
к.е.н., доцент Кулик Р.Р. (1.4; 3.1),
к.е.н., доцент Голяш І.Д. (1.2; 4.1; 4.3),
к.е.н., доцент Семанюк В.З. (3.3),
к.е.н., доцент Будник Л.А. (2.3; 4.2),
к.е.н., доцент Данилюк І.В. (2.1),
к.е.н., доцент Саченко С.І. (4.4.),
викладач Швець Л.І. (2.2)

**Набір і верстка – Островська З.З.,
інженер кафедри аудиту, ревізії та контролінгу**

Підписано до друку 05.07.2010 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов.-друк. арк.13,95. Обл.-вид. Арк 14,69.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Карт-бланш»

46011, м. Тернопіль, вул. Дорошенка, 16.
Тел.: (0352) 43-54-98, 24-47-98; факс: 43-55-44.
E-mail: cb@ukr.net. Web: www.carte-bl.narod.ru
Свідоцтво на здійснення видавничої діяльності – серія ТР № 4 від 10.I.2001 р

Віддруковано ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
Свідоцтво платника податку: Серія Е № 897220
м. Тернопіль, вул. Просвіти, 6.
тел. 8 097 299 38 99, 42-23-88
E-mail: tooums@ukr.net